

S T U D I A

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SOCIOLOGIA - POLITOLOGIA

1-2

Redacția: 3400, CLUJ-NAPOCA, str. Republicii nr. 24 • Telefon: 194315 int. 167

S U M A R - C O N T E N T S - S O M M A I R E - I N H A L T

V. S. DINCU, Imaginea armatei și reprezentarea socială a situației conflictuale • L'image de l'armée et la représentation sociale de la situation de conflit.....	3
D. CHIRIBUCĂ, Presa și procesul de tranziție • The Newspapers and Romanian Social Change	13
M. COMȘA, Semiotica imaginilor publicitare • La semiotique des images publicitaires	33
CORNELIA MUREȘAN, Changements de structures démographiques en Roumanie • Schimbări de structuri demografice în România	43
E. BOC, Puterea administrativă - o nouă putere în sistemul puterilor statului • Le pouvoir administratif - un nouveau pouvoir dans le système des pouvoirs de l'état.....	59
KANTOR IRINA ANA, Mișcarea puterii politice în filosofia politică a lui John Locke • The Movement Of Political Power In John Locke's Political Philosophy.....	65
R. POLEDNA, SORINA POLEDNA, Vorbemerkungen zu einem Forschungsprojekt.....	75
SORINA POLEDNA, R. POLEDNA, Infraționalitatea între pedeapsă și alternativă • Gesetzübertretung zwischen strate und aternative: ausgehend von der begrifflichkeit einer normativen ordnungsstruktur des sozialen systems aus der perspektive der sozial intervention	85
NADIA BADRUȘ, Contribuții teoretice românești privitoare la societatea civilă • Contributions théoriques roumaines concernant la société civile	97
MARIA GEORGESCU, Sociologia educației și iluzia societății meritocratice • Sociology of Education and Meritocracy Society Ilussion.....	109
IRINA CULIC, Intellectual strategies during the comunist rule and transition to democracy • Analiza comparativă a strategiilor (în termenii lui Bourdieu) intelectualului de-a lungul regimului comunist.....	119

Recenzii - Book Reviews - Buchbesprechungen

Dan Chiribucă, S. M. Rădulescu - "Homo sociologicus".....	135
E. Gănescu - O carte nouă despre o nouă etică.....	136

IMAGINEA ARMATEI ȘI REPREZENTAREA SOCIALĂ A SITUAȚIEI CONFLICTUALE

VASILE SEBASTIAN DÎNCU

RESUMÉE: L'image de l'armée et la représentation sociale de la situation de conflit. Le but de cette étude c'est l'évaluation de la stratégie informative de l'armée par la présentation et l'analyse de son image dans la presse. L'armée est confrontée avec des paradoxes et elle doit les passer. Le principale hypothèse de l'étude c'est que la presse présente une image de l'armée en quelque sorte conflictuelle.

Studiul nostru încearcă o evaluare a strategiei informative a armatei române, în ceea ce privește imaginea instituției militare în presa scrisă de profil. Am pornit de la premisa că este necesară o strategie informativă coerentă pentru că în rezolvarea unei sarcini cum este cea de apărare națională, sarcină care nu este exclusiv a armatei, reprezentarea socială a partenerului și a situației are o foarte mare influență pentru declanșarea unui comportament cooperativ.

În Franța în ultimii ani se observă tendința de a crea o nouă schemă de reprezentare a armatei și militarului sau de a articula reprezentări ale armatei și militarului pe scheme care nu sunt proprii acestei instituții (1). Astfel în 1981, o Comisie a școlii superioare de război a prezentat un raport intitulat "*Imaginea de marcă a armatei la televiziune*", raport format pe baza unor sondaje de opinie publică și pe interviuri cu reprezentanți politici și militari responsabili cu politica de informare. Concluziile raportului au arătat printre altele:

- Imaginea armatei a fost receptată ca pozitivă și paradoxală. Pozitivă pentru că este generată de recunoașterea faptului că armata este necesară fiindcă francezii parcă doresc din ce în ce mai mult să fie protejați de un sistem de apărare eficient. Paradoxală căci recunoașterea necesității armatei nu este însoțită de voința participării populației la apărare. Se pare că prezentarea unei imagini a armatei profesionalizate a avut ca efect credința că recrutările nu sunt necesare, că singură, armata formată din profesioniști trebuie să asigure apărarea țării. În plus, francezii și alte popoare vest-europene au început să se întrebe asupra utilității armatei când apărarea se pune mai ales în termeni nucleari.

- Nici o emisiune pe parcursul a aproape 15 ani nu tratează apărarea colectivă care implică direct toți membrii comunității naționale și care ar trebui să conducă opinia publică la o altă raportare la problemele apărării.

Lipsa acestei teme, lipsă pregnantă și în presa militară din țara noastră, precum și propaganda pacifistă mondială pot determina două atitudini negative ale populației față de apărare. În primul rând apărarea națională poate fi considerată o splendidă inutilitate atâta timp cât în cadrul unui război nuclear nu există scăpare pentru omenire. În al doilea rând imaginea unei armate profesioniste la formarea căreia individul participă fiscal induce credința că armata este singura responsabilă cu apărarea, sau credința că apărarea națională este o afacere de guvernare iar armata așteaptă din partea politicului doar apăsarea pe buton.

Consider că sunt două efecte perverse ale strategiei informative a prezentării armatei ca o instituție profesionalizată, strategie care (cum se întâmplă în Franța după 1975, și își face simțită prezența din ce în ce mai mult și în presa militară de la noi) a renunțat la “reprezentarea republicană a armatei” ce prezintă armata ca o emanație organică a voinței de apărare a națiunii.

- Concluzia analizei documentelor audiovizuale a fost aceea că s-a trecut la strategia prezentării “imaginii de marcă” a armatei (după modelele impuse de publicitatea comercială) în care soldatul-tehnician îl înlocuiește pe soldatul-cetățean.

- În fine, concluzia cea mai importantă în viziunea noastră este cea după care responsabilii militari și-au dat seama de necesitatea unei strategii pe termen lung de promovare a unei “imagini clar definite a apărării”.

Această concluzie a fost cea care ne-a dat primul imbold în proiectarea acestei cercetări. Al doilea, mult mai important, a fost acela că raportul amintit ne-a demonstrat prin ceea ce nu conține că politica informativă a armatei franceze nu ține cont de acea dimensiune uitată a strategiei - **consensul social**.

Lucrarea noastră va milita pentru o strategie informativă optimă bazată pe datele cele mai noi ale științelor sociale și pentru că imaginea armatei are foarte mulți “cofabricanți”.

1. **Individul** (simțul comun), își formează reprezentarea pe baza experienței personale și a unor stereotipuri ale simțului comun. Având în vedere că majoritatea bărbaților își satisfac stagiul militar experiența personală le poate da o imagine falsă sau în orice caz fragmentară a instituției militare. Satisfacerea stagiului militar fiind o experiență trăită la o vârstă fragedă caracterizată de imaturitate și instabilitate afectivă, o experiență care poate fi traumatizantă poate avea o rezonanță afectivă negativă.

2. **Mass-media.** În goana după senzațional și prin înregimentarea ei în universul unor interese dintre cele mai diverse poate prezenta o imagine deformată a armatei datorită mai

multor factori:

- Înregimentarea politică, mai ales în tabăra de opoziție, va face ca prin crearea unei imagini negative a armatei și sistemului de apărare să producă neîncrederea poporului în guvernanți, acest “atac” informațional a instituției militare vizând nu factorul militar ci cel politic.

- Tendința presei de a pătrunde peste tot, de a scoate la iveală tot ceea ce se ascunde în lupta câștigării de cititori, se poate vorbi în mod obiectiv de forme concrete ale păstrării secretului militar, lucru care de asemenea poate produce o tensiune între armată și mass-media civilă și o psihoză a secretului militar.

- Nu în ultimul rând, dar de cu totul altă natură, sunt campaniile de dezinformare din exteriorul țării care pot folosi, conștient sau inconștient, presa din țară. E clasic exemplul propagandei naziste făcute de ziarul “*The Galilean*” în SUA în timpul celui de-al doilea război mondial. (2)

3. În fine, printre “cofabricanți” putem aminti două **din iluziile gândirii cotidiene din țările democratice**. Prima este aceea că mai multe surse de informare asigură automat obiectivitatea și a doua că regimul democratic este unul în care individul se poate informa perfect.

Vom face o precizare de la început: Nu putem vorbi de adevărata imagine a armatei, de concretizarea acestei imagini în comunitatea națională românească fără studii de amploare asupra opiniei publice, studii care depășesc posibilitățile unui singur om. Ne putem pronunța numai asupra imaginii pe care presa scrisă a armatei o propune și putem face unele presupuneri- ipoteze ale efectului acestei imagini bazându-ne pe contribuții recente ale studiilor experimentale și teoretice ale psihologiei sociale și sociologiei.

Este clar că raporturile noastre cu realitatea socială sunt **raporturi de tip simbolic**, în care de multe ori individul se înșeală atât asupra sa cât și asupra realității din cauza relației imaginare în care este prins și care-l face să vadă realitatea nu așa cum este ci așa cum ar vrea să fie. (3) Acest raport poate să fie dinamizant când subiectul social își percepe poziția de subiect al istoriei, ca forță sau ca element al forței istorice sau alienant, când individul se percepe ca înrobitor unei ordini deterministe.

Sociologia ultimilor ani demonstrează că societatea contemporană este o “**societate simbolic destructurată**”(4) în care civilizația consumistă a operat o distrugere a simbolurilor înscrise în actele cotidiene, a înlocuit simbolistica teritoriului și înrădăcinării printr-o axiomatică a venitului, indicatorul fiecăruia fiind ierarhia socială.(5) Acest efect de tip dezorganizant al dispariției simbolisticii tradiționale, în care individul își pierde determinațiile simbolice (rădăcini geografice, sociale, naționale) nu anulează însă, credem noi, dublul imperativ al vieții colective și cel al supraviețuirii istorice făcând ca românii să se organizeze și să-și structureze societățile în trei câmpuri: unul economic, unul politic și unul simbolic. Dacă în câmpul economic se produc bunuri materiale, în cel politic se reglementează raporturile dintre oameni sau dintre colectivități, **câmpul simbolic este cel care dă sens realității colective și istorice** (6), funcția simbolică asigurând adeziunea indivizilor, consensul și participarea socială. Unii autori, cum este Franco Crespi(7), argumentează chiar că această mediere simbolică este una de tip vital pentru om, cu ajutorul formelor simbolice subiecții individuali și colectivi căutând să-și consolideze identitatea, apartenența și să-și rezolve contradicțiile. Același autor notează un lucru foarte important: omul este singurul animal capabil de dezordine, singurul care prin comportamente de tip dezorganizant se poate opune regulilor de supraviețuire individuale și grupale. De aceea destructurarea simbolică a societăților contemporane nu va elimina virtuțile organizant-dezorganizante ale simbolicului, producând chiar o supradezvoltare a imaginarului în căutarea unui nou tip de socialitate și a unei noi solidarități (grupale sau naționale). Armata se plasează și în acest univers simbolic, imaginea ei putând avea atât efecte dezorganizante cât și efecte de tip organizant. Câteva repere ale situației simbolice a armatei ar fi următoarele:

1. Prin sarcinile și rațiunile sale de apărare instituția militară este un simbol pentru securitate și protecție. În termenii psihanalizei am putea spune că ea este în aceeași ordine de semnificare un obiect ideal al identificării naționale, de transfer al sentimentului de supunere și subiect privilegiat de fixare emoțională, un substitut al “tatălui” având funcția de polarizare afectivă. În termenii unei strategii de de apărare colectivă, în care apărarea națională este o problemă a comunității naționale (nu exclusiv a armatei) o imagine adecvată a armatei poate avea un efect “organizant”, polarizator de energie și transferare a responsabilității la nivelul conștiinței individului.

2. Pe de altă parte, o posibilă semnificație poate fi pusă în evidență analizând situația armatei și imaginii ei în statele totalitare, în care politicul își subordonează instituția militară. Armata fiind un simbol pentru putere, ea poate fi resimțită de către individ și grupuri sociale

ca o amenințare, ca un garant al unei puteri politice nepopulare. Ținută în subordonare de către factorul politic, funcția ei este prezentată ca având scopuri politice, fiind resimțită ca forță ostilă. Un argument ne este oferit de o cercetare asupra unei “campanii de presă” (termenul vechi pentru campanie electorală) ocazionată de alegerile de deputați pentru MAN și consiliile populare din 9 martie 1975. Analiza de conținut a materialelor publicate de “Scânteia Tineretului” a identificat 20 de teme ale propagandei care ierarhizate cantitativ după suprafața deținută în ziarul respectiv au situat activitățile din domeniul apărării doar pe locul 17 (din 20).⁽⁸⁾ Într-un stat democratic armata trebuie să fie o putere a cărei autoritate nu se mai fondează pe recompensă, pedeapsă sau legitimitate ci pe competență și mai ales pe identificare, nemaifiind element de descurajare legat de carul politicului.

Un alt set de argumente privind necesitatea unei strategii informative coerente a armatei cu rol organizant țin seama de datele oferite de teoria organizațională a participării, care pune în evidență o serie de paradoxuri ale raționalității participative, mai toate rezultate din caracteristicile societății moderne. Aceste paradoxuri contează ca obstacole și trebuie luate în calcul ca atare atunci când este gândită o strategie de obținere a unui comportament cooperativ la apărarea națională. Din multele paradoxuri amintite (Marcel Bolle de Balle)⁽⁹⁾ găsește trei, Cătălin Zamfir⁽¹⁰⁾ într-un alt cadru de argumentare enumeră cinci) următoarele consider că au relevanță în problema pe care o dezbatem:

1. Individul vrea să participe, dar dorește o participare fără risc, ori în cazul apărării naționale cred că putem vorbi de un caz limită a participării, când riscul pentru fiecare individ este major, ajungându-se chiar la sacrificiul suprem.

2. Individul vrea participare doar pentru sine, în propriul beneficiu, nu și în beneficiul colaboratorilor.

3. Paradoxul lui Olson. Individul este mai degrabă dispus să-i lase pe alții să participe pentru că în cazul acțiunii colective, de regulă, beneficiile se împart între toți membrii, pe când costurile numai între cei care participă efectiv la acțiunea respectivă.

4. În fine, al patrulea este un cunoscut paradox al teoriei jocurilor, dilema prizonierilor. Neîncrederea între parteneri face ca ei să aleagă soluția cea mai proastă în care ambii pierd, pe baza anticipării unui comportament necooperativ din partea celuilalt. Acest paradox se apropie mult de problema noastră fiindcă necooperarea poate apărea mai des datorită lipsei de comunicare la care sunt constrânși partenerii. Un interesant experiment privind comportamentul prosocial, descris de Septimiu Chelcea și maiorul C-tin Țăran,⁽⁸⁾ a

demonstrat că prima fază a colaborării, a declanșării comportamentului prosocial este căutarea de informații, nevoia individului de a-și reprezenta cât mai exact situația și sarcina.

De altfel, se poate observa și o deplasare de substanță a teoriilor organizaționale a ultimilor ani. Este vorba de o deplasare de la modelul specializării, în care un centru al sistemului este investit cu conducerea și coordonarea întregului sistem spre un model al participării în care părțile sistemului sunt implicate mult mai activ, cu funcții mult mai complexe decât cele de execuție. Este importantă evidențierea acestei deplasări pentru că ea înseamnă și un transfer de responsabilitate înspre părțile sistemului, responsabilități declanșatoare ale comportamentului cooperativ.

O altă serie de argumente în sprijinul necesității comunicării unei imagini cu scopuri organizante, cu efect dinamizant pentru declanșarea unui comportament cooperativ este dată de constatarea că unitățile sociale nu pot supraviețui decât pe baza acțiunii sociale, acțiune care se fundează pe baza previziunii comportamentului celuilalt. Aici un important rol îl au reprezentările sociale cu privire la partener și la situația de interacțiune. Alături de argumentele de mai sus, putem menționa faptul că ultimele cercetări experimentale ale psihologiei sociale (*Paivio*,(10), *Denis*,(11), *Moscovici* (12) dau noțiunii de reprezentare socială o importantă funcție instrumentală și cognitivă, găsind că funcția cea mai importantă este aceea de a contribui la procesul de orientare a comunicațiilor și comportamentelor sociale. Nu vom stărui asupra aspectelor legate de problematica noastră, studiul reprezentării sociale, și în special, a imaginii armatei în situații de interacțiune conflictuală pentru apărarea unei comunități statale.

Așa cum aminteam, de o mare importanță pentru obținerea unui comportament cooperativ din partea subiecților sociali, este reprezentarea situației de interacțiune, în cazul nostru, de interacțiune conflictuală. Pornind de la importanța reprezentării subiective a acestei situații, și a necesității comunicării parametrilor acestei situații am efectuat o analiză de conținut a publicației “*Armata României*” pe un eșantion format din numere apărute în 1991-1992, privind frecvența simbolurilor și cuvintelor cheie relevante pentru descrierea situației conflictuale, pornind de la ipoteza că prin natura misiunii armatei, **presa militară prezintă o imagine a realității de tip conflictual**. La prima vedere s-ar putea crede că acest tip de imagine a realității ar avea virtuți dezorganizante, ducând cel puțin la un sentiment de insecuritate, producând disfuncționalități în relaționarea socială. Pe temeiul unor argumente de tip sociologic îmi permit să afirm contrariul. Virtuțile organizante ale reprezentării de tip conflictual vin din cel puțin două surse:

1. Paradigma ritualizării conflictuale ce demonstrează că în cazul unui conflict latent, dacă el se exprimă sub o formă simbolică (cum este cazul nostru) sau ritualizată acest fapt îl împiedică să devină conflict deschis, deci nu există repercursiuni dezorganizante.

2. De aceeași importanță explicativă este paradigma conflictului creator de structură, care arată că perceperea unei situații conflictuale poate fi creatoare de structură, ducând la o creștere a coeziunii comunității, la câștigarea sentimentului de apartenență și identitate. (13) Analiza noastră de conținut a confirmat ipoteza noastră inițială. În cercetarea noastră am pornit prin stabilirea a trei seturi de cuvinte și simboluri relevante pentru prezentarea unei situații conflictuale. Un set format din cuplul război-conflagrație mondială, un altul format din cuplul luptă-conflict și în fine un al treilea cuprinzând alte simboluri și cuvinte cheie pentru tema conflictului: dușman, inamic, amenințare, erou, jertfă, victimă etc. Analizând exhaustiv un eșantion format din 7 numere ale publicației “Armata României”, totalizând 42 de pagini am stabilit prin numărare o mare frecvență a acestor simboluri și cuvinte cheie pentru descrierea unei situații conflictuale.

TABEL 1. Frecvența seturilor de cuvinte cheie și simboluri pentru determinarea unei situații conflictuale

Nr. crt.	Set cuvinte și simboluri	Frecvența
1.	Război-conflagrație	265
2.	Luptă-conflict	319
3.	Altele	764
TOTAL		1348

Eliminând din calcul spațiul ocupat de publicitate (aprox. 4 pagini în total) am obținut o frecvență a acestor simboluri de 35 cuvinte pe pagină. Primele două seturi de simboluri, expresii directe ale conflictului (totalizând 584 de apariții) sunt prezente de 15 ori pe pagină.

Pe temeiul acestor date consider că imaginea realității propusă de presa scrisă militară favorizează perceperea adecvată a unei situații conflictuale, și poate constitui o bază a cristalizării unei semnificații la nivelul reprezentării sociale, semnificație declanșatoare de comportament cooperativ. Această imagine poate să ghideze și să orienteze comportamentele individuale ducând la un set de așteptări și anticipări ale unei posibile intercațiuni de tip conflictual în care armata și cetățenii să fie implicați ca parteneri care colaborează pe baza previziunii comportamentelor din ambele părți. Dincolo de reprezentarea situației conflictuale, în cazul interacțiunii de tip conflictual armata poate fi percepută în două moduri,

responsabilă pentru formarea imaginii sau reprezentării ei sociale fiind și strategia de informare prin care armata își propune propria imagine colectivității prin toate mijloacele de care dispune. În primul rând se poate vorbi de o imagine a armatei ca partener după modelul numit CORP UMAN, de o reprezentare “umanizată” a instituției militare și în al doilea rând de una după modelul MAȘINĂ, ca partener impersonal. Studiile experimentale de psihologie socială arată că imaginea partenerului este foarte importantă în declanșarea comportamentului cooperativ, precum și faptul că schimbarea reprezentării partenerului transformă total comportamentul subiecților (15). Dacă armata este percepută ca partener impersonal, după modelul “Mașină”, aceasta va determina o interacțiune socială minimală, generând reacții specifice de apărare, de exploatare a situației și un comportament necooperativ.

TABEL 2. Frecvența menționării gradelor militare și a altor categorii ierarhice în publicația “ARMATA ROMÂNIEI”

Nr. crt.	Grade și categorii ierarhice	Numărul aparițiilor	Procente
1.	Soldat - militar în termen	212	24,56
2.	Ofițer	144	16,68
3.	Cadre militare, comandanți	85	9,85
4.	Mareșal, Amiral	10	1,15
5.	General	96	11,12
6.	Colonel	54	6,25
7.	Lt.colonel	49	5,67
8.	Maior	36	4,17
9.	Căpitan	41	4,75
10.	Lt. major; Locotenent	39	4,51
11.	Plutonier	8	0,92
12.	Sg. major	5	0,57
13.	Maistru militar	34	3,93
14.	Subofițeri	50	5,79
15.	TOTAL	863	100

Se poate ușor observa o suprareprezentare a corpului ofițerilor și subofițerilor, cu un procent de 75,43% din totalul mențiunilor. În histograma de mai jos se poate observa că din totalul mențiunilor de grade militare (372) ierarhia mențiunilor aproape reproduce ierarhia militară, deși sub aspect numeric, există un raport invers.

Mai trebuie să menționăm că am eliminat semnăturile articolelor din publicația amintită, care ar fi crescut suma aparițiilor cadrelor militare. Un alt aspect care trebuie menționat este acela că din 212 apariții ale militarilor în termen o mare parte (aproape 50%) erau referiri negative, cu privire la abateri disciplinare.

Dincolo de această imagine excesiv de ierarhică a armatei analiza noastră de conținut a relevat și un factor care cred că duce într-o anumită măsură la atenuarea efectului negativ al acestei imagini. Este vorba de frecvența temelor care accentuează greutatea materiale și situația socială precară a multor cadre militare care ar putea să spulbere într-o oarecare măsură stereotipul cotidian după cadrele militare au venituri foarte mari și o situație materială sigură. Perceperea negativă ca privilegiați ar putea fi atenuată prin frecvența mai mare a acestei teme în publicațiile militare.

În loc de concluzie vom face următoarea afirmație: este nevoie de o strategie coerentă de prezentare a armatei, cu mare putere persuasivă, de discursuri intenționale și de scheme de reprezentări care să organizeze prezentarea faptelor de o manieră care să determine comportamente cooperative din partea populației civile, căci nu trebuie să ne stăpânească iluzia că doar într-o posibilă situație conflictuală faptele modelează interpretările, cel mai adesea interpretările și le construiește individul sau le acceptă gata făcute.

BIBLIOGRAFIE

1. B. P a q u e t e a u: *La grande muette au petit ecran*, extras din *Strategie*, revue trimestrielle de recherches et etudes strategiques, Fondations pour les etudes de defanse nationale.
2. M. M i l c a, (1985): *Analiza cantitativă și calitativă a mesajelor propagandei politice*, în *Semnificația documentelor sociale*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
3. M. S i m o n, (1978): *Comprendre les ideologies*, Editions Le Cuf, Paris.
4. I.M. L e f e v r e, (1985): *Pratiques sociale pour sortir de la crise*, Contradictions Bruxelles.
5. M. G u i l l a u m e, (1975): *Le capital et son double*, Economie en liberte, PUF, Paris.
6. F. H o u t a r t, (1981): notes reneotypes, UCL.
7. F. C r e s p i, (1983): *Mediation symbolique et societe*, Librairie des Meridiens, Paris.
8. S. C h e l c e a, C-tin Ț ă r a n, (1990): *Psihosociologia comportamentului prosocial*, în *Psihosociologia cooperării și întrajutorării umane*, Ed. Militară, București.
9. M. B o l l e d e B a l, (1982): *Changement et intervention: pour un ergonomie strategique*, în *L Ergonomie des activites mentales*, Louvain - la - Neuve, Ed. J. Gaussin et A. van Laatham, 1982;
10. C. Z a m f i r, *Calitatea vieții ca obiectiv politic*, în *Calitatea vieții*, 1/1990;
11. A. P a i v i o, *Imagery an verbal Processes*, New-York, Itolt, Rinehart and Winston, 1979;
12. M. D e n i s, *Images et langage dans psihologie cognitive contemporaine*, Communication- Information, vol. VI, 1984, nr. 2-3;
13. S. M o s c o v i c i, *L' être des representations sociales*, în W. Doice, A. Palmonari (Eds): *Representations sociales*, Paris, Delechaux et Niestle.

CODIFICARE INSTITUIONAL - SIMBOLICĂ.

Indici de încredere în armată, realizați prin sondajele de opinie periodice indică armata pe primul loc între instituții , cu 71%, aproape de această performanță situându-se doar biserica, cu 66% (după COMALP, sept. 1995).

PRESA ȘI PROCESUL DE TRANZIȚIE

CHIRIBUCĂ DAN

ABSTRACT. The Newspapers and Romanian Social Change. The paper presents in a synthesis manner some results of a content analysis carried out on three of the most important Romanian newspapers (1993-1994) collections: "Adevărul", "Evenimentul Zilei" and "România Liberă". Also, attempting to offer an explanation about prevailing topics with negative signification as far as social-reality concerned, the study sums up several alternative explanations and possible consequences of this "press reality" to the transition process of Romanian society.

În analiza actualului proces de tranziție a societății românești de la un model societal colectivist-totalitar la unul concurențial-democratic se pot distinge două planuri: unul obiectiv, caracterizând procesul de înlocuire a structurilor instituționale și unul subiectiv (în sens epistemic) specific procesului de transformare a *infrastructurii* axiologic-mentalitare. Fără a insista aici asupra relațiilor de interdependență existente între aceste planuri, menționez doar că apariția și generalizarea la nivel societal a unor atitudini, valori și mentalități specifice unei economii de piață și unei societăți de tip democratic - valorizarea pozitivă a liberei inițiative, asumarea autonomiei și a responsabilității deciziei de către actorii individuali, internalizarea unor principii de bază ale guvernării de tip democratic (dreptul *celuilalt* de a avea o opinie divergentă fără a fi sancționat material sau simbolic pentru asta), este un proces complex dependent de o multitudine de factori subsumabili, în ultima instanță conceptului de resocializare. Principalele instanțe ale acestei *resocializari* sunt textura relațiilor interpersonale și mijloacele de comunicare în masă, acestea influențând esențial modul de definire a realității sociale și deci, din perspectiva interactionista, însuși procesul de transformare a respectivei realități. Plecând de la aceste premise am realizat o analiză de conținut a principalelor cotidiene naționale de informație: *Evenimentul Zilei*, *Adevărul* și *România Liberă*. Analiza a fost realizată pe colecțiile anilor 1993 și 1994 a celor trei ziare și a vizat două dimensiuni distincte: titlurile paginii 1 și editorialele fiecărui număr din eșantion. Unitatea de analiză și context a fost tema, unitatea de referință, editorialul, respectiv pagina de titlu. Categoriile tematice alese au fost structurate dihotomic, o categorie pozitivă având corespondent negativ, fără a fi însă în totalitate simetrice referențial (vezi anexa). Eșantionul a fost realizat prin metoda pasului, începând cu primul număr al fiecărui ziar din cei doi ani analizați (pas de eșantionare 3). De asemenea au fost analizate, chiar dacă datorită metodei de eșantionare nu urmau să facă parte din eșantion, numerele de sfârșit de an a celor trei ziare.

Ținând cont de intenționalitatea acestui studiu, se poate aduce obiecția reprezentativității și relevanței unei analize de conținut pe presa scrisă, a rezultatelor acestei analize asupra problematicii menționate: - influența mass-media asupra procesului de transformare axiologic-mentalitară. Argumentele unei asemenea punct de vedere se bazează pe existența unei audiențe și credibilități mult mai scăzute a ziarelor comparativ cu media audio-vizuală și deci, în consecință, pe postularea implicită, a unei ponderi reduse a presei scrise în procesul de formare a unor reprezentări colective cu caracter atitudinal asupra realității sociale. Ele au, desigur, o relativă acoperire în realitate, dar dincolo de imposibilitatea practică de a depăși nivelul ipotetic în problema influenței mass-media, există o serie de argumente care se constituie într-o contrapondere de serioasă semnificație la acest tip de obiecții. Unul dintre acestea îl constituie **fenomenul autoreferențialității surselor mass-media**. Cel puțin în mass-media occidentală există o asociere semnificativă între tematica subiectelor abordate de emisiunile de informații ale televiziunii și tematica și ponderea subiectelor din presa scrisă, constatându-se o similitudine ridicată a acestora. (Thierry Saussez, 1990). Mai mult decât atât, transformarea unui fapt sau eveniment oarecare în fapt sau eveniment social, a devenit din ce în ce mai des condiționată de recunoașterea și acceptarea sa ca eveniment mediatic. Mediatizarea unui eveniment este adesea cauză și consecință a acordării de atenție și semnificație socială acestuia de către unul sau altul din mijloacele de comunicare în masă, atenție inițială care va contribui la crearea în realitate a evenimentului prin introducerea acestuia într-un cerc vicios cauzator de o adevărată reacție în lanț (v. Patrick Champagne, 1990). În spațiul mediatic românesc un exemplu de autoreferențialitate ne este oferit de editorialul ziarului *România Liberă* din 12 august 1993 care postulează "catastrofismul cotidian" bazându-se tocmai pe modelul de realitate mediatizat de un anumit tip de presă (v. colecția *Evenimentul Zilei* - 1993):

"Fapte ce concurează imaginația bolnavă a unor scriitori de romane de groază au intrat deja în absurdul nostru cotidian, ... un șomer și-a dat foc pentru că nu mai avea cu ce să-și întrețină familia, ... , locatarii unui bloc au făcut cerere să fie debransați de la termoficare pentru că la iarnă nu vor avea cu ce să-și achite căldura, ... , un bătrîn a fost găsit mort de foame, o fetiță violată și ucisă cu sînge rece, ... , zeci, sute de oameni uciși de vînzătorii de alimente infestate. Amenziile sînt simbolice, epidemiile se țin lanț, genocidul continuă."

În afara fenomenului de autoreferențialitate, importanța presei scrise în procesul de formare și modificare a atitudinilor rezidă tocmai în **specificitatea acesteia de a fi axată în primul rînd pe comentariu**, caracterul său dominant explicativ-evaluativ. Dintre toate mijloacele de informare în masă ziarul este cel care se caracterizează prin asumarea în modul cel

mai deschis, a unor atitudini și opinii privind fenomene, acțiuni sau evenimente care au avut loc sau sînt în curs de desfășurare. Dacă rolul principal în furnizarea informației - cadru de referință și definire a realității revine, azi, mass-media audio-vizuale, furnizarea "grilei de evaluare" a acestora revine în cea mai mare măsură, presei scrise. Într-o lume a audio-vizualului, în care este posibilă informarea practic instantanee, simultană cu procesualitatea evenimentială, supraviețuirea presei scrise și menținerea ei ca factor de putere, de importanță în viața publică a societății contemporane se datorează tocmai faptului că acopera explicit un domeniu al cererii de informație pe care televiziunea și radioul nu-l pot acoperi decît, cel mult, parțial. Azi, pentru mulți dintre noi, ceea ce nu apare la televizor nu există. Prin intermediul televizorului, însă, de cele mai multe ori aflăm doar că, *s-a întîmplat ceva*. Rolul de a ne spune de ce *s-a întîmplat* și care sînt *consecințele*, comentariul evenimentelor revine, cel mai adesea, presei scrise.

În ceea ce privește **argumentul lipsei de audiență** a ziarelor, conform sondajelor efectuate de IRSOP și IMAS în cursul anului 1994, pentru respectivul interval de timp între 17% și 20% din respondenți au subscris pentru lectura a cel puțin un ziar în decursul unei săptămîni. Cele trei ziare selecționate pentru analiză au întrunit cote de audiență săptămînale variind între 11% - *România Liberă*, (sondaj IRSOP, dec. 1994) și 39,8%, - *Evenimentul Zilei* (sondaj IMAS martie 1994). Desigur, dacă comparăm aceste cote de audiență cu cele revenind mijloacelor de informare în masă audio-vizuale pentru aceeași perioadă - 62%-71% radio, respectiv 83% - 87% TV - semnificația acestor procente privind audiența presei se schimbă, impactul cel puțin cantitativ al oricarui cotidian fiind mult inferior față de cel al radio-televiziunii. Convingerea noastră, exprimată deja este însă că importanța presei românești rezidă în primul rînd în comentariul și evaluarea pe care o propune asupra realității mediatizate, ceea ce are ca și principală consecință o **circumscriere semnificativă a influenței sale directe la acel segment al publicului mass-media, motivat și interesat în a fi permanent la curent cu schimbările produse în mediul social, acele persoane care conștientizează și revendică dreptul la opinie, la informație, caracteristică nu întotdeauna dependentă de statutul social al respectivelor persoane, acestea identificîndu-se mai degrabă cu cei definiți în termenii teoriei lui Katz și Lazarsfeld ca "lideri de opinie"**. De asemenea, referitor la acest aspect, este dificil de ignorat audiența presei românești în perioada imediat următoare revoluției din decembrie 1989. În 1990, ziarele românești atingeau o cotă de lectură cumulată de la 1 la 7 zile, de 87,3% din populație, *Adevărul*, *România Liberă* și *Tineretul Liber* avînd tiraje, în martie 1990, de 1537000, respectiv 1490000 și 1280000 de exemplare (I. Drăgan, 1994). Pare justificat a explica acest consum de presă, evident supradimensionat, și prin nevoia social-generalizată de explicitare a transformărilor

bruște care au loc. Un alt argument al lipsei de relevanță a unei analize de conținut a presei scrise în ceea ce privește relația existentă între mass-media și modificarea opiniei publice se bazează pe **existența unei credibilități mai scăzute** a presei în comparație cu televiziunea sau radioul. Acest lucru este confirmat de o serie de studii realizate în străinătate (exemplu ancheta SOFRES realizată în 1988, Francis Balle, 1990) dar și de cercetări recente realizate la noi. Astfel, ancheta Institutului de Sociologie realizată în 1991 a pus în evidență faptul că în raport cu principalele instituții ale țării, Parlament, Guvern, Președinție, Armată, Justiție, Sindicate, Biserică, Poliție, SRI, cota de credibilitate a mass-media este inferioară. Presa a ocupat ultimul loc în ierarhia încrederii acordate instituțiilor, cu rezultate apropiate de cele ale Parlamentului, sindicatelor, Poliției și Justiției. Rezultatele anchetei preelectorale efectuată în septembrie 1992 de Institutul de Sociologie a Academiei Române au relevat o tendință de reproducere la nivelul inferior a cotelor de încredere stabilite în anchetele anterioare, pentru principalele instituții și presă. Scorurile lipsei de încredere privind presa sînt foarte mari: 16,7% "nici o încredere", 40% "puțină încredere", în contextul în care, de fapt, întreaga societate se vede bulversată de o criză de încredere aproape generalizată (I. Drăgan, 1994). Este incontestabil că un grad scăzut de credibilitate a presei, influențează negativ potențialitatea acesteia de a modifica atitudinile publicului său. Influența asupra atitudinilor receptorului este direct dependentă de gradul de încredere acordat de acesta sursei din care provine informația. Însă, încă de la începutul anilor 60 studiile lui Hovland și Weiss au pus în evidență faptul, că în timp schimbarea de atitudine produsă de o sursă credibilă scade, iar cea produsă de o sursă comunicațională noncredibilă crește. (Hovland, C.I, Weiss, W, 1951, apud. Brehm și Kassin)

După această trecere sumară în revistă a principalelor argumente "pro" și "contra" postulării unei influențe semnificative a presei scrise asupra "jocului social", putem conchide că prin complementaritatea funcțională față de mijloacele audio-vizuale de informare în masă, ca și prin atitudinea de "actant modelator" al societății pe care și-o asumă - "*Ce ar fi fost corupția, acum, aici în această etapă de tranziție în absența presei? Ce-ar fi făcut indivizii rapaci, verosi în absența presei? Ce-ar fi făcut rechinii scăpați în băltoaca legislativă a tranziției fără acest ultim zăgaz? Ar fi făcut tot ce ar fi vrut, ar fi instaurat puterea discreționară, dictatul voinței și intereselor lor*" (*Adevărul*, 4 dec. 1993); "*Presa, singurul sprijin al românilor acum - îi învață pe oameni cum să se sprijine pe ei înșiși, ce înseamnă libertatea economică și personală și cum să se descurce în jungla birocrăției*" (*România Liberă*, 21 nov. 1994) - , presa scrisă rămîne un segment al mass-media al cărei influență asupra actualului proces de tranziție nu poate fi neglijată. Revenind la analiza de conținut care constituie subiectul acestui articol, principala

rezultat al acesteia este constatarea că toate cele trei ziare pentru ambele dimensiuni analizate (editoriale și titluri) se caracterizează printr-o puternică negativizare a realității sociale mediatizate (vezi tabelul 3).

Tabelul 3. Indicatori ai negativității imaginii de presă a realității sociale calculați prin raportarea titlurilor negative la cele pozitive din pagina I a ziarelor Adevărul, România Liberă și Evenimentul Zilei

LUNA ZIARUL	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Adevărul 1993	3,15	8,6	3,75	1,9	2,8	4,5	3,7	3,23	2,3	3,0	3,1	3
Adevărul 1994	3,1	3,1	2,3	3,6	3,3	2,2	3	4,4	5,2	3,7	3,3	4,5
Evenimentul 1993	6	8,7	4,5	5	5	10	5	8,25	4,1	3,5	12	11
Evenimentul 1994	4,8	2,6	7,7	4,5	8,5	7	2	4,8	2,75	3,8	7	1,7
România 1993	6,8	2,7	5,1	2,3	4,6	20,5	3,2	7,8	5,4	9	5,3	7,8
România 1994	11	7,75	7	6,5	12	9,3	4,7	4,8	2,6	8	6,6	4,4

Diferențele, acolo unde există, rezidă mai degrabă, fie în intensități diferite a aceleiași teme la același ziar pentru cei doi ani analizați, fie într-o pondere diferită a temelor analizate în cele trei ziare, fără a exista însă deosebiri semnificative în ceea ce privește modul de raportare, dominant negativ, catastrofic chiar ("*Evenimentul Zilei*" - 1993) față de realitate. Există însă câteva cazuri care fac o notă aparte în această relativă *similitudine a raportării*, cazuri care prin relevanța care o au, necesită o analiză distinctă și detaliată. Cel mai reprezentativ exemplu îl constituie colecția *Evenimentul Zilei* din anul 1993 a cărei pondere în titluri subsumabile categoriei "*trăim într-o lume amenințătoare, nesigură*" este de 30% - raportat la numărul total de titluri. Aceasta înseamnă că aproape 1/3 din titlurile apărute pe pagina 1 a ziarului se încadrează în respectiva categorie tematică. Pentru comparație, precizez că în același an această categorie avea o pondere de 10,7% (12,8%) în "*Adevărul*" și de 7,8% (8,3%) în "*România Liberă*".

Societatea românească *decupată* din pagina de titlu a ziarului "*Evenimentul Zilei*", **cotidian de informație** cu un tiraj și audiență care-l plasează ca și cap de listă în topul presei românești este un adevărat "model teoretic" de societate anomică: soții seucid între ei (24 iunie, 2 martie), copiii violează,ucid alți copii (10 iunie) sau își abandonează părinții morți (3 iunie) pentru a pleca în concediu la mare (30 august), fetele sînt violate în biserică (2 februarie), preoții fură banii de colivă și abandonează morții datorită beției (14 ianuarie), mamele sînt nemulțumite de banii câștigați de fiice ca prostituate (6 februarie) părinții își omoară copiii (13 septembrie, 29 noiembrie) sau îi violează (30 octombrie).

Dincolo de motivația cel mai probabil de ordin economic fără a exclude însă și alte intenționalități a unui astfel de "senzational", potențialul efect de structurant asupra relațiilor

sociale dintr-o societate caracterizată deja de un grad ridicat de anomie structurală, datorată procesualității transformărilor care au loc, nu poate fi ignorat. O abordare din această perspectivă a modelului de presă pus în scenă de "*Evenimentul Zilei*", conduce aproape cu necesitate la problema responsabilității presei. Fără a avea, obligatoriu conotații normativiste, problema responsabilității ziaristului, a normei deontice și a instanțelor de sancționare a unor eventuale excese nu se limitează doar la planul moralității unui anumit tip de informație sau/și formulare de știre - exemplu: titlu din pagina 1 a numărului din 4 decembrie 1993: "*Ziua în amiaza mare doi porci și o pisică s-au înfruptat din creierii stăpînei. La o jumătate de metru cinci găini îi ciuguleau plămîni*" - , modelul de presă promovat de acest ziar aflându-se adesea în proximitatea sancțiunii juridice, cel puțin, în statele revendicate ca exemplu de democrație și de libertate a presei. În acest sens ne întrebăm, cât din faptul de presă constând în publicarea pe prima pagină a fotografiei unei fetițe de 3 ani, - cu dezvăluirea adresei complete a acesteia în articol - , agresată sexual, alături de cea a autorului infracțiunii, ține de libertatea de exprimare, de opinie și de informare a ziaristului, și cât de domeniul delictului penal. În condițiile, în care, în Franța un ziarist este pasibil de sancțiune penală dacă utilizează apelativul de "criminal" pentru o persoană care este doar inculpată pentru crimă (M. Friedman, 1991).

Revenind la acest negativism, transformat nu rareori în catastrofic - "*Evenimentul Zilei*", 1993, luna iunie, raportul între știrile negative și pozitive referitoare la spațiul social intern a fost de 10 la 1, "*România Liberă*", 1993, luna iunie, același raport a fost de 20,5 la 1 - principalul argument pe care-l pot aduce, și-l și aduc de altfel, profesioniștii acestei bresle este că "*presa nu face decît să zugrăvească realitatea*" ("*România Liberă*", 21 noiembrie 1994), așa cum este ea. Ei nu numai că revendică obiectivitatea, "*realismul, steaua sub care am acris un an întreg*" ("*Evenimentul Zilei*", 24 decembrie 1994, editorial), dar afirmă că singură realitatea din ziare este cea adevărată, presa fiind singura instanță care ne ține la curent cu ce se întîmplă în jurul nostru : "*Dacă dl. Iliescu zice că a crescut nivelul de viață îl invit să citească și ziarele, care relatează zilnic despre răutățile din țară, cele bune fiind rare. Asta dă credibilitate extraordinară presei*" ("*România Liberă*", 28 noiembrie 1994, editorial). "*Dacă n-ai ști din ziare și de la Tv că în România s-a introdus economia de piață, că avem un regim democratic, ai putea crede că aceste orașele sînt conduse în continuare de comitetele județene de partid*" ("*Evenimentul Zilei*", 10 mai 1994, editorial).

În concluzie, într-o lume în care majoritare sunt evenimentele negative nu e vina presei că nu scrie despre evenimente pozitive. Sigur, că datorită absenței unei unități de referință, în principiu, orice discuție despre obiectivitatea mass-media este obligată să se cantoneze într-un

plan teoretic. Cum nu avem posibilitatea să cunoaștem "realitatea obiectivă", "adevărată" este foarte dificil de demonstrat obiectivitatea sau lipsa de obiectivitate a presei. Totuși, cel puțin în "*Evenimentul Zilei*", găsim titluri a căror analiză pune în evidență o tendință intenționată, "programatică" de negativizare a realității. Astfel din pagina de titlu a numărului din 13 mai 1994, aflăm că "*Avem dreptul la 120 de elicoptere de atac și noi avem 13*". Deci armata este prost dotată. Din articol în schimb aflăm că armata are 2850 de tancuri, 3780 de tunuri de calibru mai mare de 100 mm, 3100 blindate și 505 avioane de luptă, avînd dreptul doar la 1375 tancuri, 1475 tunuri mai mari de 100 mm, 2100 blindate și 430 avioane de luptă. Altfel spus exista o singură categorie de armament pentru care dotarea armatei era inferioară cotelor alocate de convenția europeană de reducere a armamentului convențional: elicopterele de atac. În rest la toate celelalte categorii trebuiau efectuate reduceri variind între 15% pentru avioane de luptă și 61% pentru artilerie cu calibru mai mare de 100 mm. Această opțiune, îndrăznesc să afirm, deliberată pentru negativizarea realității are două posibile explicații majore. Una poate fi caracterizată prin sintagma *asta se vinde, asta scriem*, opțiunea pentru *senzațional* datorîndu-se audienței, cererii publicului pentru astfel de informație. Aceasta poate constitui o variantă explicativă validă și în ceea ce privește celelate ziare analizate. Datorită necesității de a reduce disonanța cognitivă provocată de dezirabilitatea declarată a unui mod de viață - cel capitalist - din care cea mai mare parte a populației nu percepe deocamdată decît dezavantajele, (șomajul, pauperizarea, nesiguranța), oamenii sînt receptivi la materiale și informații care fac posibilă păstrarea unei imagini de sine pozitivă. Negativismul presei se datorează din această perspectivă dorinței unui segment semnificativ al publicului acesteia de a i se confirma că există persoane care trec prin situații și mai dificile decît a lor și că dacă lor le merge rău nu din cauza lor se întîmplă asta (liderii sînt corupți, incompetenți, necinstiți, cei care reușesc fură, etc). Ipoteza poate fi circumscrisă teoriei "audienței ca determinant" al mass-media și testabilă empiric, prin compararea tirajelor și retururilor lunare a fiecărui ziar în parte cu indicii de negativitate corespunzători.

O altă explicație, cu un caracter mai speculativ, pleacă de la ipoteza existenței unei intenționalități pragmatice a ziarului în registrul politic. Dincolo de obiectivitatea asumată și de autorevendicarea ca instanță de protecție a cetățenilor simpli - "*presa duce la unison o campanie înverșunată împotriva guvernului obligată de viața tot mai grea a cetățenilor, pentru care presa e principalul purtător de cuvînt*" (*Evenimentul Zilei*, 17 noiembrie, 1994), "*jurnaliștii sînt singurii care pot da răspunsuri competente la probleme ținînd de descrierea realității sociale*" (*Evenimentul Zilei*, 3 decembrie 1994, editorial) -, ziarul la fel ca și "*România Liberă*" este

orientat și partizan politic. Astfel, dacă în editorialul ziarului "*România liberă*" din 1993, din 451 de mențiuni negative la adresa "celor care ne conduc", 54,8% se refereau la personalități și partide politice aparținând coaliției guvernamentale, președinte, guvern și demnitari din administrația de stat, în editorialul ziarului "*Evenimentul Zilei*" din același an, din 320 de mențiuni 73,4% acopereau aceeași sferă de referință. În 1994, aceeași categorie tematică întrunea o pondere de 65,5% în "*România Liberă*", respectiv 77,8% în "*Evenimentul Zilei*"

Iar dacă "*România Liberă*" se caracterizează printr-o *orientare* a atitudinii superioară ziarului "*Evenimentul Zilei*" (reprezentată de numărul mai mare de referințe negative în cifre absolute), acesta din urmă pare a fi mai *intens orientat* politic ținând cont de ponderea superioară față de "*România Liberă*" a mențiunilor critice cumulate la adresa persoanelor și partidelor aparținând coaliției guvernamentale, președenției și guvernului.

Acest partizanat este, însă, mult mai nuanțat decât cel al "*României Libere*", în care discursul politic negativ este centrat pe Președenție, Guvern și Putere (înțeleasă, în general, ca o categorie sintetică a celorlalte două), caracterizându-se printr-o disipare a criticii asupra tuturor categoriilor subsumabile conceptului de Putere politică în sens larg, mai puțin personalitățile sau partidele aparținând opoziției.

Ipoteza partizanatului politic ar putea fi contestată pe baza datelor privind mențiunile pozitive la adresa celor care ne conduc. Astfel, în editorialele ziarului "*Evenimentul Zilei*" din anul 1993 nu am găsit nici o referință pozitivă la vreo personalitate politică a opoziției și doar 8 referințe pozitive pentru partidele aparținând opoziției, oricum o cifră inferioară celei corespunzătoare referințelor pozitive la președinte (11). În 1994, ponderea însumată a mențiunilor pozitive privind personalități sau partide ale opoziției este de 34,2% (14 mențiuni) identică cu ponderea însumată a mențiunilor pozitive referitoare la președinte și guvern. Înafara faptului că aceste cifre rămân foarte puțin semnificative, dacă le raportăm la numărul mențiunilor negative privind aceleași categorii, un argument în plus pentru ipoteza partizanatului ne este furnizat de teoria atribuirii. Este bine cunoscută tendința de a plasa eșecurile noastre și ale celor față de care avem o atitudine favorabilă unor cauze externe, circumstanțiale iar succesele noastre și a celor apropiați nouă unor cauze interne, dispoziționale. Ori un indicator al atitudinii ziarului "*Evenimentul Zilei*" față de opoziție îl constituie nu atât prezența sau absența unor mențiuni pozitive la aceasta, cât modul de plasare de către editorialist a "locus of control" unor evenimente susceptibile de a situa opoziția într-o lumină negativă. În acest sens, consider semnificativ faptul că în editorialele ziarului, machiavelismul puterii sau/și al președintelui este de vină pentru "*ciorovăiala inutilă din CDR*", "*atitudinile surprinzătoare ale unor parlamentari (CDR) în*

momente decisive ale bătăliei" (10 oct.,1994), pentru semnarea scrisorii celor 7 de către parlamentari ai opoziției (4 noiembrie) sau pentru eșecul tentativei fostului rege de a vizita țara - "*decizia regelui de a veni în țară fără viză e urmarea unei subtile diversiuni*" (6 oct.,1994) -.

Acest partizanat politic face plauzibilă ipoteza intenționalității construirii unei *realități negative* a cărei finalitate să fie schimbarea raportului de forțe în planul actualului eșichier politic. Mediatizarea la nivelul "căii periferice de persuasiune" (Brehm, Kassin,1990) a unei realități total indezirabile se asociază cu un discurs rațional-argumentat indicând "țapii ispășitori", principalii vinovați pentru existența unei astfel de realități: guvernul, președenția și partidele coaliției guvernamentale. Un argument al acestei intenționalități pragmatice ne este furnizat de "catastrofismul" editorialelor din zilele cu intensă semnificație simbolică: Crăciun, Anul Nou, Paște. Paradoxală este însă, negativitatea opțiunii de propunere a alternativei, negativitate datorată, probabil, tocmai pretenției revendicate de obiectivitate. Ziarul nu laudă opoziția deci poate să afirme că este neutru.

Dacă fenomenul este astfel explicat satisfăcător pentru "*Evenimentul Zilei*", în cazul ziarului "*România Liberă*" a cărei opțiune politică este recunoscută deschis, existența unui model similar de propagandă, dominant negativă, critică, fără propunerea explicită a alternativei sugerează necesitatea căutării unor explicații alternative. Mai ales dacă ținem cont că diferența dintre "*Adevărul*" și celelalte ziare analizate constă într-o valoare mai scăzută a indicatorului de negativitate a imaginii elitei politico-administrative și într-o distribuție mai echilibrată a mențiunilor negative referitoare la aceasta, fapt ce ne permite să conchidem asupra existenței unei imagini general negative a elitei politico-administrative, cel puțin, în eșantionul de presă analizat (Este adevărat că în editorialele României Libere din 1994 din cele 33 de mențiuni favorabile la adresa "celor care ne conduc" 31 au revenit opoziției iar în 1994 din cele 42 de mențiuni favorabile la adresa "celor care ne conduc" 30 au revenit opoziției, dar aceste cifre rămân aproape nesemnificative raportat la cele 451, respectiv 603 mențiuni semnificând o reprezentare negativă a elitei politice).

Efectul pervers al unei astfel de politici de presă, în sensul dat de Boudon acestui termen, de negativizare fie a adversarului politic ("*România Liberă*", "*Evenimentul Zilei*"), fie a omului politic ("*Adevărul*"), fără a propune explicit alternative, îl constituie generalizarea la nivelul reprezentărilor colective a unor atitudini negative față de întreaga elită politică, ceea ce ar putea avea ca și consecință tocmai anularea posibilității opțiunii, anularea în plan subiectiv-atitudinal sau acțional a alternativei însăși: "*Toți sînt o apă și un pămînt, corupți, mincinoși, nu le pasă decît de ei ...*" (răspuns al unui subiect din comuna Ditrău la un item de chestionar ce-și propunea să

evalueze popularitatea unor oameni politici). Argumente în acest sens se constituie prezența deosebit de redusă la vot în orașele unde s-au organizat alegeri locale anticipate și negativitatea imaginii unor instituții politice fundamentale ale statului (conform sondajelor de opinie realizate de IMAS și IRSOP în cursul anului 1994; vezi tab. 4).

Prin compararea frecvențelor mențiunilor negative din presă relativ la cele două instituții, se constata că în tot cursul anilor 1993 și 1994 pentru cele trei ziare analizate exista o mediatizare mult mai negativă a guvernului (vezi tab.5).

Tabelul 4. Indicatorii de negativitate a imaginii Parlamentului și Guvernului în sondajele IRSOP și IMAS efectuate în cursul anului 1994:
(diferența dintre ponderea celor care au o părere proastă și ponderea celor care au o părere bună)

Instituția	Sondaj IMAS martie 1994	Sondaj IRSOP Iunie 1994	Sondaj IMAS sept. 1994	Sondaj IRSOP dec. 1994
Guvern	+ 49%	+ 48%	+46%	+19%
Parlament	+ 60%	+ 52%	+56%	+33%

Tabelul 5. Frecvența mențiunilor negative la adresa Parlamentului și Guvernului în cele trei ziare analizate

Anul	Ziarul	Parlament		Guvern	
		frecv. abs.	%	frecv. abs.	%
1993	Adevărul	31	15,7	42	21,2
	Evenimentul Zilei	24	7,5	77	24,1
	România Liberă	19	4,2	81	18
1994	Adevărul	50	17,9	78	27,9
	Evenimentul Zilei	12	3,4	68	19,3
	România Liberă	25	4,2	122	20,6

Dacă vom compara însă ponderea mențiunilor negative privind instituția parlamentului calculată prin cumularea mențiunilor negative referitoare la: - personalitățile politice din opoziție și coaliția guvernamentală (aproape în totalitatea cazurilor parlamentari), partidele din opoziție și cele aparținând arcului guvernamental (componente a parlamentului),

politicieni în general (a căror elită este deputatul sau senatorul) cu ponderea mențiunilor privind guvernul vom constata existența unei imagini negative mult mai accentuate a parlamentului.

Frecvența mențiunilor negative la adresa Parlamentului (cumulat) și Guvernului în cele trei ziare analizate

Anul	Ziarul	Parlament		Guvern	
		frecv. abs.	%	frecv. abs.	%
1993	Adevărul	86	43,4	42	21,2
	Evenimentul Zilei	138	56,7	77	24,1
	România Liberă	115	25,5	81	18
1994	Adevărul	130	46,4	78	27,9
	Evenimentul Zilei	165	46,9	68	19,3
	România Liberă	184	31,1	122	20,6

Acest lucru, asociat cu rezultatele sondajelor de opinie anterior prezentate, infirmă ipoteza lipsei de influență a presei și par a confirma pe aceea a realizării unor reprezentări negative la nivelul opiniei publice fie prin "transfer", fie prin efect de halou, și în consecință, ipoteza existenței unui efect pervers de deplasare a atitudinii negative inclusiv spre oamenii politici considerați, eventual, ca soluții alternative de rezolvare a actualei stări de lucruri.

Rîndurile de mai sus analizează, în principal, modul în care este prezentată în presă dimensiunea politică a realității sociale, negativismul acestei prezentări și un posibil efect al acestui negativism. Urmărind însă, indicatorii de imagine ale dimensiunii socio-economice sau juridice a eșantionului de presă analizat, am constatat menținerea aceleiași dominante critice, ceea ce confirmă tendința presei scrise de negativizare globală a realității sociale românești actuale.

Un alt efect foarte probabil al mediatizării unei asemenea realități este accentuarea anomiei sociale. Atît sensurile definiției durkheimiene cît și definiția mertoniană a anomiei caracterizează, într-un aspect sau altul, structural actuala societate românească a tranziției. Această anomie, inerentă procesului de transformare radicală în curs de derulare în societatea românească este, însă, artificial sporită de negativitatea reprezentării realității sociale propusă de presa scrisă. Mediatizarea unei credibilități scăzute a autorității și justiției, a neîncrederii față de "partenerul social", în general, creionarea imaginii unei lumi amenințătoare, portretizarea sumbră a viitorului, devin elementele constitutive ale unei imagini de presă a realității care nu face decît să sporească sentimentul colectiv de nesiguranță deja ridicat,

accentuând plasarea societății românești în sfera de referință a conceptului mertonian de anomie acută: - deteriorarea și dezintegrarea sistemelor de valori ce conduc la anxietăți marcante.

Dacă influența potențatoare a presei asupra fenomenului de anomie, pare a fi greu de contestat, întrebarea care se pune imediat este: "Cum influențează, totuși, negativismul presei actualul proces de tranziție?" Se constituie presa într-un factor frenator, sau dimpotrivă, este principalul motor al schimbării? În absența unor studii empirice, un răspuns ferm este imposibil de dat. Teoretic, ambele variante sînt la fel de posibile. O realitate înconjurătoare atît de negativă se poate constitui în cel mai bun motiv de a iniția și de a susține atitudini favorabile față de necesitatea accelerării procesului de restructurare economică și privatizare și deci, a tranziției și schimbării. La fel de bine, însă, acest negativism poate potența rezistența la schimbare la nivelul actorilor sociali individuali, deși, paradoxal, poate accelera procesul de luare a deciziilor favorabile schimbării la nivelul factorilor de conducere chiar în condițiile veridicității premisei că unicul interes al acestora este de a se menține la putere. Acuzînd factorii de putere de neocomunism, dictatorialism, antireformism îi plasezi de fapt, în situația de a demonstra opiniei publice că nu sînt astfel, obligîndu-i să acționeze democratic și reformist. Un astfel de comentariu rămîne pur speculativ datorită validității simetrice a afirmației contrare: Tocmai fiindcă sînt neocomuniști și antireformiști, tocmai fiindcă nu există democrație reală, factorii de putere nu vor ține cont de afirmațiile presei și vor acționa, ca atare, conform convingerilor lor: dictatorial și antireformist. Constatarea noastră este însă că sînt la fel de susceptibili de a fi tributari unor reminiscențe autoritar-dictatoriale, însuși reprezentantii institutiei care-si revendică pozitia de principala apărătoare a democrației, ziaristii. Cum ar putea fi considerată altfel, contestarea implicită a unui principiu democratic fundamental, dreptul individului de a vota conform convingerilor sale - "*Puterea năucește mințile la milioane de români*" (**România Liberă**, 17 octombrie 1994), "*Ca orbiți, refuzînd să judece și să discearnă cu propriile capete, nu puțini componenți ai unui electorat difuzionat și manipulat pînă la pierderea identității de sine, s-au aruncat în brațele forțelor extremiste și fedeseniste care au exploatat cu cinism această coardă sensibilă pentru a-și ascunde propria ilegitimitate morală și politică în conducerea treburilor țării.*" (1 mai 1993, **România Liberă**, editorial).

Iar dacă ziarul "*Adevărul*" arată consecvență între opțiunea manifest favorabilă economiei de piață și critica făcută guvernului, guvernanților: - "*Nimeni n-a îndrăznit să pună piciorul în prag, toată lumea a adus același argument: cum să aruncăm oamenii în stradă? ...*

A pus cineva la socoteală materiile prime, energia și alte bunuri consumate în zadar de întreprinderile care produc fără a avea asigurată desfacerea? N-a pus firește, fiindcă altfel ar fi aflat că, dacă oamenii ar fi fost ținuți acasă fără să lucreze, ar fi existat resurse reale din care să li se fi asigurată o protecție reală ..." (**Adevărul**, 8 mai 1993) -, analiza discursului politic din ziarurile "Evenimentul Zilei" și "România Liberă", denotă o critică efectuată de pe poziții populiste, "elita" este abuzivă și se distrează, "poporul" suportă huzurul "elitei" și trăiește în mizerie: "Reprezentanții locali ai Puterii, în foarte multe cazuri abuzivi și corupți, îi asupresc pe țărani" (**România Liberă**, 28 aprilie 1993), "autoritățile se distrează, poporul trăiește în mizerie" (**Evenimentul Zilei**, 4 ianuarie, 1993), "puternicii zilei ... noii ciocoi ascunși îndărătul ușilor capitonate ale palatelor Bucureștiului" (**Evenimentul Zilei**, 5 noiembrie, 1994), "Adrian Năstase, Ion Iliescu, Nicolae Văcăroiu ... locuiesc în căldurica palatelor, își plimbă persoana prin străinătate, sar dintr-un Mercedes în altul și trec pe Calea Victoriei într-un alai mai fioros decât cel ceaușist, ..., cetățenii țării plătesc impozite pentru a se îmbuiba cei aflați la putere" (**Evenimentul Zilei**, 17 noiembrie 1994), "Guvernanții trebuie să lase danțurile, voiajele în străinătate, Mercedes-urile și vilele pentru a fi în acord cu austeritatea cerută întregii țări." (**Evenimentul Zilei**, 18 decembrie, 1994). Am crede că acest tip de critică este o metodă intenționată de persuasiune negativă - adevărată dovadă de profesionalism propagandistic - dacă nu s-ar asocia cu absența aproape totală a referințelor pozitive la adresa celor susținuți astfel politic, ceea ce face plauzibilă ipoteza asocierii, intenționate sau nu, acestora cu o elită care este în întregime "exploatare", "rea". Din această perspectivă este interesant de menționat, excepția de la regula absenței referințelor pozitive, constituită de editorialul din data de 24 noiembrie 1994 al ziarului "**România Liberă**", din care aflăm despre domnul Coposu că:

- "te iluminează"

- exercită o "fascinație care vine de dincolo de aparența biologică" și o "hipnoză care-ți taie răsuflarea".

- "dominația pe care o exercită - fără cel mai mic efort - te eliberează, te întregește ca om, îți taie toate complexele fie de superioritate, fie de inferioritate."

- indiferent dacă ești "călău sau victimă" el "te mîntuie, fie de păcate, fie de resentimente, doar cu un zîmbet olimpien sau cu o vorbă simplă".

- "în prezența lui, ai certitudinea că toate marile-întrebări dileme, individuale sau de grup, ... , toate dilemele au răspunsuri indubitabil afirmative, fiind astfel decăzute pe loc de la rangul de dilemă".

- atunci "cînd nu va mai fi, ne vom da cu capul de pereți că nu l-am urmat la timp".

- este "păstorul și călăuza care ne trebuie. Restul e nimicnicie".

- "Dacă în viața dumneavoastră personală vreți să știți care vă sînt prietenii adevărați și de caracter, spre a-i deosebi de farisei, oportuniști, iezuiți și lichele, întrebați-i ce părere au despre Coposu. și dacă, în momentul întrebării, nu le vedeți privirea prinzînd viață, ca la gîndul unei revelații, eliminați-i de pe lista dumneavoastră de prieteni, nu vă încurcați cu ei. Vă pierdeți viața și timpul cu cine nu trebuie. Tot așa, întrebați-l și pe cel mai prăpădit român despre Coposu. Dacă la auzul numelui său, o licărire i se aprinde în ochii triști și un surîs fugar îi flutură pe buzele arse de nefericire, atunci mai e o speranță."

Pentru a nu fi înțeles greșit, se impune o precizare. Convingerea mea nu este că unii sau alții din actorii "jocului politic", la orice nivel sau în orice poziție ar fi plasați în cadrul acestui "joc", sînt sinceri democrați, falși democrați, neocomunști sinceri sau neocomuniști camuflați în democrați. Dimpotrivă, cred că toate componentele acestui joc, reguli sau actori sînt viciate de reminiscențe mentalitare specifice unei societăți totalitare. Paradoxal este, însă, că în condițiile postulării bune credințe a tuturor participanților, actuala putere suspectată de neocomunism a fost obligată a performa acest joc mult mai democratic - la limitele lipsei de autoritate și a instalării haosului, datorită unei marje de manevră mult reduse, aproape de incapacitatea de reacție, în situații de criză care necesită exercitarea autorității (ex: fenomenul Piața Universității 1990, mineriadele, ...) - , spre deosebire de cei care se autoproclamă democrați 100%, la care influența modului de gîndire autoritar se poate desfășura necenzurat.

Un alt posibil efect pervers al acestor reminiscențe mentalitare este că, o propagandă politică centrată pe postularea dictatorialismului și autoritarismului "celor care ne conduc", poate avea o influență contrară celei scontate datorită proastei evaluări a indezirabilului social. Dictator și autoritar sînt atribute care destul de probabil după 50 de ani de totalitarism, nu au conotații atît de negative pe cît le estimează cei care le utilizează propagandistic. Dimpotrivă, ele pot avea chiar valențe pozitive datorită unor mecanisme psihologice mai subtile : perioada dictaturii comuniste a fost o perioadă de stabilitate și siguranță, adică exact contrariul actualei perioade de tranziție.

Analiza din perspectiva postulării existenței unor reminiscențe mentalitare de tip autoritar la nivelul întregii societăți românești favorizează și posibilitatea de a explica alte dimensiuni ale relației dintre presă și societatea românească actuală. Mă refer, în primul rînd, la lipsa aproape totală a oricăror reacții în plan formal a instanțelor Puterii la campaniile de presă, serios documentate, avînd ca obiect dezvăluirea unor cazuri de corupție sau abuzuri ale

unor demnitari, care în orice democrație reală s-ar fi soldat cel puțin cu sfârșitul carierei politice a respectivelor persoane.

În acest sens, lipsa de efect a presei se poate explica la două nivele:

a) latența la nivelul factorilor de decizie a conștiinței atotputerniciei față de nivele ierarhice inferioare - singura sancțiune care funcționează este cea de ordin administrativ, care nu poate veni decât de la un nivel ierarhic superior, sancțiunea publică morală sau simbolică nu contează.

b) la nivelul opiniei publice, lipsește conștiința posibilității formale de a controla, în condițiile democratizării, măcar parțial "jocul politic".

" - Ai auzit ? Ce hoți parlamentarii ăștia! Să-și ia ăla într-un an mașină de 100 de milioane ?

- Așa e, mă! Da ce poți să le faci? "

Această reacție - autentică - este tipică pentru schizofrenia socială provocată de fostul regim. Cele mai dezirabile poziții sociale, din punct de vedere al privilegiilor materiale și de putere oferite, erau mai puțin dezirabile din punct de vedere simbolic: - secretarul de partid sau ofițerul de securitate. Astfel de poziții erau simultan râvnite și conotate negativ, ceea ce a avut ca efect o "pozitivare" socială a componentelor negative a dimensiunii indezirabile. Inexistența aproape totală a oricărui control de "jos" în "sus" în ceea ce privește exercitarea puterii nu putea să aibă ca și consecință în timp decât o ideologie resentimentară de tip schelerian. Conștiința atotputerniciei reale a reprezentanților autorității de stat și de partid a generat ca principal mecanism de apărare, lipsa reacției în plan acțional față de abuzurile acestora simultan cu o intensificare a reacțiilor defulorii în plan simbolic, un argument în acest sens constituindu-l, de exemplu, frecvența și popularitatea extraordinară a bancurilor cu milițieni, securiști și secretari de partid. Ori, chiar dacă democratizarea instituțiilor statului este formal realizată, la nivel mentalitar, această democratizare constituie încă un proces în derulare, atât pentru reprezentanții autorității cât și pentru cei care ar trebui să aibă conștiința de "beneficiari-giranți" ai acesteia.

În altă ordine de idei din această perspectivă se poate oferi o nouă alternativă explicativă actualei negativități a cotidianelor românești centrale. În fostul regim, ziaristul era un auxiliar al Puterii, beneficiind în mare măsură de privilegiu asemănătoare cu cele ale nomenclaturii. Statul totalitar recunoștea, informal, presei și profesioniștilor acesteia statutul de putere fiindcă mass-media constituia una dintre principalele instanțe de legitimare a autorității și de mediere a relației acesteia cu celelalte componente ale spațiului social. Ori în

condițiile structurării unei societăți democratice autoritatea politică se legitimează direct, prin vot, iar mass-media pierde din importanța formală datorită reducerii funcției sale de "control social". Coroborat cu o explozie cantitativă a instituțiilor mass-media (ziare, posturi private de radio și televiziune) fenomenul are ca și consecință directă o scădere a prestigiului profesiei, asociată cu devalorizarea drastică a statului socio-profesional al ziaristului. Astfel negativismul presei poate fi considerat, printre alte motive, consecința psihologică la nivel individual a nostalgiei puterii pierdute și reacție la frustrarea provocată de absența privilegiilor aferente. Iar absența unei raportări pozitive față de toate componentele Puterii - înțeleasă în sens larg, deci încorporând și opoziția parlamentară -, agresivitatea față de aceasta, poate fi o reacție compensatorie pentru obediența culpabilizantă azi, arătată fostei Puteri politice, cu atât mai mult cu cât o parte considerabilă a fostei nomenclaturi și-a păstrat poziția decizională, fenomen nu atât de anormal pe cât este considerat azi de presă, dacă ținem cont de faptul că fostul regim anula posibilitatea existenței oricărei elite alternative, poziționată complet înafara aparatului de stat sau de partid.

BIBLIOGRAFIE

1. B a l l e F., *Medias et Sociéte*, Paris, Mont Chrestian, 1990.
2. B r e h m S., K a s s i n S.M, *Social Psychology*, Boston, Houghton Mifflin Company, Boston, 1990.
3. C h a m p a g n e P., *Faire l' opinion*, Paris, Minuit, 1990.
4. D r ă g a n I., *Les medias dans la transition post-totalitaire*, București, Romanian Journal of Sociology, nr.IV, 2 , 1994.
5. F r i e d m a n M., *Libertăți și răspunderi ale ziariștilor și autorilor*, București, Humanitas, 1991.
6. K a t z E., L a z a r s f e l d P., *Personal Influence*, New-York, Free Press, 1955.
7. K l a p p e r J., *The Effects of Mass-Communication*, New-York, Free Press, 1960.
8. H o v l a n d, C.I., W e i s s, W., *The influence of source credibility on communication effectiveness*.
9. M c Q u a i l D.E., *Mass Communication Theory*, Londra, Sage, 1990.
10. S a u s e z Th., *Nous sommes ici par la volonte des medias*, Paris, 1990.

**Distribuția de frecvențe a temelor analizate în cadrul editorialelor
zilor Adevărul, România Liberă și Evenimentul Zilei (1993)**

Nr. crt.	Ziar	AD 1993			EZ 1993			RL 1993				
		1	2	3	1	2	3	1	2	3		
	Temă											
1	Cei care ne conduc sînt cinstiți, competenți, ...	50,5	53,6	13,0	48,5	51,5	8,9	32	33	3,9		
2	Cei care ne conduc sînt necinștiți, incompetenți, ...	192,2	204,1	49,7	310,7	329,9	56,7	437,8	451	53,1		
3	Restaurația, dictatura	3,9	4,1	1	25,2	26,8	4,6	71,8	74	8,7		
4	Cei care ne conduc pun interesele lor mai presus decît ale cetățenilor	22,3	23,7	5,8	9,7	10,3	1,8	19,4	20	2,4		
5	Cei care ne conduc pun interesele cetățenilor mai presus decît ale lor	1	1	0,2	0	0	0	0	0	0		
6	România trăiesc în sărăcie, lipsuri, mizerie	20,4	21,6	5,3	13,6	14,4	2,5	55,3	57	6,7		
7	Situația socio-economică este dezastruoasă	40,8	43,2	10,6	62,1	6,6	11,3	121,3	125	14,7		
8	Viitorul socio-economic este sumbru	7,8	8,2	2	10,7	11,3	2	10,7	11	1,3		
9	Relațiile dintre "elită" și cetățeni sînt conflictuale	6,8	7,2	1,8	24,3	25,7	4,4	26,2	27	3,2		
10	Cei care ar trebui să ne apere sînt necinștiți, incompetenți, ...	13,6	14,4	3,5	23,3	27,8	4,8	40,8	42	4,9		
11	Cei care ar trebui să ne apere sînt cinstiți, competenți, ...	6,8	7,2	1,8	3,9	4,1	0,7	2,9	3	0,4		
12	România a optat pentru democrație și economie de piață	12,6	13,4	3,3	6,8	7,2	1,2	5,8	6	0,7		
13	Situația socio-economică este în curs de îmbunătățire	11,6	12,3	11,7	6,2	1	0	0	0	0		

Legendă :

1. frecvența temei raportată la numărul total de editoriale analizate;
2. frecvența temei raportată la numărul de editoriale avînd ca subiect spațiul social intern;
3. frecvența temei raportată la numărul total de apariții a tuturor temelor.

**Distribuția de frecvențe a temelor analizate în cadrul editorialelor ziarelor
Adevărul, România Liberă și Evenimentul Zilei (1994)**

Nr. crt.	Ziar	1994			EZ			1994			RL			1994		
		AD	AD	AD	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
					Temă											
1		26,8	30,7	6,3	38,3	38,3	6,4	39,6	42,8	3,8						
2		235,2	269,2	55,3	328,9	328,9	55,4	557,5	603	53						
3		16,8	19,2	4	58,8	58,8	9,9	98,1	106,1	9,3						
4		21	24	4,9	22,4	22,4	3,8	39,6	428	3,8						
5		0	0	0	2,8	2,8	0,5	0,9	1	0,1						
6		17,6	20,1	4,1	34,5	34,5	5,8	70,7	76,5	6,7						
7		39,4	45,1	9,3	57	57	9,6	113,2	122,4	10,8						
8		10	11,5	2,4	7,5	7,5	1,3	35,8	38,7	3,4						
9		3,3	3,8	0,8	16,8	16,8	2,8	24,5	26,5	2,3						
10		32,7	37,5	7,7	15,9	15,9	2,7	66	71,4	6,3						
11		1,6	1,9	0,4	2,8	2,8	0,5	1,8	2	0,2						
12		8,4	9,6	2	7,5	7,5	1,3	0	0	0						
13		13,4	2,8	5,8	0	0	0	2,8	3	0,3						

Legendă : 1. frecvența temei raportată la numărul total de editoriale analizate;

2. frecvența temei raportată la numărul de editoriale avînd ca subiect spațiul social intern;

3. frecvența temei raportată la numărul total de apariții a tuturor temelor.

**Distribuția de frecvențe a temelor analizate în cadrul titlurilor paginii 1 a ziarelor
Adevărul, România Liberă și Evenimentul Zilei (1993)**

Nr. crt.	Temă	Ziar				EZ	1993
		AD	1993	RL	1993		
		1	2	1	2	1	2
1	Cei care ne conduc sînt cinstiți, competenți, ...	4	4,7	2,6	2,7	1,3	1,3
2	Cei care ne conduc sînt necinștiți, incompetenți, ...	16,1	19,3	21	22,5	11,4	12,3
3	Trăim într-o lume amenințătoare, nesigură	10,7	12,8	7,8	8,3	30	32,5
4	Nivelul de trai scade	1,5	1,7	1,5	1,6	2	2,1
5	Nivelul de trai crește	0,3	0,3	0,2	0,2	0	0
6	Situația socio-economică este în curs de îmbunătățire	1,7	1,9	0,7	0,7	0	0
7	Relațiile dintre "elită" și cetățeni sînt conflictuale	5	5,9	4,8	5	3,6	3,9
8	Românii trăiesc în sărăcie, lipsuri, mizerie	1,9	2,2	3,6	3,8	3	3,3
9	Situația socio-economică este dezastruoasă	2,6	3,0	3,3	3,5	1,3	1,3
10	Cei care ar trebui să ne apere sînt necinștiți, incompetenți, ...	2,5	2,9	2,3	2,4	3,8	4,1
11	Cei care ar trebui să ne apere sînt cinstiți, competenți, ...	1,3	1,5	0,9	0,9	1,1	1,1
12	Alte titluri pozitive	6,8	8,1	5,9	6,3	8	8,6
13	Alte titluri negative	4,5	5,3	5,5	5,9	8,7	9,4
14	Total titluri pozitive	14,1	16,9	10,3	10,8	10,4	11,3
15	Total titluri negative	44,8	54,4	49,8	53	63,8	69,2
16	Total titluri neutre	24,3	28,7	33,3	36,2	18	19,5
17	Total titluri externe	16,8	-	6,6	-	7,8	-
18	Total titluri interne	83,2	100	93,4	100	92,2	100
19	Total titluri	100	100	100	100	100	100

Legendă:

1. distribuție de frecvențe calculată în raport cu numărul total de titluri;
2. distribuție de frecvențe calculată în raport cu numărul de titluri avînd ca subiect spațiul social intern.

**Distribuția de frecvențe a temelor analizate în cadrul titlurilor paginii 1 a ziarelor
Adevărul, România Liberă și Evenimentul Zilei (1994)**

Nr. crt.	Ziar	AD 1994		RL 1994		EZ 1994	
		1	2	1	2	1	2
	Temă						
1	Cei care ne conduc sînt cinstiți, competenți, ...	3,9	4,5	1,5	1,8	3,1	3,5
2	Cei care ne conduc sînt necinstiți, incompetenți, ...	19,2	22,5	21,2	24,9	13,9	15,7
3	Trăim într-o lume amenințătoare, nesigură	10,4	12,1	7,3	8,5	18,1	20,6
4	Nivelul de trai scade	1,9	2,2	0,9	1,05	1,3	1,4
5	Nivelul de trai crește	0,8	0,9	0,1	0,1	0,3	0,3
6	Situația socio-economică este în curs de îmbunătățire	1,6	1,8	0,9	1	0,2	0,1
7	Relațiile dintre "elită" și cetățeni sînt conflictuale	4	4,6	2,7	3,15	2,2	2,5
8	Românii trăiesc în sărăcie, lipsuri, mizerie	1,4	1,5	4	4,6	2,2	2,5
9	Situația socio-economică este dezastruoasă	1,8	2,05	1,8	2,1	1,7	2
10	Cei care ar trebui să ne aperse sînt necinstiți, incompetenți,	3,3	3,9	3,8	4,5	4	4,6
11	Cei care ar trebui să ne aperse sînt cinstiți, competenți, ...	1,8	2,1	0,3	0,3	0,6	0,7
12	Alte titluri pozitive	6	7,0	5,1	6	7,9	8,9
13	Alte titluri negative	6,4	7,4	6	7	6,1	7
14	Total titluri pozitive	14,1	16,5	7,9	9,3	12,1	13,5
15	Total titluri negative	48,4	56,5	47,7	56	49,5	56,3
16	Total titluri neutre	22,7	27	29,6	34,7	26,1	30,2
17	Total titluri externe	14,8	-	14,8	-	12,3	-
18	Total titluri interne	85,2	100	85,2	100	87,7	100
19	Total titluri	100	100	100	100	100	100

Legendă :

1. distribuție de frecvențe calculată în raport cu numărul total de titluri;
2. distribuție de frecvențe calculată în raport cu numărul de titluri avînd ca subiect spațiul social intern.

SEMIOTICA IMAGINILOR PUBLICITARE

MIRCEA COMȘA

RESUMÉE: La sémiotique des images publicitaires.L'idée d'une sémiotique des images publicitaires n'est pas suffisamment nouvelle ou innovatrice. Elle est plutôt une transposition de l'analyse sémiologique de linguistique à l'étude du *langage des images*. Notre objectif (et aussi l'objectif de cette discipline) est analyse l'interrogation sur la problème du langage des images, plus exactement la recherche sur la modalité d'accomplir une lexicalisation iconique. Cette démarche contient les parties suivantes: introduction (les objectifs de la sémiotique des images, la terminologie), méthode, exemple illustratif (l'inventaire sémiotique, la composition paradigmatique du sens, la circulation syntagmatique du sens), interprétation d'une image publicitaire.

Ideea unei semiologii a imaginilor publicitare nu este profund nouă sau inovatoare, fiind mai degrabă o transpunere a analizei semiologice din lingvistică la studiul limbajului imaginilor. Numeroși termeni sau idei din semiotică, lingvistică și semiologie vor fi adaptați de această nouă ramură disciplinară de această dată la studiul științific al construcției sensului în imaginile publicitare. Lucrarea cuprinde cinci părți, după cum urmează: introducere (obiectivele semioticii imaginilor publicitare, terminologia folosită), metoda de recoltare a materialului de analiză (date generale, etapele metodei), exemplu ilustrativ (inventarul semiologic al imaginii analizate, compunerea paradigmatică a sensului, circulația sintagmatică a sensului), interpretarea imaginii, concluzii.

Obiectivul principal al acestei discipline îl constituie punerea unor probleme de semiotică a imaginilor publicitare (limbaj al imaginilor), mai precis, cercetarea modului în care se operează o lexicalizare iconică. Imaginile sînt privite ca obiecte, fără a ne interesa sursa imaginii sau intențiile ei. Imaginile sînt purtătoare ale unor sensuri, semnificații care prin contactul cu receptorul ies la suprafață. Semiotica imaginilor se interesează în primul rînd de ceea ce spun aceste imagini și de modul în care spun. Ea este interesată mai mult de forma mesajului iconic decît de conținutul lui.

Definirea termenilor folosiți se impune ca o necesitate și o cerință elementară a oricărui discurs specific și inovator asupra realității. Definițiile care urmează încearcă să răspundă cît mai clar posibil acestei cerințe.

În viziunea lui F. de Saussure, semiologia reprezintă știința generală a semnelor, înglobând lingvistica pentru că ea descrie ansamblurile semnificative oricare ar fi planul lor de expresie. Semiologia se ocupă cu descrierea riguroasă a conținuturilor manifeste, fie cu ajutorul altor limbaje decât cel natural, fie cu ajutorul semnificațiilor ce constituie obiectul lumii sau comportamentelor umane. Semiotica ar fi astfel știința care studiază viața semnelor în cadrul vieții sociale. (în U.Eco, pag.26) După R. Barthes orice sistem semiologic se preocupă de limbaj; obiectele, imaginile, comportamentele pot avea semnificații dar nu de o manieră autonomă pentru că orice obiect semnificativ non-lingvistic este dublat de un mesaj lingvistic; în plus, semiologul însuși recurge la limbaj atunci când descifrează sensul. De aceea, “lingvistica nu este o parte, chiar privilegiată, a științei generale a semnelor, semiologia este o parte a lingvisticii: foarte precis acea parte ce studiază marile unități semnificative ale discursului.” (în L. Porcher, 1976, pag.11) Prin analogie cu semiologia, iconologia se ocupă cu studiul semnificațiilor imaginilor, a modului în care se constituie acestea. Dacă pentru lingvistică ultima unitate semnificativă (unitatea minimală de semnificație) este semul, pentru antropologia gustului a lui Lévy-Strauss gustumul, pentru sistemul obiectelor a lui J. Baudrillard tehnumul, pentru semiologia imaginilor ultima unitate este iconemul.

Un concept apropiat de semiologie este cel de semiotică (introdus de Ch. Peirce). Semiotica se referă la doctrina naturii și varietății fundamentale ale oricărei semioze posibile înțelegând prin semioză (Ch. Peirce) “o acțiune, o influență care să constituie, sau să implice, o cooperare între trei subiecte - ca, de exemplu, un semn, obiectul său și interpretantul său - o asemenea influență tri-relațională nefiind în nici un caz reductibilă la o acțiune între perechi.” (în U.Eco, pag.27).

O distincție importantă trebuie făcută între iconografie și iconologie. În terminologia lui E. Panofsky iconografia reprezintă “acea ramură a istoriei artei care se preocupă de tematica sau sensul operelor artistice, prin opoziție cu forma” (E. Panofsky, pag.57).

Care este însă deosebirea dintre sens și formă? Exemplul prezentat de autor este relevant: atunci când un cunoscut mă salută pe stradă prin ridicarea pălăriei eu nu văd altceva, din punct de vedere formal, decât o schimbare a unor detalii dintr-un sistem de culori, linii și volume, adică din sfera percepției mele vizuale; prin identificarea configurației cu un obiect (bărbat) și a schimbării detaliilor drept urmare a unui eveniment (ridicarea pălăriei) eu depășesc limitele percepției pur formale și intru într-o primă sferă a sensului (numit sens faptic); obiectele și evenimentele pe care le identific îmi pot produce o serie de reacții interioare (de exemplu, în funcție de modul în care cunoscutul mă salută îmi pot da seama de starea lui interioară, de sentimentele lui față de mine;

apare astfel un sens suplimentar, diferit de cel faptic, prin aceea că este rezultatul unei transpuneri empatice. Aceste două sensuri constituie clasa înțelesurilor sau semnificațiilor primare dar aparțin unor lumi total diferite. A recunoaște în gestul ridicării pălăriei un salut ține de un domeniu al interpretării cu totul aparte, aparține unei lumi cu o cultură aparte pentru înțelegerea căreia este nevoie să posezi acele sensuri împărtășite și privite ca de la sine înțelese de care vorbesc etnometodologii. În cazul nostru, semnificația secundară este politețea.

Avînd în vedere această distincție, putem institui următoarele nivele de semnificație/ etape ale desprinderii sensului: semnificația primară sau naturală (faptică și expresională) sau descrierea pre-iconografică, semnificația secundară sau convențională sau analiza iconografică, înțelesul sau conținutul intrinsec sau interpretarea iconologică. Iconografia se ocupă astfel cu descrierea și clasificarea imaginilor în timp ce iconologia reprezintă “iconografia ce a dobîndit caracter interpretativ” (E. Panofsky, pag.61).

Alt cuplu conceptual a cărui definiție o consider importantă este dubletul semnificant - semnificat. Semnificantul se referă la “elementele sau grupările de elemente ce fac posibilă apariția semnificației la nivelul percepției, și care sînt recunoscute, în chiar acel moment, ca exterioare omului” iar semnificatul reprezintă semnificația sau semnificațiile ce sînt acoperite de semnificant și manifeste datorită existenței sale. (A.J.Greimas, pag.10) Împreună, acestea alcătuiesc un ansamblu semnificativ. De altfel semnificatul și semnificantul se presupun reciproc, ele existînd doar împreună.

Ilustrarea metodei am făcut-o pe o imagine publicitară care face parte oarecum din universul nostru cotidian, putînd fi întîlnită atît în revista “Capitalul” cît și pe unele dintre panourile publicitare din orașul Cluj. Etapele de recoltare a materialului de analiză au fost următoarele:

1) constituirea inventarului semnificațiilor (fiecare dintre lectori este solicitat să enumere semnificațiile imaginii);

2) recensămîntul semnificanților (se ia succesiv fiecare semnificație și se întrebă subiectul care sînt elementele imaginii care i-au determinat semnificația respectivă; pentru fiecare semnificație se clasifică semnificanții în ordinea apariției);

3) practicarea echivalentului iconologic sau proba de comutativitate (Hjelmslev) - se observă diferențele ce apar în planul conținutului (dacă apar) atunci cînd se înlocuiește unul dintre elemente prin altul în planul expresiei limbajului; de exemplu, subiectul 3 dă semnificatul vacanță cu următorii semnificanți: îmbrăcînța de vară (albă și scurtă), plaja și marea împreună,

umbrela de soare; în plan imaginar facem să varieze fiecare dintre acești semnificanți și observăm ce se întâmplă cu semnificația;

Astfel, dacă dispar plaja și marea semnificatul “vacanță” este înlocuit prin “petrecere în week-end” obținându-se următoarea opoziție pertinentă:

vacanță	vs	petrecere
plajă și mare	vs	non-plajă și mare

plecând apoi de la aceste opoziții pertinente se construiește pentru fiecare lector al imaginii seria de omologii caracteristice;

4) stabilirea cât mai clar posibil a “limbii” folosite de lector în fiecare caz în care el a apelat la un semnificat; constituirea paradigmatelor adică a excluziunilor reciproce a semnelor în planul sistemului semnificant; o opoziție paradigmatică dintre două seme exclusive (păr lins/pieptănat) poate fi pertinentă dacă pe planul sensului are loc o schimbare (se trece de la semnificația modernitate la non-modernitate) sau nepertinentă dacă nu are loc nici o modificare a semnificației; se relevă în continuare maniera în care se compun între ele diversele opoziții paradigmatică pentru a face să apară o anumită semnificație.

Pot fi imaginate mai multe situații tipice cum ar fi: toate opozițiile paradigmatică sînt pertinente (imaginea posedă o semnificație simultan foarte fragilă - dacă se modifică un singur sem semnificația se transformă - și foarte bogată - cu semnificații diverse; nici o opoziție nu este pertinentă (imaginea este simultan riguros determinată și rău definită pentru că semnificațiile rămîn chiar dacă semnificanții se schimbă); singura opoziție pertinentă se referă la compoziția imaginii și nu la obiectele pe care aceasta le reproduce (acesta reprezintă un fenomen iconologic interesant și anume “înghițirea” obiectelor de către context, semnificația trecînd prin afara lor; situația se explică prin faptul că lectorul uită codul, uită că se află în fața unei imagini codate, că există o intenție deliberată de comunicare; această uitare este foarte importantă pentru publicitate pentru că prin uitarea codului lectorul uită și intenția de persuasiune, avînd impresia că îi este prezentată doar o situație reală).

În continuare voi încerca să interpretez datele culese prin modalitatea prezentată mai sus. Pentru determinarea “nucleului semic al imaginii nu este suficient să știm care parte a acesteia a fost cel mai adesea lexicalizată, fiind mai importantă cunoașterea numărului de omologii ce poate fi constituit plecînd de la un anumit obiect al imaginii. Apoi trebuie avut în vedere faptul că un semnificant își schimbă funcția și valoarea după semnificatul de care este legat, că același

semnificant poate governa mai multe semnificații pentru, că cel mai adesea, fiecare semnificație este purtată de o constelație de semnificanți. Cum se compune însă paradigmatic sensul ?

Să luăm exemplele următoare:

1) semnificația este vacanță

plaja + marea	vs	umbrelă	vs	îmbrăcămintea de vară
--		+		+

Avînd în vedere faptul că semnificația se menține indiferent dacă sînt prezente sau nu umbrela sau îmbrăcămintea de vară cu condiția să fie prezentă combinația plajă+mare, respectiv dispare dacă nu este prezentă această combinație, putem spune că structura iconică se construiește prin semnul --.

2) semnificația este destindere

tinerii din șezlonguri	vs	triplețul din prim plan	vs	mîna din bazin	vs	piciorul din apă
+		+		+		+

Semnificația se menține indiferent dacă unul sau mai mulți dintre semnificanți dispar; sensul se construiește prin fiecare, oarecum în paralel, sinonimic și redundant totodată.

3) semnificația este fericire

surîsurile tinerilor din primul plan	vs	privirile cuplului din planul secund
--		--

Semnificația dispare dacă unul din elementele semnificante lipsește. Se observă că unei creșteri a forței și rigorii de semnificație (prezența unor constrîngeri structurale) îi corespunde o scădere a bogăției conotative (scade libertatea de investiție a lectorului în imagine, acesta fiind “constrîns” să producă semnificația dorită). Prin comutare au fost obținute următoarele opoziții paradigmatiche pertinente:

A	surîsurile tinerilor din primul plan	vs	non-surîsuri
	+		-- (plictiseală)
B	privirile cuplului din planul secund	vs	dacă ar privi în sus
	+		-- (plictiseală)

Sînt posibile 4 sintagme (2x2) dar doar una este pozitivă: AoBo. Dacă se modifică un singur semem se schimbă și semnificația. Probabil acesta reprezintă un tip de mesaj publicitar iconic reușit, el ilustrînd faptul că publicitatea în imagini se ascunde (optează pentru simplitate) și se descoperă (afișează o semnificație prin fragilitate) simultan ca publicitate. Avem în față un exemplu de transparență a comunicării datorită faptului că există un singur drum între procesele de codare și decodare.

4) semnificație: evadare

semnificanți: cerul + marea, munții

<u>cerul și marea</u>	vs	<u>munții</u>
--		+

Analiza tuturor opozițiilor paradigmatică pertinente duc la o concluzie apropiată de cea a simțului comun: imaginile publicitare privilegiază net semnificațiile euforizante precum fericirea, relaxarea, evadarea, loisirul, plăcerea, reușita socială ... Realizarea acestor senzații pune însă problema ascunderii sensului imaginii, aceasta trebuind să dispară în calitate de imagine publicitară, să-l determine pe lector să aibă impresia că se află în fața unei situații reale, fără intermediar: "... imaginea publicitară semantic bogată este aceea care se pretinde a fi analogia pură a unei situații reale atunci cînd ea constituie, de fapt, o reconstrucție total artificială a unei situații pseudo-cotidiene." (L.Porcher, pag.121)

Este interesant faptul că nici unul dintre lectori nu a făcut vreo referire la o posibilă o intenție publicitară, nereferindu-se de asemenea nici la obiectul reclamei: țigările Kent. Din acest punct de vedere se pare că intenția agentului publicitar de a face reclamă mascat, prin intermediul "stilului de viață Kent" a reușit.

De fapt ceea ce se vinde nu este o marcă de țigări ci un anumit stil de viață, stil ale cărui principale elemente definatorii sînt distracția, fericirea, evadarea, luxul, loisirul, sau mai general spus bunăstarea într-o lume modernă (bunăstarea și modernitatea sînt de altfel teme favorite ale reclamelor). Am putea merge mai departe cu generalizarea spunînd că "se vinde" de fapt societatea însăși și nu una oarecare ci societatea actuală de tip occidental. Acest procedeu de trecere de la parte la întreg (în care partea joacă rolul întregului, îl semnifică) are un echivalent în lingvistică: sinecdoca. Ce vrea să spună imaginea prin acest apel la modernitate, bunăstare (presupunînd aici și loisirul, fericirea, ...) ? Modernitatea și bunăstarea reprezintă două dintre manifestările exemplare ale unui apel la integrare, prin ele propunîndu-se un anumit tip de

societate. Imaginea vrea să spună: pentru a aparține societății, timpului tău, pentru a fi fericit, adoptă stilul de viață Kent fumând Kent. A aparține timpului tău, a fi fericit înseamnă aici a te integra în societate dar reprezintă totodată și rezultatul integrării.

Această dimensiune a *integrării* este însoțită întotdeauna de corelativul ei *individualizarea*. Produsul este prezentat simultan ca ceva rar, ca un semn de distincție, diferențiere de masă și ca ceva comun tuturor, posedat de toți, ca un semn al apartenenței la comunitate. În fond a fuma Kent ne aruncă dintr-o dată în cel mai dezirabil paradox social: a fi simultan ca toată lumea și a nu te asemena cu nimeni, răspunzând astfel nevoii existențiale cea mai profundă, integrarea în grup și accesul la unicitatea individuală.

Cum se rezolvă însă problema adecvării mesajului la diferitele categorii de receptori ? Imaginea arată o scenă tipică de bunăstare socială, semnificând pentru cei care au atins bunăstarea ceva de genul: “pentru a fi pe deplin fericiți, fumați Kent”. Cum vor reacționa la un astfel de mesaj oamenii care n-au atins bunăstarea sau cei care nu speră s-o atingă vreodată ? Aceștia, imaginea le propune un alt tip îndemn, și anume: “faceți ca și oamenii fericiți, fumați Kent”, încurajându-i să fumeze Kent ca un substitut al bunăstării refuzate.

Imaginea publicitară oferă un consum metaforic nu unul veritabil pentru că obiectul imaginii publicitare este absent ca obiect real, acest fapt exprimând/determinând simultan satisfacție și frustrare. Forța ei rezidă în promisiunea, provocarea pe care o face consumatorului. Într-un fel imaginea publicitară este mobilizatoare și îndeamnă la contestare socială dar, în același timp, propune o satisfacere simbolică a revendicărilor: “a face în așa fel încât omul căruia îi lipsește ceva, simultan să ia cunoștință de lipsa sa și să o evite crezând că aceasta este satisfăcută.”(L.Porcher, pag.154) O astfel de atitudine poate avea un rol important în perpetuarea ordinii sociale stabilite prin faptul că deși naște dorințe le și satisface totodată, chiar dacă metaforic, menținând climatul social, dezamorsând contestarea dorințelor, “evitând ca băiatul să spargă vitrina cofetarului”.(L.Porcher, pag.154) Se crează astfel o lume paralelă lumii veritabile, o lume între starea de vis și de conștiință, o lume în care *oprimații social* se mulțumesc cu satisfacția rezultată din imagini, nepercepând că aceasta este doar fantoma unei satisfacții reale. Ideea integrării sociale se conturează astfel, societatea reușind să ne facă să consumăm semne persuadându-ne că ele sînt lucruri.

Cîteva dintre problemele specifice a căror rezolvare poate asigura o transmitere reușită a mesajului publicitar sînt: lectorii diferiți, raportul libertate/constrîngere, contextul cultural, adecvarea/integrarea dintre contextul, situația prezentată și obiectul publicității.

În general, o imagine este reușită atunci când oferă iluzia libertății când de fapt ea conduce fiecare lector (chiar dacă pe căi diferite) la semnificația dorită (“trebuie să fumezi Kent”, în cazul de față). Altfel spus, imaginea publicitară reușită oferă lectorului o libertate de interpretare supravegheată pentru că oricare ar fi semnificațiile intermediare produse se ajunge în final la sensul vizat.(publicitatea este o “constrângere împodobită cu masca libertății”- L.Porcher, pag.135) Mascarea statutului de publicitate, prezentarea unei situații cotidiene, accesibilă relativ ușor oricărei persoane care consumă produsul respectiv este una din condițiile reușitei publicitare. Imaginea trebuie să fie pe de o parte suficient de polisemică pentru a determina lectorul să creadă în propria libertate de lectură, iar pe de altă parte suficient de organizată pentru ca lectorul să fie *forțat* să recepteze un mesaj definit și monosemic.

Imaginea publicitară presupune o dublă structurare: lingvistică și analogică (definită prin prezentarea unei situații concrete), ambele contribuind la producerea unei realități mixte, simultan substituit al unei situații fals cotidiene și mesaj ce explicitează sensul acestei situații. Trecerea între aceste două planuri se realizează printr-o a treia componentă - “punerea în imagine” a situației reale ce reprezintă “voința de a *lexicaliza* o situație concretă, adică de a o transforma în mesaj.”(L.Porcher, pag.149) Transformarea imaginii astfel încât ea să transmită mesajul dorit pune problema *inserării* obiectului publicității sau a simbolului acestuia. În exemplul analizat apare doar sigla Kent, fără pachetul de țigări. Aceasta este oarecum supra-adăugată situației fotografiate dar are un scop precis (deși nu răspunde unei necesități iconice definite): modificarea sensului prin restrângerea polisemiei, a pluralității semnificațiilor. Prezența obiectului publicitar are rolul de a elimina toate semnificațiile coerente din punct de vedere iconic dar parazitare din punct de vedere publicitar (rol de filtru). Acest lucru prezintă avantaje (prezența siglei este mai concretă, mai economică și deci mai operatorie decât un discurs, oricât de perfect ar fi acesta, indicând prezența obiectului) și dezavantaje (această prezență *puternic obiectivă* nu furnizează semnificațiile euforizante pe care vrem să le dea lectorilor pentru că ea este doar denotație). În realitate, sigla nu suprimă totuși celelalte semnificații ci le face să conveargă spre o semnificație unică, principală care le integrează pe toate celelalte (secundare) cu statut de componente.În jurul siglei se conturează *stereotipul de marcă* ce reunește un halou de semnificații subiective, relativ stabile și coerente, mai mult sau mai puțin verbale, de atitudini, de reacții afective, asociate de o manieră relativ stabilă unei mărci comerciale sau unui produs. Imaginea încorporată mental cuprinde ideile consumatorului despre marcă, caracteristicile reale sau imaginare dar și despre utilizatorii prezenți și trecuți, tipul de persoane ce utilizează sau nu produsul. Individul nu percepe un obiect real, nici o sumă de caracteristici obiective ci o posibilitate de a accede la o

satisfacție sau a fi exclus. De fapt, consumatorul nu cumpără un produs ci o anumită imagine despre sine.

Discursul lingvistic este prezent în toate imaginile publicitare. Acesta are un rol redundant și explicativ în raport cu situația fotografiată, spunându-ne de fapt același lucru ca și situația prin conotațiile sale, dar le explicitează, în măsura în care limbajul este mai puțin echivoc decât o imagine sau situație. Ce ne poate spune un mesaj lingvistic de genul: “BUN GUST. STIL KENT:”? Probabil cam așa: “Trăiți după un stil de viață de bun gust care este stilul de viață Kent. Pentru a trăi astfel nu trebuie decât să fumați Kent.”

Deși nici unul dintre lectori nu a făcut vreo referire la discursul din imagine (limbajul nu apare ca material semantic), nu putem spune că acesta joacă un rol nesemnificativ în producerea semnificației (probabil inconștient). În acest context se poate semnală una dintre dilemele care constituie un subiect mereu prezent în lucrările de specialitate: “Există sau nu semantici extra-lingvistice?”

În lucrarea “Eseu asupra semnificației cinematografului” C.Metz își pune problema posibilității unei semiologii generale a culturii. Publicitatea nu poate să ignore această problemă cel puțin pentru simplul motiv că pentru a-și atinge obiectivele ea trebuie să definească cultural și social populația vizată, să-i determine *gusturile*, să știe stereotipurile cărora aceasta se supune pentru a ști cum să-i *vorbească*. Elementul principal al unei imagini publicitare, mă refer la codul după care este construită, este o reproducere fidelă a codurilor stereotipice care au trecut la un moment dat într-o societate. Sursa unui cod al unei imagini publicitare este constituită întotdeauna din reprezentările non-conștiente ale oamenilor unei societăți, din maniera lor de a vedea lumea adică din ideologia lor. Acesta este și unul dintre motivele pentru care un mesaj care se află în avans față de evoluția modelelor sociale acceptate riscă să nu fie perceput. În sprijinul acestei teorii poate fi adusă următoarea idee ce aparține lui T.Todorov : o semnificație nu este arbitrară și nu depinde de voința conștientă a unui individ pentru că în orice societate, fie imaginară sau reală, obiectele formează un sistem semnificativ, o limbă, și în interiorul căreia apare conotația motiv pentru care membrii unei societăți pot să se raporteze la un anumit referențial fără a-și da explicații. Posibilitatea unor decodări multiple nu poate fi contestată (cauza poate fi de ordin cultural, personal) numai că, în interiorul unor culturi asemănătoare variația lecturilor este semnificativ restrânsă datorită stereotipurilor comune, a mediului socio-cultural care produc o anumită matrice interpretativă comună tuturor indivizilor.

Dacă avem în vedere tipologia pe care o realizează B.Cathelat imaginea publicitară analizată aici se înscrie în tipul de publicitate proiectivă. Aceasta se caracterizează printr-o

integrare a mesajului comercial în mesajul social, deci într-o cultură, valorile și modurile ei de viață, atașând produsului coduri sociale, propunând și/sau impunând norme, modele de integrare, de participare și aculturație: o valorizare socială a persoanei.

Revenind la metoda propusă de L. Porcher pentru colectarea materialului de analiză nu putem uita recomandările autorului asupra unei viitoare iconologii publicitare: generalizările pot fi făcute doar în urma unei analize a unor imagini de proveniență omogenă, este necesar un studiu asupra unor aceleași imagini cu și fără text pentru a vedea influența aspectelor lingvistice, realizarea probei de comutare ar fi bine să se facă în plan real nu doar imaginar, lectorii ar trebui să fie cât mai numeroși și diferiți din punct de vedere al caracteristicilor socio-culturale.

BIBLIOGRAFIE

1. J. Baudrillard, 1968, *Le système des objets*, Gallimard, Paris.
2. B. Cathelat, 1968, *Publicité et société*, Gallimard, Paris.
3. U. Eco, 1982, *Tratat de semiotică generală*, Editura științifică și enciclopedică, București.
4. A. J. Greimas, 1966, *Sémantique structurale*, Librairie Larousse, Paris.
5. E. Panovsky, 1980, *Artă și semnificație*, Meridiane, București.
6. L. Porcher, 1976, *Introduction a une sémiotique des images*, Librairie Didier, Paris.

CHANGEMENTS DE STRUCTURES DEMOGRAPHIQUES EN ROUMANIE

CORNELIA MUREȘAN

REZUMAT: Schimbări de structuri demografice în România. Studiul de față prezintă evoluția structurii demografice a României așa cum apare ea în lumina noilor date ale Recensământului din 1992. Principalele fenomene demografice constatate sunt: scăderea volumului populației, creșterea ponderii populației de naționalitate română și îmbătrânirea populației.

La Roumanie vient de publier les résultats de son dernier recensement (7 janvier 1992). Ces résultats, ainsi que le volume intitulé "Données démographiques" paru à Bucarest en 1994 - qui fournit une rétrospective sur la période 1930-1991, avec un degré de détail sans précédent - permettent de porter un regard critique sur la période écoulée depuis la seconde guerre mondiale.

Un premier constat est que depuis 1990, la population de la Roumanie décroît. Le taux moyen annuel d'accroissement lors des quatre années 1990-1993 (-0,46%) est négatif; cette diminution est due au recul de l'excédent naturel de la population, mais sans doute davantage à l'émigration. La baisse de population des années 1990 et 1991 serait due en totalité à l'émigration, celle de 1992 lui serait imputable dans la proportion de 89%, tandis que celle de l'année 1993 le serait à raison de 56%. Les évaluations les plus récentes de l'émigration demeurent cependant fragiles.

Puis, un autre fait est que le recensement a été l'occasion de découvrir l'ampleur des pertes de population liées à l'émigration. La surévaluation de la population roumaine dans les années proches du dernier recensement (1992) était importante. La population attendue au recensement devait en effet être légèrement supérieure à 23 millions (23,195 millions), mais le résultat a été surprenant: 22,810 millions seulement. Ainsi 385.500 personnes manquaient par rapport aux effectifs attendus. Les effectifs publiés jusqu'à l'époque du recensement étaient donc nettement surestimés (près de 2%), la prise en compte de l'émigration étant insuffisante.

Ces constats au niveau du pays entier nous incitent d'aller plus loin et d'analyser les changements intervenus au niveau des structures démographiques. Les résultats du recensement seront replacés dans une perspective historique remontant à 1948, ayant comme but à surprendre les principaux changements de composition: ethnique, par région historique, par type d'habitat ou par âge.

I. La structure par nationalité et migration externe

La nouvelle composition ethnique

Dès la naissance de l'Etat national, la population de la Roumanie était composée de plusieurs groupes ethniques (ou nationalités). A côté des Roumains, qui ont toujours détenu la majorité, ont vécu surtout les Hongrois et les Allemands. Au fil du temps, les Roumains ont vu leur prépondérance s'accroître et cela s'explique non pas par un avantage de fécondité (d'après les quelques études existantes [11] celle-ci ne diffère pas beaucoup de celle des autres nationalités) mais par les mouvements d'émigration des minorités (notamment des Allemands et des Juifs, mais aussi dans la période récente des Hongrois) et par le processus d'assimilation, ou plus exactement par les nombreux mariages mixtes qui ont produit des enfants se déclarant plutôt Roumains. Au recensement de 1992 le nombre des Roumains s'élevait à 20.408.542 personnes (89,5% de la population de Roumanie); si on ajoute le nombre des Roumains qui habitent la Moldavie soviétique cette communauté compte encore 2.795.749 personnes de plus (64,5% de la population du pays au recensement de 1989), donc 23,2 millions des Roumains majoritaires habitant un territoire contigu.

Le tableau suivant reconstitue l'évolution de la population selon les principales nationalités depuis 1930 à travers les recensements.

Tableau 1. *Distribution de la population par nationalité, aux recensements, 1930-1992*

Nationalité	1930		1956		1966		1977		1992	
	Effectifs	%	Effectifs	%	Effectifs	%	Effectifs	%	Effectifs	%
Roumains	11 118 170	77,9	14 996	85,7	16 746	87,7	18 997	88,1	20 408	89,5
Hongrois	1 423 459	10,0	1 587 675	9,1	1 619 592	8,5	1 712 853	7,9	1 624 959	7,1
Allemands	633 488	4,4	384 708	2,2	382 595	2,0	348 747	1,6	119 462	0,5
Juifs	451 892	3,2	146 264	0,8	42 888	0,2	24 667	0,1	8 955	0,0
Tziganes	242 656	1,7	104 216	0,6	64 197	0,3	227 398	1,1	401 087	1,8
Autres	411 064	2,9	270 473	1,5	247 381	1,3	248 838	1,2	247 030	1,1
Total	14 280 729	100	17 489	100	19 103	100	21 559	100	22 810	100

On observe une diminution forte, jusqu'à une quasi-disparition, des composantes allemande et juive; le poids de la population d'origine hongroise diminue également; en même temps, un nouveau groupe ethnique, devenu peu important en valeur relative après la guerre, fait son apparition: les Tziganes.

Au recensement du 7 janvier 1992 ce groupe occupe la deuxième place, après les Hongrois, avec 401.087 personnes (1,8% du total de la population). L'effectif correspondant a presque doublé entre les recensements de 1977 et 1992. L'interprétation de cet accroissement est délicat: dans quelle mesure s'agit-il d'un accroissement effectif ou d'un changement de la tendance à se déclarer "Tzigane"? Il est probable que les deux facteurs se combinent, mais il est difficile d'estimer la part de chacun.

Il semble cependant que les chiffres soient sous-évalués aux recensements, un groupe de spécialistes [13] donnant pour les Tziganes un poids minimum de 3,6%, plus vraisemblablement 4,3% de la population. Leur raisonnement se fonde sur la non-coïncidence de l'auto-identification comme tzigane, avec une hétéro-identification faite par les chercheurs, par les autorités locales, ou parfois par des responsables d'immeubles dans les agglomérations de tziganes mais aussi là où leur peuplement est dispersé. Conformément à la Constitution, aucune institution ou personne ne peut mettre en cause l'appartenance ethnique déclarée par l'individu. Toute discrimination ethnique est interdite. C'est ainsi que le seul contexte officiel où on demande l'appartenance ethnique est le recensement. Pour saisir la dynamique et les problèmes spécifiques de la population des Tziganes, le groupe de chercheurs [13] a formé un échantillon se basant sur un hétéro-identification. Interrogés sur le sujet de l'enquête: "La mère et l'enfant dans les familles des Tziganes", seulement 76,5% se sont reconnus comme faisant partie de cette ethnie. *Dans l'hypothèse où l'hétéro-identification ait été correcte*, au lieu des 400.000 tziganes recensés on pourrait compter, selon les auteurs, sur 500.000. Ils estiment qu'il faut encore aller au-delà parce que tous les enquêtés qui se sont reconnus comme Tziganes ne se sont pas déclarés en tant que tels au recensement. Les experts augmentent le pourcentage des non-reconnus comme Tziganes au recensement, pour le porter à 50% ou même plus (ce qui, à notre avis, est sans doute exagéré), en estimant l'effectif de cette ethnie à 800.000 voire 1 million.

L'effectif de ce groupe ethnique s'est accru non seulement du fait d'une meilleure identification des intéressés mais aussi de leur vitalité démographique (âge moyen au mariage de 17 ans chez les filles; 4,35 enfants par femme selon le sondage [13]). La même source indique cependant le désir de limiter la descendance devient de plus en plus répandu, mais c'est plutôt un désir abstrait car, en réalité, les moyens de régulation des naissances ne sont guère pratiqués. La population des Tziganes d'aujourd'hui mérite une attention spéciale non seulement parce qu'elle s'est beaucoup accrue, entre

les derniers recensements (+76,4%) alors que le reste de la population totale s'est accru de 5,8% seulement, mais aussi parce qu'elle se trouve confrontée à un ensemble de problèmes extrêmement difficiles, qui tendent, du reste, à s'aggraver et sont susceptibles de conduire à des conflits sociaux graves.

La diversité nationale est concentrée depuis longtemps en Transylvanie. Les calculs sur les données du dernier recensement nous montre que dans ce territoire les Roumaines représentent 73,6% tandis qu'en Muntenie et Moldavie ils ont 97,2 respectivement 98,5% du total de la population. En Transylvanie 20,8% du total est constitué par les Hongrois, 2,6% par les Tziganes et 1,4% par les Allemands. Il faut remarquer que dans les autres deux provinces historiques aucune autre nationalité ne dépasse pas le seuil de 1%, sauf les Tziganes de Muntenie qui représentent 1,6% de la population de ce territoire. En Moldavie la minorité des Roms detienne seulement 0,8% en se situant pourtant sur le premier lieu comme poid dans la composition multiethnique (sauf les Roumaines).

L'émigration: évaluation, facteurs, perspectives

Les données concernant l'émigration ont été rendues publiques, pour la première fois, dans l'Annuaire statistique de 1993; elles portent sur la période 1975-1991. Si on les complète par les évaluations récentes fournies au Conseil de l'Europe [5], nous pouvons actualiser les séries jusqu'en 1993.

Tout au long de la période considérée (1975-1993), près de 550.000 personnes ont quitté définitivement la Roumanie pour s'établir à l'étranger; les 2/3 d'entre eux l'ont fait avant l'année 1990, pendant les quinze ans qui ont précédé la chute du communisme. La première année d'ouverture des frontières a marqué le sommet de l'exode roumain qui a pratiquement doublé (96.926 personnes), par rapport à l'année 1989 qui, elle-même, marquait jusqu'alors un record (41.363 émigrants). Depuis, l'émigration apparente a baissé progressivement. Les derniers chiffres disponibles concernant l'année 1993 (18.253 personnes) sont à un niveau équivalent à celui des années 1978-1979.

Ces chiffres n'incluent pas les émigrants clandestins. Nous avons des raisons de penser qu'ils sous-estiment la réalité. La surestimation de la population totale de la Roumanie à la veille du recensement de 1992, soulignait déjà l'existence de cette catégorie de personnes: le déficit par rapport à la population attendue résulte essentiellement de l'émigration. Les projections le confirment. Les variantes A et B des projections que nous avons fait, ont été réalisées en suivant les niveaux de

mortalité et de fécondité effectifs de la période de 25 ans allant des recensements de 1966 à 1992. Les effectifs d'émigrants de chaque année ont été répartis par sexe et par groupe d'âges quinquennaux et incorporés dans la variante B. La variante A n'a pas tenu compte de l'émigration. Si les projections étaient parfaites, la différence obtenue entre la population recensée en 1992 et la variante A donnerait le solde migratoire de la période, et celle obtenue en utilisant la variante B donnerait le nombre des clandestins. Il faut cependant admettre les erreurs d'approximations induites par la méthode qui projette une population pour les cinq années suivantes en utilisant les mêmes niveaux de fécondité et de mortalité. Nous évaluons ainsi le nombre des émigrants (l'immigration de la période 1967-1992 était presque nulle) à 760.000 personnes, c'est à dire 190.00 de plus que les chiffres publiés (503.553 émigrants de 1975 à 1991 et environ 68.000 émigrants pour la période 1967-1974 [12]). Cette valeur englobe non seulement l'émigration clandestine mais aussi les enfants que les émigrants légaux ou clandestins auraient eu s'ils n'avaient pas quitté le pays. La deuxième variante de projection fait apparaître un déficit de 150.000 personnes (en fait 218.000, d'où il faut soustraire les 68.000 émigrants de la période 1967-74), qui, en grande partie, ne peut être dû qu'à l'émigration sans permis.

En général, parmi les émigrants, on trouve plus de femmes que d'hommes, environ 51,5% de la population émigrante étant de sexe féminin. La structure par âge se partage ainsi: moins de 26 ans: 40%, de 26 à 50 ans: 40% et plus de 50 ans: 20%. La répartition des émigrants par âge est relativement stable à travers le temps. Les années 1991 et 1992 montrent cependant une tendance au rajeunissement des émigrants: 76% ont moins de 40 ans.

La diminution du nombre des Allemands et des Juifs a commencé au lendemain de la deuxième guerre mondiale. Après l'année 1960 les départs ont fait objet de négociations entre l'Etat roumain et le pays d'accueil. Les Juifs ont commencé à partir immédiatement après l'instauration du communisme et la création de l'Etat d'Israël. En rapprochant le chiffre des 272.000 Juifs existant en septembre 1944 [1] et le nombre des arrivées en Israël de Juifs roumains [6], on arrive au même constat que celui tiré du recensement de 1992: la quasi-disparition de cette ethnie dans le pays. Le nombre de Juifs quittant la Roumanie a diminué au fil des années, alors que l'émigration allemande a été beaucoup plus tardive et n'a culminé qu'en 1990 (60.000 personnes). Peu de Hongrois ont émigré dans les années 1970, mais leur nombre s'est accru, en doublant, triplant presque, dans les années 1988-1991.

Tableau 2. *Emigrants selon la nationalité, entre 1975 et 1991*

Période	Allemands	Juifs	Hongrois	Roumains	Autres	Total
1975-79	36 911	7 758	5 296	23 243	1 503	74 711
1980-84	62 376	6 412	8 809	46 545	2 024	126 166
1985-89	60 818	5 575	32 248	58 787	4 159	161 587
1990-91	75 639	1 261	18 534	43 195	2 460	141 089

Source: Date demografice, 1994. Commission Nationale de Statistique

Plusieurs facteurs ont été à l'origine de la décision d'émigrer. Le regroupement ethnique des Allemands et des Juifs [8] a été la cause de la forte diminution de l'effectif de ces nationalités, qui ont aujourd'hui presque disparu en Roumanie. On trouve aussi parmi les émigrants des demandeurs d'asile mais aussi de faux touristes, des migrants temporaires ou illégaux. L'intensification de l'émigration après l'ouverture des frontières et surtout les départs de toutes dernières années sont plutôt dus aux causes socio-économiques. Bien analysée par J.C.Chesnais dans "Le crépuscule de l'Occident" [9], la fuite des Roumains vers l'Occident est due d'une part à la perte de pouvoir d'achat consécutive à la libéralisation des prix, d'autre part à leur désillusion dans une période de "transition" économique marquée par des chocs successifs. La quasi-disparition des aides aux familles et la fragilisation de la famille qui servait jusqu'alors de "cocon protecteur contre le communisme" et qui maintenant évolue vers les valeurs et les moeurs occidentales, ont contribué, eux aussi, à l'exode.

La réduction du nombre des émigrants en 1993 (18.253), jusqu'à un niveau atteint il y a 15 ans, marque-t-elle le début d'une inflexion durable? Seul l'avenir le dira. Le même auteur [9] prévoit un convergence démographique de l'Est et de l'Ouest à long terme, quand plusieurs pays de l'Est assisteront à l'établissement de migrants en provenance de pays moins avancés.

II. Dynamiques internes

La population des trois provinces historiques

En quarante quatre ans, le pays a gagné presque 7 millions d'habitants, dont 3,2 millions en Valachie, 1,8 millions en Moldavie et presque 2 millions en Transylvanie (tableau 3). Le poids relatif de la population de Valachie reste assez stable au cours du temps. La population de celle-ci représente environ 45% du total, celle de la Moldavie 19-21% et celle de la Transylvanie 34-36%.

CHANGEMENTS DE STRUCTURES DEMOGRAPHIQUES EN ROUMANIE

Mais le poids de la Moldavie monte cependant légèrement aux dépens de la Transylvanie. Cette évolution s'explique par une fécondité plus élevée en Moldavie, par l'émigration plus forte des ethnies de la Transylvanie et par l'attractivité de la capitale (qui se trouve en Valachie) pour les personnes migrantes. Les statistiques sur le mouvement de migration interne montrent, du reste, que, en Moldavie, la migration à longue distance, vers Bucarest notamment, a plus d'importance que la migration à courte distance.

Tableau 3. *La population des régions et leur poids relatif dans la population totale aux recensements, 1948-1992*

Province	1948		1956		1966		1977		1992	
	No.absolut	%	No.absolut	%	No.absolut	%	No.absolut	%	No.absolut	%
Valachie	7.131.795	44,9	7.766.482	44,4	8.413.741	44,0	9.656.883	44,8	10.300.520	45,2
Moldavie	3.005.814	18,9	3.504.541	20,0	3.969.867	20,8	4.402.798	20,4	4.786.202	21,0
Transylvanie	5.735.015	36,1	6.218.427	35,6	6.719.555	35,2	7.500.229	34,8	7.723.313	33,9
Roumanie	15.872.624	100	17.489.450	100	19.103.163	100	21.559.910	100	22.810.035	100

Si nous désirons voir la progression de la population, il faut analyser les taux moyens annuels d'accroissement d'un recensement au suivant.

Tableau 4. *Taux moyens annuels d'accroissement entre les recensements*

Province	1948-1956	1956-1966	1966-1977	1977-1992
Valachie	1,07%	0,80%	1,26%	0,43%
Moldavie	1,94%	1,25%	0,95%	0,56%
Transylvanie	1,02%	0,78%	1,00%	0,20%
Roumanie	1,22%	0,89%	1,11%	0,38%

Dans la période 1948-1966, la population roumaine a parcouru la deuxième étape du processus de transition démographique [7], baisse simultanée de la mortalité et de la natalité, et elle a même entamé la troisième (mortalité constante, natalité descendante). Les taux d'accroissement montrent bien ces étapes: des valeurs autour de 1,0 - 1,9% selon les régions pour la première partie de la période (1948-1956) et puis, plus bas (0,78 - 1,25%) pour la deuxième période (1956-1966), qui correspond à la deuxième phase de la transition. Sans doute, en l'absence d'interdiction de l'avortement (qui constitue le principal moyen de régulation des naissances), ce taux aurait diminué encore dans les périodes suivantes.

Lors de la deuxième période (1966-1977), la population s'est accrue à un rythme de 1,11% par an en raison de la politique nataliste introduite par le décret 770/1966 (qui interdisait les interruptions volontaires de grossesse); mais ce rythme n'a pas pu être soutenu, malgré les nouvelles mesures adoptées (renforcement de la répression de l'avortement), puisqu'il tombe à la valeur moyenne de 0,38% par an entre les derniers recensements (1977-1992).

La population de la Roumanie s'est en proportion accrue de 20% entre 1948 et 1966, soit autant que dans la seconde période allant de 1966 à 1992 (c'est-à-dire sur 26 ans). La dernière croissance n'aurait pas pu se réaliser si la fécondité était restée au niveau de l'année 1966 ou si elle avait prolongé son recul jusqu'au niveau observé à l'époque du dernier recensement (1992). Le gain aurait été de 7,3% ou 4,2% selon la variante retenue, et il aurait été dû à la structure par âge favorable à la natalité et non au niveau de la fécondité (l'indice conjoncturel de fécondité de 1966 était de 1,88, donc en-dessous du niveau de remplacement des générations, soit 2,2 enfants par femme dans les conditions de mortalité de l'époque).

La structure par habitat et urbanisation

Au lendemain de la guerre et notamment après 1948 a commencé un fort processus d'urbanisation qui a déterminé un changement essentiel dans le mode de vie de la population. Aujourd'hui 54,3% de la population habite dans les villes, mais la plupart (3/5) d'eux se trouve dans des villes de plus de 100.000 habitants. Un tiers de la population urbaine de la Roumanie vit à Bucarest ou dans une des sept grandes villes (plus de 300.000 habitants, au recensement de 1992).

Malgré cette forte poussée urbaine, la Roumanie conserve encore une forte population rurale: 10.418.216 personnes, soit 45,7% de la population totale.

Tableau 5. *Population roumaine selon le type d'habitat (%)*

Type d'habitat	1948	1956	1966	1977	1992
Urbain	23,4	31,3	38,2	43,6	54,3
Rural	76,6	68,7	61,8	56,4	45,7

Jusqu'en 1948, l'urbanisation en Roumanie [2] était très lente. Depuis, le taux moyen annuel d'accroissement de la population urbaine est rapide: 4,97% par an entre 1948 et 1956; 2,93% en 1956-66; 2,31% en 1966-77 et 1,86% en 1977-92. La poussée urbaine reste donc forte.

Cet accroissement de la population urbaine a eu ses sources dans la reproduction même de la population urbaine, dans la transformation de localités rurales en localités urbaines et dans l'exode rural.

Pendant la période 1948-1966, l'augmentation naturelle apporte une contribution substantielle à l'accroissement de la population urbaine, car malgré la baisse de la natalité, la mortalité a subi une réduction considérable. Mais, même à cette époque, dans les grandes villes de Transylvanie, l'excédent naturel a moins contribué à l'accroissement de la population que dans les grandes villes (y compris Bucarest) de Valachie et de Moldavie. Dans la période 1967-1989, l'accroissement naturel a des valeurs toujours positives avec des variations, dues soit à l'intensité de l'exode rural (par les enfants des migrants de la campagne), soit au gré du relâchement ou du renforcement des mesures coercitives concernant l'interruption de grossesse. Dans l'ensemble, il a contribué sans doute à la poussée des villes, même si on ne peut pas le placer au premier plan.

Une seconde source a eu, elle aussi, une contribution réduite au développement de l'urbanisation, car les critères que devait remplir une localité pour être déclarée comme ville étaient complexes et assez difficiles à réunir. Entre 1956 et 1966, on a déclaré comme villes 65 nouvelles localités, généralement de petite taille contribuant peu à l'augmentation de la population urbaine. Si entre les recensements de 1966 et de 1977 aucune nouvelle ville n'apparaît sur la carte, entre 1977 et 1992 24 localités ont été reconnues comme villes et on a incorporé dans les villes existantes 77 localités rurales. Le processus d'urbanisation au long des cinq derniers recensements est résumé dans le tableau 6. La population urbaine a quadruplé depuis 1930.

Une troisième source est la migration de la population rurale. Celle-ci est la contribution principale à l'accroissement de la population urbaine dans toutes les périodes envisagées.

En plus, comme nous le montrent les données sur l'accroissement naturel (devenu négatif) des dernières années, la migration interne est désormais le seul facteur de croissance urbaine. La fécondité rurale a toujours été supérieure à la fécondité urbaine. Même si les différences entre les taux de natalité ont baissé (en 1948: 16,4 p.1000 en milieu urbain contre 26,2 p.1000 en milieu rural; en 1993: 9,6 en milieu urbain contre 12,7 en milieu rural), les différences de fécondité restent importantes car le milieu rural se caractérise maintenant par un vieillissement accentué (les écarts de natalité reflètent, pour partie, les différences de répartition par âge).

Jusqu'en 1948 la migration interne a un caractère "anarchique" [2], et orienté surtout vers Bucarest et les grandes villes. Pendant les années 1948-1989, l'afflux de la population rurale vers les villes a eu un caractère planifié selon divers critères: les possibilités de formation professionnelle, l'utilisation "raisonnable" des migrants en âge de travailler, le parc de logements, l'intégration dans l'environnement urbain [2]. L'Etat roumain a voulu éviter les concentrations excessives de la population dans les grandes villes avec les difficultés économiques et sociales, les problèmes de santé publique, la pénurie d'espaces locatifs et autres qu'elles entraînent; il a, en conséquence, encouragé plutôt les villes moyennes (c'est à dire en dehors des huit villes de tête des classements), à caractère industriel. Le fait se voit clairement dans le tableau 6. On a liquidé le caractère agricole de nombreuses villes et, à la fin de la période, on a commencé l'urbanisation forcée des villages roumains. Après la chute du communisme, la migration interne, et l'émigration ont atteint des niveaux très forts (4 fois plus de migrants internes en 1990 qu'en 1989 et 2 fois plus d'émigrants). Cette fois la capitale et les grandes villes ont été les bénéficiaires privilégiés de la migration interne, d'autres villes plus petites en ont également bénéficié.

Bucarest a dépassé les deux millions d'habitants au recensement de 1992, 43,5% de la population de la capitale est née ailleurs, la moitié provenant des départements voisins et 1/5 venant de Moldavie.

Parallèlement avec le décroissement de la population rurale, le poids de l'agriculture a diminué en faveur de l'industrie et du secteur tertiaire. Entre les recensements de 1977 et 1992 le gain du secteur industriel est de plus 600 mille personnes, représentant un accroissement de 118,9%, cel de l'administration publique est de presque 200 mille personnes, soit 261,4% , et cel du commerce est de plus de 100 mille personnes, c'est à dire 151,5%.

Tableau 7. Répartition de la population active par secteur aux recensements 1956-1992(%)

Secteur d'activité	1956	1966	1977	1992
Agriculture	69,7	57,1	36,5	22,3
Industrie et construction	16,6	24,6	36,7	42,9
Services	13,7	18,3	26,8	34,8

Structure par sexe et âge: vieillissement des villages et féminisation des villes

La population roumaine compte aujourd'hui 50,8% de femmes, pourcentage qui n'a guère varié depuis 1930. Elles sont plus nombreuses aujourd'hui dans les villes (51,2%) que dans les campagnes (50,4%). Il est important de combiner la composition par sexe avec la répartition par groupe d'âge; on découvre ainsi de profonds changements structurels de la population (tableau 8).

Tableau 8. Structure par grands groupes d'âge, sexe et milieu, aux recensements, 1956-1992

Groupes d'âges (en années révolues)	1956		1966		1977		1992	
	Effectif et %	Femmes %	Effectif et %	Femmes %	Effectif et %	Femmes %	Effectif et %	Femmes %
Roumanie	17.489.450	51,4	19.103.163	51,0	21.559.910	50,7	22.810.035	50,8
0-14	27,5		26,0		25,4		22,7	
15-59	62,6		61,7		60,2		60,9	
60+	9,9		12,3		14,5		16,4	
Villes	5.474.264	51,0	7.305.714	50,1	9.395.729	50,6	12.391.819	51,2
0-14	22,5		21,9		23,4		24,3	
15-59	68,2		67,2		65,1		64,1	
60+	9,3		10,9		11,5		11,6	
Campagnes	12.015.186	51,6	11.797.449	51,6	12.164.181	50,8	10.418.216	50,4
0-14	29,8		28,5		27,0		20,9	
15-59	60,0		58,3		56,3		57,0	
60+	10,2		13,2		16,7		22,1	

On note un vieillissement accentué, par accroissement du nombre et de la proportion de la population âgée (plus de 60 ans), et par diminution de la population jeune (moins de 15 ans). La fraction âgée a gagné à chaque recensement environ 2%, cependant que les jeunes perdaient environ 1,6% et que la part des adultes de 15 à 60 ans régressait peu à peu entre chaque recensement, sauf entre 1977 et 1992. Ce processus de basculement de la pyramide des âges a été plus net en milieu rural.

On a assisté à un doublement du nombre de personnes de plus de 60 ans, à un recul de la population jeune, même en nombre absolu. La population rurale jeune pendant les 15 années 1977-1992 a reculé de 6 points (27,0% en 1977; 20,9% en 1992). Le phénomène résulte largement de l'exode rural et de sa sélectivité par âge car la fécondité est plus élevée dans les campagnes que dans les villes.

Dans les villes, le vieillissement est bien moindre. On peut même observer un rajeunissement par le bas (hausse de la proportion d'enfants) dû, en partie, au enfants des jeunes adults migrants qui y arrivent des campagnes, mais qui semble indiquer que la politique de surveillance des corps (répression de l'avortement) a été plus sévère en milieu urbain.

La part des enfants de moins de 15 ans représente un quart de la population des villes. Par contre, la population d'âge actif (15 à 59 ans) n'a pas cessé de perdre du terrain (64,1% en 1992 au lieu de 68,2% en 1956). On peut donc conclure en soulignant deux points marquants: le vieillissement des campagnes et la féminisation des villes.

La structure par âge de la Roumanie s'est nettement différenciée de celle des autres pays européens lors des dernières décennies. Il faut voir là l'effet d'une politique démographique originale ainsi que celui d'un contexte socio-économique spécifique.

Les conséquences provoquées par les déséquilibres de la structure par âge sont de nature diverse: sociales, économiques, démographiques. Les générations pléthoriques nées en 1967-1968 ont perturbé profondément, tour à tour, le secteur sanitaire, le système d'enseignement (du préscolaire au supérieur) et maintenant le marché du travail, à une époque où le système économique est ébranlé par la "transition" brutale, vers l'économie de marché. Or on sait de façon certaine que le système actuel est incapable d'absorber la main-d'oeuvre jeune: celle-ci, nous l'avons vu, constitue la moitié de la population des chômeurs.

Mais les implications liées à la dimension accrue et irrégulière de ces générations ne sont pas seulement d'ordre socio-économique, il faut envisager aussi les conséquences négatives des frustrations des générations concernées du fait de l'incapacité des autorités à prévoir les évolutions et à maîtriser les adaptations nécessaires des institutions.

Ces générations ont commencé à arriver sur le marché matrimonial. Comment évoluera la nuptialité et quelles seront ses conséquences sur la fécondité? La taille des générations mariables est très variable selon les années de naissance et selon les sexes, l'écart d'âge moyen au premier mariage est de 3 ans entre les hommes et les femmes (25 et 22 ans respectivement en 1991).

"De toute manière, la contribution positive de l'évolution de la fécondité après 1966 sur le processus de vieillissement ne peut pas contrebalancer les graves conséquences démographiques et socio-économiques négatives que cette évolution a provoquées" écrit Ghetau V.[10]

C o n c l u s i o n s

Le dernier décennie du XX siècle constitue pour la Roumanie le commencement d'une nouvelle phase: de la décroissance de sa population. Ses structures démographiques sont changées en comparaison avec ceux d'après la guerre.

Les principaux changements, constatés à l'occasion de l'analyse des données du recensement peuvent être synthétisés comme suit: l'accroissement du poids des Roumains dans la composition ethnique, le troisième place dans cette composition revient aujourd'hui aux Tziganes, c'est produit un léger recul du poids de la population de la Transylvanie en faveur de la Moldavie et de la Munténie, la population urbaine est devenue majoritaire en temps que se sont produits des mutations dans la répartition par secteur de la population active, la structure par âges est très perturbée du fait des fluctuations de nombres de naissance de la période précédente, le vieillissement, d'ailleurs général, est plus accentué en milieu rural.

BIBLIOGRAPHIE

1. *Evreii din România între 1941-1944, 1993* vol I, ed. Hasefer, Bucarest, p.350.
2. *La population de la Roumanie*, 1974, Commission Nationale de Démographie, CICRED Series, Edition Meridiane, Bucarest, 124 p.
3. *Population and housing census, January 7,1992, General results. Population, Households, Dwellings*. National Commission for Statistics, Bucharest 1994.
4. *Demographic Data Romania*, 1994, Commission Nationale de Statistique, Bucarest, vol. I et II, 466 p.
5. *Recent demographic developments in Europe, 1994*, Council of Europe
6. *Statistical abstract of Israel of 1993*, No. 44.
7. C h e s n a i s, Jean-Claude, 1986 -*La transition démographique.Etapes, formes, implications économiques.*- Travaux et documents, Cahier no.113. Presses Universitaires de France, 580 p.
8. C h e s n a i s, Jean-Claude, 1992 - *People on the move. New migration flows in Europe*, Council of Europe Press. Strasbourg, 40 p.
9. C h e s n a i s, Jean-Claude, 1995 - *Le crépuscule de l'Occident*, Edition Robert Laffont, S.A. Paris, 366 p.
10. G h e t a u, Vasile, 1992 -"La politique pronataliste forcée et ses effets sur la structure par âge en Roumanie" - *Changing population age structures. Demographic and Economic Consequences and Implications*, United Nations, Geneva p.77-83.
11. R o t a r i u, Traian, 1993 -"Aspecte demografice în Transilvania, la începutul secolului al XX-lea"- . *Sociologie românească*, Serie nouă an IV nr. 2, p.171-186.
12. T r e b i c i, Vladimir, 1990 - "Să vorbim despre dinamism demografic". *Tribuna Economică*, Bucarest, 23 fevr., p.22-23.
13. Z a m f i r, Elena, Z a m f i r , Cătălin, 1993 - *Țigani în ignorare și îngrijorare*, -Editura Alternative, 245p.

Tableau 6. *Distribution des villes par taille, aux recensements, 1930-1992*

Taille, en milliers	1930			1956			1966			1977			1992		
	No. villes	Population No.abs.	%	No. villes	Population No.abs.	%	No. villes	Population No.abs.	%	No. villes	Population No.abs.	%	No. villes	Population No.abs.	%
Bucarest	1	639.040	20,9	1	1.177.661	24,8	1	1.366.684	20,3	1	1.807.239	19,2	1	2.067.545	16,7
300-399	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	2.311.559	18,6
200-299	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	1.770.219	18,8	4	914.595	7,4
100-199	3	304.327	9,9	7	857.295	18,1	12	1.782.528	26,4	10	1.473.858	15,7	13	1.827.016	14,8
50-99	9	632.050	20,7	8	653.072	13,8	9	601.514	8,9	18	1.190.839	12,7	23	1.723.713	13,9
20-49	16	470.087	15,4	25	737.648	15,5	43	1.272.797	19,9	56	1.672.325	17,8	61	1.910.006	15,4
10-19	39	563.460	18,4	60	877.566	18,5	76	1.083.904	16,1	68	951.067	10,1	86	1.183.395	9,6
5-9	48	356.900	11,7	50	372.432	7,8	76	567.371	8,4	62	477.592	5,1	54	414.173	3,3
moins 5	25	89.858	3,0	20	70.998	1,5	19	69.089	1,0	14	52.590	0,6	11	39.817	0,3
Total	141	3.055.722	100	171	4.746.672	100	236	6.743.887	100	236	9.395.729	100	260	12.391.819	100

PUTEREA ADMINISTRATIVĂ - O NOUĂ PUTERE ÎN SISTEMUL PUTERILOR STATULUI

EMIL BOC

RESUMEE: Le pouvoir administratif - un nouveau pouvoir dans le système des pouvoir de l'état. Le principe de la séparation des pouvoirs dans l'état implique l'existence, dans tout état, d'au moins trois pouvoirs: exécutif, législatif et judiciaire. Cette étude se propose de démontrer que le développement et la complexité contemporains du phénomène administratif justifient à considérer le pouvoir administratif un autre pouvoir dans l'état. Même si dans la littérature de spécialité s'est imposé le "trinôme" de la séparation des pouvoirs, rien n'empêche la transformation de ce "trinôme" en ... quadrilatère.

Societatea modernă nu poate funcționa fără birocrație iar mijloacele de control și supraveghere sunt deficitare. Patologia birocrației poate fi numai atenuată. Arta liderului politic modern constă nu numai în capacitatea de luare a deciziilor potrivite ci și în capacitatea de a interacționa cu o birocrație complexă și masivă: de a ști când și cum să exerciți presiune asupra ei, când să o remaniezi, când să o fletezi și să o răsplătești, când să o înveți și când să înveți de la ea.

Înainte de-a preciza rolul și funcțiile unei birocrații moderne considerăm că se impun câteva observații privind locul fenomenului birocrațic-administrativ în sistemul arhitectonic al statului de drept.

După cum este cunoscut, nu există în prezent criterii precise pentru a distinge între activitățile politice propriu-zise și cele administrative. Guvernul acționează în cele mai diverse domenii, orice activitate administrativă având un caracter sau o legătură politică mai mult sau mai puțin incidentă. Desigur, în principiu, funcția politică constă în stabilirea scopurilor ce se urmăresc a fi atinse, în timp ce funcția administrativă acționează pentru realizarea acestor obiective și funcționarea serviciilor. În practică cele două activități coexistă frecvent. Un ministru, spre exemplu, este, mai întâi, un important personaj politic, dar, în același timp, are calitatea de administrator în cadrul departamentului său. Activitatea desfășurată de organele statului îmbracă evident această dublă perspectivă: politică și administrativă.

Datorită amplificării și diversificării tot mai evidente a acestor dimensiuni, considerăm că se poate vorbi, în contextul realităților politico-constituționale contemporane, despre tendința desprinderii funcției administrative de cea guvernamentală și afirmarea sa drept cea de-a patra putere în stat.

Câteva argumente considerăm că justifică o asemenea afirmație:

1. Dimensiunea impresionantă a aparatului birocratic constituie o realitate întâlnită în toate sistemele politice contemporane. George Wasinghton, spre exemplu, a început constituirea statului american cu 9 departamente birocratice și aproximativ 1000 de persoane. Astăzi birocrăția federală cuprinde aproximativ 3 milioane (!) de persoane - număr aproximativ egal cu populația Americii în timpul lui Wasinghton - dintre care 15.000 în ramura juridică, 40.000 în cea legislativă iar restul în cea executivă, organizată în mai mult de 1000 de unități și subunități¹.

2. Dintr-o perspectivă cronologică, istoria omenirii poate fi privită și ca istorie a guvernării și administrării popoarelor². Mari imperii (Imperiul mongol) n-au rezistat din cauza lipsei unei administrații și, *per a contrario*, mari imperii au avut longevitate (Imperiul roman) tocmai datorită unei administrații bine organizate. Nu mai puțin, când se vorbește de cauzele decăderii Imperiului roman, alături de decăderea moravurilor (pierderea virtuților oamenilor publici ori a matroanei romane) și alte cauze externe, se reține și "căderea administrației publice"³.

3. Activitatea administrativă, într-o interpretare strictă, se distinge de Legislativ, Judiciar și Executiv (guvernarea), justificându-se ca o a patra putere importantă a statului.

Astfel Legislativul stabilește regulile generale la nivelul comunității naționale pentru activitățile private sau publice în timp ce administrația asigură gestiunea afacerilor publice sau private. Acțiunea administrativă, distingându-se de cea Legislativă, este, de fiecare dată, *continuă și concretă*⁴.

Pentru a delimita administrația de activitatea judecătorească, același autor (J.Riviero) precizează ca judecătorul aplică dreptul, soluționând litigii, cu alte cuvinte, el nu intervine decât în caz de contestație și rolul său se termină când s-a făcut apel la regula de drept, în cazul în care este sesizat.

Administrația, spre deosebire de judiciar, are propria mișcare. Pe de altă parte, dreptul constituie pentru administrație o limită și nu un scop, administrația se desfașoară în cadrul dreptului, dar nu numai pentru a face să fie respectat dreptul, ci pentru a satisface necesitățile publice care sunt în continuă schimbare.

¹ *Partidele politice* - Centrul de Drept Constituțional și Instituții Politice, Regia Autonomă "Monitorul Oficial", București, 1993, p.13.

² Antonie Iorgovan, *Drept Administrativ*, Editura Hercules, 1993, București, p.2.

³ *idem*.

⁴ Jean Riviero, *Droit administratif*, Deuxieme edition, Dalloz, Paris, 1987, in Antonie Iorgovan, *op. cit.* p. 22

În privința limitelor dintre guvernare și administrație, guvernarea se referă la deciziile esențiale care angajează viitorul național (deschiderea unei negocieri internaționale, o opțiune în favoarea unei politici economice etc), iar administrația se ocupă de probleme cotidiene cum ar fi coordonarea agenților care veghează funcționalitatea sistemului.

Dimensiunile intervenției administrativului în viața societății și a cetățeanului constituie, prin urmare, realități de domeniul evidenței.

Care sunt însă implicațiile fenomenului birocratic asupra societății în ansamblu, asupra structurilor instituționale în particular? Răspunsul implică câteva elemente de analiză birocratică.

Literatura politologică occidentală este dominată de două tipuri de teorii-mituri despre birocrație⁵.

Prima dintre ele privește birocrația în *rol de "diavol"* și aparține lui Harold Laski. El descrie birocrația ca o structură ce prezintă pasiune pentru rutină în administrație, rezistență la schimbări, asumarea minimului risc, continuitate și acțiune pe baza precedentului și întârzie procesul decizional. Laski privește birocrația ca o amenințare la adresa guvernământului democratic. Argumentația lui poate fi rezumată astfel: dimensiunile guvernării moderne detremină inevitabil administrarea prin intermediul experților, dar puterea acestor experți ca birocrați nu este ușor de controlat prin intermediul instituțiilor democratice. În timp ce birocrația - afirma Laski - manifestă o tendință irepresibilă spre lărgirea propriilor ei hotare, controlul asupra ei devine tot mai dificil și costisitor.

În aceeași ordine de idei, C.Northcote Parkinson ("*Legea Parkinson*") sublinia că birocrația tinde să se auto-protejeze și auto-perpetueze. Angajații își vor găsi de lucru pentru a-și justifica propria existență, iar cum își fac mai mult de lucru, tot mai mulți angajați sunt necesari pentru a se descurca cu ceea ce ei au creat. Dezvoltarea birocratică se prezintă astfel într-o spirală continuă.

Al doilea tip de teorie-mit privește birocrația în *rol de erou*. Max Weber reprezintă probabil proponentul cel mai cunoscut al unui asemenea punct de vedere. Weber susține că birocrația este capabilă de a atinge cel mai înalt grad de eficiență și forma cea mai rațională a administrației. Aceasta se datorează, susține Weber, faptului ca birocrația își exersează prerogativele prin cunoștințe. Weber descrie un "tip ideal" de birocrație, în care activitățile sunt distribuite într-un mod fix, autoritatea de comandă este distribuită și ea într-o manieră stabilă și delimitată prin reguli, autoritatea ierarhică este monocratică, managementul se bazează pe documente scrise, iar calitatea de birocraț este o vocație. În acești termeni birocrația este în mod virtual sinonimă cu raționalitatea și obiectivitatea în administrarea largilor unități societale.

⁵ R o y C. M a c r i d i s, *Comparative politics: notes and readings*, Prentice Hall, New Jersey, 1968, p. 231.

Din coroborarea celor două teorii, care se complinesc reciproc prin sublinierea diferitelor fațete ale fenomenului birocratic, putem sintetiza funcțiile pe care birocrăția le îndeplinește în structura politico-constituțională contemporană.

Birocrăția constituie, în primul rând, agenția principală care conferă "viață" politicii Executivului prin punerea în practică a legilor, ordonanțelor, regulamentelor etc. Aplicarea legilor și realizarea politicii guvernamentale depinde în mare măsură de interpretarea, responsabilitatea și "onestitatea" organelor birocratice. Rezistența și inerția birocratică poate dăuna serios implementării politicilor guvernamentale - în special a celor noi. Înfăptuirea procesului de reformă din societățile post-totalitare est-europene demonstrează veridicitatea unei asemenea asumptii. Cu toate că este de presupus ca birocrăția să fie o agenție politică și ideologică neutră, în realitate este influențată de ideologia dominantă a timpului, cu o înclinație ineluctabilă spre conservatorism și promovare a unor interese instituționale proprii. Mai mult, birocrăția poate juca un rol important chiar în procesul elaborării legilor. Legislația modernă - implicând specializare și tehnicizare crescândă - nu poate fi inițiată fără contribuția specialiștilor din diferite departamente birocratice. Președintele S.U.A., de exemplu, în ciuda vastelor puteri constituționale și extraconstituționale de care se bucură, este o victimă, la fel ca alții, a inerției birocratice ⁶. Pentru Președintele care dorește să schimbe politica, birocrăția poate constitui o sursă de tensiuni și fricțiuni. Birocrăția gigantică este mai mult înclinată să facă lucrurile pe care le-a exersat în trecut decât să se angajeze în situații noi.⁷

Birocrăția deține, în același timp, o importantă funcție informativă, constituind una dintre cele mai semnificative surse de informație despre politicile și evenimentele publice majore. (Reporterii constant "bat" la ușa birocrățiilor în căutarea de informații referitoare la politica internă și externă.) Cu toate că "presa agresivă" specifică democrațiilor contemporane poate obține informații și pe alte canale, birocrăția deține, indiscutabil, un anumit control asupra cantității de informație care se divulgă și a modului ei de interpretare. Filtrarea informației constituie o altă modalitate prin care birocrăția poate influența evoluția politică. În "Afacerea Watergate", "Deep Throat" a fost numele codului dat uneia dintre cele mai importante surse de informații folosite de către jurnaliști în relevarea violării legii de către Casa Alba⁸.

⁶ Milton C. Cummings, Jr, David Wise, *Democracy Under Pressure: An Introduction to the American Political System*, Third Edition, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1977, p.362.

⁷ Louis W. Koenig, J. Radway, *American National Government: Policy and Politics*, Glenview, Illinois, 1971, p.311.

⁸ ibidem.

Dezvoltarea puterii administrative nu a rămas fără ecou în literatura de specialitate. Ironic, afirma un cunoscut autor american⁹, apariția unei puternice și relativ autonome noi ramuri de guvernământ în forma birocrăției este consecința preocupării continue a constituționaliștilor americani ("American Founders") de a preveni tirania, abuzul de putere. Fragmentarea constituțională a puterii în perspectivă anti-tiranică a facilitat afirmarea birocrăției ca o putere de sine stătătoare prin controlul incomplet exercitat asupra ei de către ramurile tradiționale ale guvernământului.

Pe de altă parte, afirma alt autor¹⁰, birocrăția a devenit o a patra ramură a guvernământului nu numai pentru că a fost capabilă să răspundă nevoilor de politici publice, dar și datorită incapacității altor ramuri ale guvernământului de a detecta respectivele nevoi.

Cea de-a patra ramură a guvernământului este privită ca fiind constituită - în special în S.U.A.- din "Executivul neprezidențial"¹¹ (sau "executivul ... neExecutiv), adică din "guvernanții permanenți" deosebiți de "guvernanții prezidențiali" care "vin și pleacă". Birocrăția este permanentă nu numai prin *durata termenului*, ci și prin *locul* unde-și desfășoară activitatea, conferindu-i un important atuu în desprinderea ei ca o entitate de sine stătătoare.

O altă serie întregă de politologi și analiști politici contemporani vorbesc în termeni mai mult sau mai puțin categorici despre tendința desprinderii puterii administrative ca o nouă ramură a guvernământului. Ernest S. Griffith în studiul dedicat Congresului american afirma că "ceea ce se observa astăzi este diviziunea quadruplă în loc de cea tripartită a ramurilor guvernământului, și anume: Congresul, Președenția, Birocrăția și Judiciarul"¹². În 1963, Peter Woll, într-un volum dedicat birocrăției, accentua faptul că "... ramura administrativă constituie a patra dimensiune a sistemului constituțional al separației puterilor, dimensiune care nu fusese prevăzută în schema clasică a separației puterilor. Birocrăția are locul ei ca partener egal alături de Președenție, Congres și judiciar"¹³. Dezvoltarea puterii administrative confirmă așadar tendința desprinderii puterii administrative ca o altă putere a statului. În perspectivă urmează ca locul, rolul și modalitățile de acțiune și interdependență cu celelalte puteri ale statului să fie consistent articulate.

Dacă în întreaga literatură de specialitate s-a încetățenit "trinomul" separației puterilor, nimic nu împiedică însă ca acest "trinom" să se transforme în ... patrulater!

⁹ Fred R. Mabbutt and Gerald J G hel f i, *The Troubled Republic: American Government, Its Principles and Problems*, New York, John Wiley and Sons, 1974, p. 170.

¹⁰ Harvey M Karlen - *The Pattern of American Government*, Second Edition, Beverly Hills, Calif.: Glencoe Press, 1975, p. 275.

¹¹ Issac Krammick - *American Government '73 '74*, Guilford, Conn.: Dushkin 1973, p. 142

¹² Ernest S Griffith - *Congress: Its Contemporary Role*, New York: New York University Press, 1951, p. 38.

¹³ Peter Woll - *American Bureaucracy*, New York: Norton, 1977, p. 252.

MIȘCAREA PUTERII POLITICE ÎN FILOSOFIA POLITICĂ A LUI JOHN LOCKE

KANTOR IRINA ANA

ABSTRACT. The Movement of Political Power in John Locke's Political Philosophy. The present study begins with a general view over the origins, the limits and the purpose of government. The goal of this study is to broach the concept of "political power" such as it is outlined in John Locke's works.

În extinderea Tratatelor în general, și a celui de al Doilea Tratat în special, problema filosofică a întemeierii puterii politice ca putere și înzestrare naturală a ființei umane, deține un spațiu relativ restrâns, propriu-zis numai trei capitole sunt destinate mai concentrat acestei argumentări: capitolul II, **Despre starea naturală**, capitolul IV, **Despre Sclavie**, capitolul III, **Despre Starea de război**. Pe de altă parte, deși vitală pentru consumarea ulterioară a întregii argumentări și pentru abordarea propriei teorii politice, Locke nu-și centrează expunerea pe analiza acestui concept, după cum nici tratarea lui în sine nu face excepție de la notoria lipsă de sistem care caracterizează în general Tratatetele. Leslett remarcă faptul că cel de Al Doilea Tratat este mai degrabă analizabil ca o doctrină a virtuții politice naturale, ceea ce el va și întreprinde, deși, este adevărat, pe lângă acest filon dominant de argumentație este distinctibil un "curent diferit de argumentație, o argumentare în termeni de putere, chiar de voință", tot așa după cum, în tratarea destul de compactă a axiomelor sale, raționalitate și preservare a vieții, este observabilă o clară aplecare și preferință pentru fenomenologia puterii. Acest filon, inițial firav, întrepătruns și strâns legat în ansamblul demonstrației cu analiza unor concepte mai viguroase - drept natural, lege naturală, stare naturală, rațiune, proprietate, etc. - dobândește, odată cu dezvoltarea acestora și pe măsura epuizării lor, o importanță, o forță și o influență tot mai însemnată asupra structurii discursului. În cea mai pasionantă tratare a naturii Locke nu pierde din vedere motivul pentru care a fost scris acest tratat: descoperirea și fundamentarea originii, limitelor și scopului guvernării. Ca atare, geneza puterii politice este tot atât de crucială pentru căile și mijloacele practice de limitare ale acesteia, pe cât a fost conceptul de putere pentru întemeierea conceptului de putere politică. Pentru că geneza puterii politice conține în sine și justificarea limitării ei, prin urmare și a mijloacelor cu care

aceasta se va face. Dificultățile cu care se confruntă Locke în identificarea unei soluții care să permită delimitarea cadrelor de legalitate ale puterii politice, și, în consecință, condițiile de demitere ale acesteia, pe de o parte, și pe de alta, instituirea, în pofida acestei evidente posibilități și primejdii de alunecare în licențioasa anarhie, a unei instanțe politice cu suficientă autoritate, forță și intransigență pentru a stăpâni și controla pericolul acesteia, îl fac să abordeze conceptul simultan din mai multe puncte de vedere. Le-am remarca pe următoarele: disjungerea puterilor naturale umane, urmată de disjungerea puterii politice și apoi, de pe acum evident, punerea lor în ecuație, în forma, să spunem hobbesiană, tare a argumentației lockeene; mai există și forma retrasă, mai slabă, a argumentului în care ecuația nu mai arată ca o corespondență biunivocă între puterile naturale și puterea politică, ci în partea dreaptă a ei, ecuația mai cuprinde puteri naturale individuale independente care sunt și rămân întotdeauna acolo, fără să aibă un corespondent paralel în partea stângă a ecuației. și fiecare dintre aceste argumente își are destinul său în demonstrație: primul de a face autoritatea puterii politice, al doilea, mai conform și mai consecvent expunerii sale filosofice, de a reține și înfrâna metamorfozarea puterii politice în putere absolută.

Al doilea este abordarea puterii politice din prisma societății civile, a constituirii și funcționării ei. Al treilea ar fi o tratare comparată, antropologică și sociologică a fenomenologiei puterii politice. Rolul acesteia este de a-l nega pe Filmer și totodată de a explica geneza societății civile și implicit a puterii politice și a importanței familiei în constituirea lor, de unde și concesiile importante pe care Locke le face totuși patriarhalismului (vezi II, cap.VI, **Of Paternal Power**, Despre Puterea Paternă, 74, 75, 76); în același timp este și o dezvoltare a unei analize de caz asupra fenomenului politic și constituțional englez contemporan lui.

În cele ce urmează vom începe prin a prezenta analiza conceptului de putere politică în societatea civilă, ori ceea ce am numit, mișcarea puterii. Așadar, de la starea naturală în care Locke susține că se află în mod natural toți oamenii, la societatea civilă, distanța este atât de mare încât dacă nu ar fi privită în întinderea ei, ci în adâncimea ei, ar fi o prăpastie. Locke este perfect conștient de enormitatea distanței și de riscul care planează asupra discursului său, și anume, acela de a rămâne veșnic de o parte ori de alta a acestui interval, de a nu îl mai putea parcurge lin și cursiv, de a fi nevoit să-l salte printr-un artificiu oarecare. Pentru a nu fi obligat la o atare desprindere pe care saltul ar fi implicat-o, deci pentru a nu dilua logica argumentului și pentru a nu-l infirma în cele din urmă Locke trebuie să găsească caractere comune celor două stări și o face în stilul său obișnuit, sprijinindu-se nu numai pe mai multe

rațiuni dar pe rațiuni de natură diferită. Deci: este adevărat, spune el, că starea originară a oamenilor este starea naturală și că în această stare oamenii sunt liberi și egali unul față de altul, cu puteri jurisdicționale și executive naturale; dar, tot atât de adevărat este că Dumnezeu l-a înzestrat pe om cu puternice înclinații și instincte sociale, făcând din el o creatură sociabilă, iar Locke ne trimite din nou la Facere “Domnul Dumnezeu a zis: nu este bine ca omul să fie singur; (am să-i fac un ajutor potrivit pentru el)” (Geneza 2, 18). Așadar de la facerea Evei, omul devine în natura sa de la începuturile sale din starea naturală o ființă socială. “Dumnezeu făcându-l pe Om o astfel de Creatură, care după judecata lui nu era bine pentru ea să fie singură, l-a așezat sub puternice îndatoriri de Necesitate, Interes și Inclinație care să-l conducă spre Societate, tot așa cum l-a înzestrat cu Intelect și Limbaj ca să o continue și să se folosească de ea”. (II, cap.VII, “Of Political or Civil Society”, Despre Societatea Politică sau Civilă, 77, pg.361-2). Acest enunț este o reluare și o conversiune în forma impusă de regula polemică cu Filmer, a ideii din cel al patrulea Eseu asupra Legii Naturale, unde însă apare mai clar spiritul și sorgintea sa clasică aristotelică : “Omul se simte îndemnat... să intre în societate de o anumită propensiune a naturii și să fie pregătit pentru menținerea societății prin darul vorbirii și prin legătura limbajului”. (Essays on the Law of Nature, 1954, pg 156-7). Avem, prin urmare, până acum o rațiune filosofică tradițională, una biblică tradițională și o axiomă - raționalitatea. Calitatea socială a ființei umane nu se manifestă deci, numai în societatea civilă, ea este prezentă de la început în starea naturală fiind constitutivă naturii umane și legilor care o guvernează - raționalitatea ca lege a naturii umane guvernează un comportament eminent social, distinctiv pentru specia umană. Dar dacă există toate datele necesare defășurării unui comportament natural genuin uman, în banda genetică a stării naturale de ce mai este necesară constituirea, ori pur și simplu existența societăților civile ori politice. Dacă omul deține toate mijloacele raționale, sociale, culturale spre a se desfășura în toate puterile sale, în toată natura sa, de ce mai are nevoie de societatea civilă. Răspunsul lui Locke intervine prompt: Omul nu este Dumnezeu, el nu este infailibil în judecata sa, nici nu este perfect în moralitatea sa. El poate aspira la perfecțiune și într-un caz și în celălalt dar aceasta este numai o aspirație neegalată de realitatea acțiunii sale. Ieșirea din starea naturală și intrarea în societatea civilă este gestul prin care și procedura prin care se efectuează o corectură a acțiunii umane către aspirația lui, prin limitarea puterii individuale de a judeca, pedepsi situații ori cazuri asupra cărora omul nu deține nici întreaga cunoaștere, nici întreaga judecată și nici întreaga capacitate de a pedepsi, pentru că nu este Dumnezeu, este numai om, deci limitat prin capacitățile și facultățile sale. Ca atare, poate

greși în și prin nelimitarea exercitării puterilor sale, greșală care îi poate aduce propria distrucție nu numai ca individ, dar și ca specie. Astfel omul nu numai că are nevoie, dar el nu poate exista fără societate civilă - ceea ce Locke, este adevărat, nu spune nicăieri, dar ultima implicație a argumentului său în aceasta constă, și este de fapt aparența unui argument de altă natură, și anume cel etic. Așadar, instituirea și constituirea societății civile și a puterii de a o conduce, a guvernării, deci a unei instanțe cu autoritate pe pământ în limitarea puterilor individuale, de judecată și de execuție a legii naturale, este soluția practică și datorită morală pentru prezervarea vieții. De aici și definirea în termenii puterii politice a societății civile, deși atât ca esență cât și ca moment de apariție ele sunt indubitabil distincte: “dar întrucât nici o Societate Politică nu poate exista și nici subzista fără a avea în ea însăși Puterea de a prezerva Proprietatea, și în afară de acestea în vederea pedepsirii Ofenselor tuturor acelor din acea Societate; acolo și numai acolo este Societate Politică unde fiecare din membri a abandonat această putere naturală, cedând-o în mâinile comunității în toate cazurile, ceea ce nu-l exclude de la dreptul de a face apel la Protecția legii instituite de ea”. (II, cap. VII, 87, pg.367). Rezultatul predictibil al soluției lockeene este consolidarea comunității - pentru că puterea naturală este depusă în mâinile acesteia - în forma unui corp politic cu o forță de arbitraj, protecție și pedepsire rezultată din cumulul tuturor forțelor individuale, suficient de mare ca să vegheze în toate cazurile fără excepție asupra proprietății celor care au constituit-o (enunț în care înțelesul conceptului de proprietate reflectă definiția extinsă a acestuia). Aceasta constituie una din formulările tari ale argumentului lockeean, pe care l-am denumit hobbesian, cu privire la corespondența biunivocă a membrilor ecuației în echivalarea puterilor individuale, naturale, cu puterea politică a comunității, ca însumare a acestora. În formularea de față Locke este pe cale să aducă o atingere însemnată uneia dintre axiomele sale cele mai prețuite - aceea după care nimeni nu poate ceda ceea ce nu-i aparține - dar este obligat la aceasta din considerente morale (prezervarea vieții = proprietății). Pe de altă parte, chiar dacă obliga el își poate încă permite o astfel de formulare datorită, iarăși poziției sale inițiale duale, care conține încredințarea fermă după care omul este liber să-și folosească puterile după cum crede de cuviință, dar nu este liber să dispună ruina și devastarea propriei sale vieți, întrucât este creația altuia și nu a lui însuși. Acest tip de formulare tare a genezei puterii politice, îi va face, după cum vom vedea ulterior, pe unii dintre analiștii filosofiei politice lockeene, să susțină dintr-un punct de vedere contemporan și într-un spirit specific filosofiei politice a secolului XX, prevalența comunității asupra individului și, în consecință, justificarea forței politice în impunerea intereselor comunitare, ca prioritare, asupra celor

individuale. O acuzație întemeiată numai în măsura în care vom citi corect observațiile lui Locke privitor la (1) cine constituie comunitatea, (2) cine individul, (3) despre a cui forță este vorba. Pentru că în acest pasaj, ca și în altele, Locke spune, este adevărat că membrii unei societăți civile își cedează puterile și că fiecare posedă puteri naturale proprii, fapt ce conferă egalitate indivizilor, dar el nu vorbește nicăieri despre egalitatea dintre aceste puteri dimpotrivă dezmente, cum am văzut, destul de vehement implicarea lui într-o astfel de asumție. În ce constă așadar cedarea puterilor naturale individuale comunității și în ce se transformă acestea? Cedarea puterilor individuale instituie în primul rând, comunitatea ca judecător unic și indiferent, în toate cazurile și față de toți indivizii, pentru că fiecare în parte cedează puterea sa de a judeca în propriul caz și în oricare altul. Comunitatea reține la sine puterea de a judeca în propriul caz și în oricare altul. Comunitatea reține la sine puterea de a judeca în conformitate cu anumite legi, pe care le are puterea de a le decide și institui, ca substanțiere și pozitivare a legii naturale originare. și, în sfârșit, prin renunțarea din partea fiecărui individ la puterea sa executivă naturală, comunitatea absoarbe puterea de impunere prin pedeapsa convenită a legii instituite în mod pozitiv. În declanșarea angrenajelor acestui corp politic, forța sa va acționa unitar și solidar în fața oricărui invadator sau transgresor, compact, cu autoritate universală și absolută în perimetrul jurisdicției sale. O ultimă notă distinctivă pentru cursul puterii în societatea politică este aceea a reprezentării și delegării puterii din partea comunității în persoane investite de către comunitate cu autoritate în exercitarea acestor puteri. Cedarea, reținerea, reprezentarea și delegarea puterilor naturale din partea indivizilor către comunitate, și respectiv, din partea indivizilor către comunitate, și respectiv, din partea comunității către reprezentanții acesteia, definesc pe de o parte, geneza puterii politice distinctă, dar simultană genezei societății politice ori civile, depărtându-se și distingându-se de puterile naturale individuale și de starea naturală, iar pe de alta, explică nașterea unui organism a cărui independență, viteză și complexitate de mișcare ne pot îndepărta atenția și cunoașterea de la originile sale adevărate. Așa încât Locke mai subliniază încă o dată ceea ce este comun și ceea ce distinge esențial starea naturală și societatea civilă : “Prin care este ușor a discerne cei care se află sau nu laolaltă în Societatea Politică. Cei care sunt uniți într-un singur corp și au o lege comună instituită și Jurisdicție la care să facă apel, cu Autoritate de a decide Controversele dintre ei și de a-i pedepsi pe ofensatori sunt în Societate Civilă unul față de altul; dar cei care nu au o astfel de instanță comună, vreau să spun pe Pământ, se află încă în Starea Naturală, fiecare fiind, acolo unde nu există un altul,

Judecător pentru el însuși, și Executor; ceea ce este așa cum am arătat înainte Starea Naturală Perfectă” (II, cap. VII, 87, p.367).

Absorbția puterilor naturale individuale de către comunitate în alcătuirea societății civile este descrisă de Locke, în geneza puterii politice, ca totală, radicală, lăsându-l pe individ golit de dreptul lui de exercitare a lor în momentul instituirii autorității. Nu va exista nici o excepție în privința cuprinderii jurisdicționale și executorii a comunității, a cărei putere acționează pentru individ prin reprezentantul său, în toate cazurile. Ofensele aduse împotriva legii naturale vor fi pedepsite de comunitate prin autoritatea instituită, conform unor reguli stabilite de aceasta, iar individul va avea de respectat judecata transgresării legii naturale ca și cum aceasta ar fi fost hotărâtă de el însuși. “și aici se află originea Puterii Legislative și Executive ale Societății Civile, care înseamnă a judeca prin legi fixe și invariabile... și de asemenea, de a determina cât de mult vor fi revendicate injuriile din exterior, și în ambele de a folosi toată forța membrilor dacă este necesar” (II, cap. VII, 88, pg. 368). Această ultimă reformulare și întărire a definiției puterii politice și a rolului pe care îl are în societatea civilă este primul indiciu explicit al țintei inițiale, lockeene; pentru că odată ce se echivalează conținutul puterii politice (distinsă deja ca putere legislativă și executivă) cu calitatea legilor pozitive nu numai de a fi conforme cu legea naturală, dar și cu aceea a invarianței, stabilității și, fermității legii în și pentru oricare punct din societatea civilă, Locke își formulează în același timp fundamentul și justificarea controlului asupra puterii, pregătind totodată pasul către mutarea următoare: răsturnarea, respingerea și desființarea puterii în societatea civilă, și ca atare dreptul la rezistență. Aici se și află probabil cel mai important resort și greutatea care echilibrează radical situația extrem de acută a prelevanței argumentului binelui public în fața binelui individual chiar în cea mai tare din formulările sale. Introducerea legitimității rezistenței în constituția și calitatea legii pozitive și în funcționarea acesteia, este însă din nou o afirmație tare, tocmai din cauza enunțării explicite a amendării, fapt pentru care, precaut Locke apelează la autoritatea aceluiași recunoscut filosof al dreptului, Richard Hooker: “Puterea publică a întregii societăți este deasupra fiecărui suflet conținut în acea Societate: și folosirea principală a acestei puteri este de a da legi pentru toți cei care se află sub ea, pe care legi în astfel de cazuri trebuie să le respectăm, *numai dacă nu se arată vreoa rațiune care ar putea să impună cu necesitate, că Legea Rațiunii, ori a lui D-zeu poruncesc contrariul*” (Ecclesiastical Policy, I sect.16, p.369).

Dintr-o altă perspectivă se poate urmări cum în cursul construcției discursului asupra puterii Locke îl realizează totodată pe cel al suveranității individului, inițial, și al corpului

social, al corpului politic, ulterior. Direcția de constituire a conceptului de suveranitate este de la Individ la corpul social și se oprește aici, pentru că Locke, chiar dacă reia însemnele clasice ale suveranității circulând în epocă textul celor “șase cărți ale republicii” ale acerbului Jean Bodin, le conferă un înțeles cu totul diferit și un destin deosebit de acela. Translarea puterilor naturale care-l fac pe individ suveran în starea naturală, marchează deplasarea suveranității în corpul politic al societății civile. Mărcile individuale ale suveranității devin prin cedarea puterilor către comunitate însemne ale suveranității ei, dar este greu de spus că atunci când Locke își reprezintă delegarea puterii el fixează definitiv locul suveranității. Posibilitatea recunoscută dar cu intenție nereglementată, pe care Locke, ca și Hooker de altfel în pasajul de mai sus, o lasă acesteia de a-și mișca liber greutatea și forța în raport cu puterea politică, este probabil una dintre cele mai neconvenționale idei susținute de el în *Tratate*, și în orice caz una din acelea care au imprimat caracterele comportamentelor politice moderne și contemporane.

Revenind însă, aceste pasaje care conțin o atât de severă definiție a puterii politice în raport cu individul și cu societatea, și în fond, o formă la fel de tare cu cea oferită de Hobbes în *Leviathan*, au spre deosebire de acesta, o cu totul altă rațiune și destinație. Dacă acolo ea nu face decât să-și exprime însemnele definitive ale puterii absolute, aici ea este menită să demonstreze, că: (1) puterea nu este cedată unei autorități, ci unei comunități, uni *commonwealth* = societate politică, care acționează prin instituirea unei autorități unice; (2) această autoritate terestră este aceeași pentru toți membri societății, după cum toți membri societății sunt egali în fața ei; (3) puterea umană, indiferent de starea ei de agregare, este însă numai umană, și ea este în continuare supusă legilor ori rațiunilor divine. Pentru fiecare din aceste susțineri Locke a avut un adversar precis: (1), puterea, afirmă Locke, nu se cedează unui individ sau grup de indivizi, nu este un pact între toți indivizii dintr-o comunitate pe de o parte, și unul sau mai mulți indivizi constituiți ca unitate, pe de altă parte. Puterea se cedează de către toți indivizii și de către fiecare în parte grupului, corpului comun pe care ei îl alcătuiesc atunci când se reunesc într-o societate civilă, care la rândul său, dar ulterior și nu simultan, își delegă puterea. Distincția, și mai mult, disjungerea constituirii societății civile de geneza autorității își are rațiunea pentru Locke în necesitatea depersonificării puterii și a formării ei ca instanță abstractă și indiferentă față de persoană, față de orice persoană, inclusiv față de cea căreia i s-a delegat sau încredințat puterea. Prin urmare (2) nimeni nu va scăpa de sub instanța comunității, în toate cazurile, fără ca un membru al acesteia să i se poată de drept sutrage. Dimpotrivă, afirmă Locke în mod explicit și imperativ, cel care o va face se va situa automat în afara acelei societăți civile, pierzând orice drept din partea acesteia de a i se păstra

sau securiza viața, și situându-se față de ea și de toți membri săi într-o perfectă relație de stare naturală. Dar, oricât de gigantică în investirea ei, ea nu este absolută.

În sfârșit, chiar în inima argumentației celei mai tari a originii puterii politice, Locke axează sămburele dezagregării sale și iată cum: da, este adevărat că fiecare om odată cu intrarea în societatea civilă și-a cedat puterea de a pedepsi ofensele aduse legii naturale și este adevărat că, totodată, a cedat și posibilitatea de a le judeca, dar, spune el, adăugând restricția sub aparența universalului afirmativ, acest lucru este valabil numai acolo “*Unde se poate face apel la un magistrat*”. (II cap.VII, 88, p.368). Ori aceasta înseamnă că ar putea, la un moment dat, exista și cazuri în care apelul la un magistrat să nu fie posibil, că ar putea exista cazuri fără magistrat autorizat din partea societății civile, ori, cu alte cuvinte, cazuri reținute de individ la sine, și ca atare fără altă autoritate de judecată, fără alt magistrat în afara lui însuși, cazuri dictate de legea rațiunii ori de legea lui D-zeu. Respectiv, acele cazuri pentru care magistratul autorizat nu are jurisdicție, pentru că normarea ei este în curs, în descoperire, în cunoaștere. Pentru că, să ne aducem aminte, Locke judeca în spiritul celei mai bune tradiții scolastice a dreptului, după care legea se face de D-zeu, de om ea numai se cunoaște.. Aceasta este ceea ce-i asigură individului în interiorul societății civile, dorită de Locke inexpugnabilă și infailibilă, și în relația sa cu puterea, unicul punct de retragere la el însuși și totodată posibilitatea recuperării în integritatea naturii sale inițiale, a puterilor sale originare.

Acum, după ce nu numai a definit puterea, dar a și reușit în substanțierea demonstrației sale, Locke aduce în față rațiunea de fond a existenței puterii, rememorează punctul de pornire al cercetării sale: puterea politică are sens atâta vreme cât concură la guvernarea societății în conformitate cu legile naturii, atâta vreme deci cât nu se interpune în această tendință firească a ei de conformare, care este cosubstanțială binelui și îl exprimă în mod natural, atâta vreme deci cât servește acest Bine Comun sau Bine Public, pentru care a fost creată și instituită. “*Marele și supremul scop așadar, în unirea Oamenilor în Commonwealth-uri, și în așezarea lor sub guvernare este prezervarea Proprietății lor*”. (II, cap.IX, 124, p.395) (“Of the End of Political Society and Government”, Despre Scopurile Societății Politice și Guvernării). Starea naturală nu poate asigura optima prezervare a proprietății și vieții, deci nu poate asigura conformarea universală cu legea naturală, pentru că nu cunoaște “o lege fixă, instituită și cunoscută, primită și permisă prin consimțământul comun, pentru a fi Standardul Binelui și al Răului și măsura comună pentru a decide în toate controversile ...” (II, cap.IX, 124); pentru că nu are “*Un judecător cunoscut și indiferent, Cu Autoritate de a decide în toate diferendele în conformitate cu legea instituită*”. (II, cap.IX,

125); și pentru că nu există “*Puterea de a susține și sprijini Sentința când este dreaptă și să dea curs execuției ei*”. (II, cap.IX, 126). Dar neexistând această putere decât în forma exercitării sale “neregulate și nesigure” de către fiecare om în parte, ceea ce Locke a desemnat într-un sens larg de proprietate este într-un continuu pericol; și atunci afirmă el, singurul sanctuar pentru securitatea acestora este crearea unei societăți și încredințarea consimțită a puterilor reunite ale membrilor săi unei autorități desemnate care să o reprezinte. “și în aceasta avem dreptul și ridicarea originară atât a Puterii Legislative cât și a Puterii Executive, precum și, de asemenea, ale Guvernărilor și Societăților însele”. (II, cap.IX, 127). Renunțarea la puterile naturale și cedarea lor în mâinile societății se petrece însă exclusiv și imperativ condiționate de conservarea, asigurarea și garantarea proprietății în toate formele ei, ceea ce reprezintă binel comun ori scopul întru care se angajează oamenii în fundarea societăților și în constituirea guvernărilor. Ca atare “*Puterea Societății ori a Legislativului constituit de ea nu se poate niciodată presupune a se extinde mai departe de binele comun*”. (II,131); așadar, dacă acesta este scopul final, dacă prezervarea vieții este țelul suprem al societăților și guvernărilor, aceasta este și limita maximă nu numai în care o guvernare își poate exercita drepturile, ci aceea în care un individ își poate ceda puterile, în raport cu o guvernare. La Locke sensul și locul ultim al oricărei suveranități este etic. Cu atât mai interesantă și mai pasionantă va fi cercetarea ulterioară a rațiunilor și instanțelor limitelor puterii politice și a întemeierii limitării.

BIBLIOGRAFIE

John Locke - Opera

1. J o h n, L o c k e, *Essai Philosophique concernant L'Entedement Humain, ou l'on montre quelle este l'entendue de nos connoissances certaines, et la maniere dont nous y parvenons*. Traduit de l'Anglais de Mr. Locke, par Pierre Coste sur la quatrieme edition corrige & augmentee par l'Auteur. Amsterdam MDCC, chaz Henri Schelte.
2. J o h n, L o c k e, *The Works of john Locke in three volumes, the fifth edition to which in now added, The Life of the Autor; and A Collection of Several of his Peaces published by Mr. Desmeizeaux*, London MDCLI.
3. J o h n, L o c k e, *Du Gouvernement Civil, ou l'on traite de l'origion, des fondements, de la nature de pouvoir et les fins des societes politiques*. Traduit de l'Anglois de Mr. Locke, Bruxelles, MDCCXLI.
4. J o h n, L o c k e, *The Reasonableness of Christianity*, London, 1695.
5. J o h n, L o c k e, *An Essay for the Undersatnding of St. Paul's Epistles by Consulting St. Paul Himself*, London, 1845.
6. J o h n, L o c k e, *The Correspondence of John Locke and Edward Clarke*. Edited with a Biographical Study bu Benjamin rand, Cambridge; Harvard University Press, London 1927.

7. J o h n, L o c k e, *A Letter Concerning Toleration, Concerning Civil government Second Essay*. An Essay Concerning Human Understanding, in *Great Books of the Western World*, vol.35, Locke, Berkeley, Hume. Ghicago, London, Toronto, 1952.
8. J o h n, L o c k e, *Essays on the Law of Nature*. The Latin text with a translation, introduction and notes, together with transcripts of Locke's shorthand in his journal for 1676. Edited by Wolfgang von Leyden, Oxford Clarendon Press, 1958.
9. J o h n, L o c k e, *Two Treatises of Government*, A critical edition with an introduction and apparatus criticus by Petre Laslett. Revised edition, New York, Toronto, London, 1965.
10. J o h n, L o c k e, *Two Tracts on Government*, edited by Philips Abrams, Cambridge, 1967.
11. J o h n. L o c k e, *Câteva idei asupra educației*, în traducerea lui G. Coșbuc, București, 1920.
12. J o h n, L o c k e, *Eseu supra intelectului omenesc*, Studiu introductiv și note de Dan Bădărău, Ed. Științifică, București, 1961.

BIBLIOGRAFIE ANALITICĂ

1. A a r o n, R.I., *John Locke*, Oxford, 1955.
2. N o r m a n, P. B a r r y, *Hayek's Social and Economic Philosophy*, The Macmillan Press, L.T.D. London, 1982.
3. B r e h i e r, E., *Histoire de la philosophie*, Tome 2, Paris, 1932.
4. B e r l i n, S i r I., H o b b e s, *Locke and Profesor Macpherson*, in the *Political Quaterly*, XXXV, 1964.
5. B e r l i n, S i r I., *Four Essays on Liberty*, Oxford, 1979.
6. C o p p l e s t o n e, F r.,- *A History of Pholosophy*, New York, 1985.
7. D u n n, J o h n, *Consent in the Political Theory of John Locke*, *The Historical Journal* X, 2 (July 1967).
8. D u n n, J o h n, *The identity of the History Ideas, in Philosophy, Political and Society*, Oxford, 1972.
9. D u n n, J o h n, *Justice and the Interpretation of Locke's Political Theory*, *Political Studies*, Ferb. 1968.
10. D u n n, J o h n, *The Political Thought of John Locke. A Historical Account of the Argument of the Two Treatises of Government*, cambridge, London, 1982.
11. G o l d w i n, R o b e r t A., *John Locke, în History of Political Philosophy*, edited by Leo Strauss & Joseph Crosby, The New University of Chicago Press, 1987.
12. H a y e k, F r. A., *The Constitution of Liberty*, London and Chicago, 1978.
13. H a y e k, F r. A., *Legislation and Liberty*, Vol.I, Rules and Order, London, 1973.
14. H a z a r d, P a u l, *Criza Conștiinței europene, 1680-1716*, București, 1973.
15. H o f d i n g, H a r a l d, *Histoire de la philosophie moderne*, vol.I-II, Paris, 1924.
16. K e n d a l l, W i l m o r e, *John Locke and the Doctrine of Majority Rule*, Urbana, 1941.
17. J o u v e n e l, B e t r a n d e, *Du pouvoir, Histoire naturelle de croissance*, Paris, 1972.
18. M a c p h e r s o n, C. B., *The Political Theory of Possessive Individualism*, Oxford, 1962.
19. P t k i n, H a n n a, *Obligation and Consent*, Oxford, 1972.
20. P o l i n, R a y m o n d, *L apolitique morale de John Locke*, Paris, 1960.
21. R u s s e l l, B e r t r a n d, *History of Western Philosophy and its Connection with Political and 22. Socila Circumsatances from the Earliest to the Present Day*, London, 1956.
23. T r a n d a f o i u, N i c o l a e, *Substanța și cauzalitatea în interpretarea empirismului englez (Locke, Berkeley, Hume)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975.
24. W e b e r, M a x, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York, 1958.
25. Y o l t o n, J o h n, *John Locke and the Way of Ideas*, London, 1956.

VORBEMERKUNGEN ZU EINEM FORSCHUNGSPROJEKT

RUDOLF POLEDNA, SORINA POLEDNA

ZUSAMMENFASSUNG. Unser Aufsatz wurde mit der Absicht verfaßt der Öffentlichkeit einen Datensatz über die jetzige Lage der deutschen Bevölkerung aus Rumänien zur Verfügung zu stellen um eine gemeinsame Diskussionsbasis zu schaffen. Die Informationen, vor allem statistischer Natur, die in den Medien, im politischen Diskurs, aber auch in wissenschaftlichen Veröffentlichungen transportiert werden, sind weit davon einheitlich zu sein, viele sind sogar falsch. Wir haben uns bemüht Daten zusammenzutragen die einen offiziellen Charakter haben (was aber nicht bedeutet das sie dadurch automatisch wahr sind und diskussionslos akzeptiert werden müssen) und von repräsentativen rumänischen Stellen veröffentlicht worden sind.

Unser Forschungsprojekt läuft unter der Bezeichnung *Die Neubesiedlung der ehemals sächsischen Ortschaften in Siebenbürgen*. Es ist eine Zusammenarbeit zwischen dem Soziologielehrstuhl der Klausenburger Babes-Bolyai Universität und dem Institut für Soziologie/Sozialpädagogik der Universität Münster. Professor Dr. Georg Weber hatte dieses gemeinsame Projekt dem verstorbenen Professor I. Aluas 1992 vorgelegt. Es wurde damals mit großer Begeisterung angenommen. Inzwischen sind einige Jahre vergangen in denen fleißig gearbeitet und etwas geleistet wurde. Bevor wir uns aber der Darstellung des eigentlichen Forschungsprojekts widmen können sind einige Vorbemerkungen notwendig. Diese Vorbemerkungen dokumentieren die gegenwärtige Lage der deutschen Bevölkerung in Rumänien und die Emigration dieser Bevölkerungsgruppe in den letzten Jahrzehnten. Ein historischer Rückblick über die deutsche Bevölkerung die in Rumänien gelebt hat zeigt uns folgendes Bild. Nach den Friedensverträgen (I. Weltkrieg) lebten an Deutschen im damaligen Großrumänien etwa:

- 300.000 im Banat
- 240.000 in Siebenbürgen
- 70.000 in Bessarabien
- 70.000 in Bukovina
- 40.000 im Gebiet Sathmar
- 20.000 in Altrumänien
- 10.000 in der Dobrudscha

zusammen rund 750.000 Deutsche (MÜLLER-LANGENTHAL, FRIEDRICH: 176).

Andere demographische Angaben für die Zeit zwischen 1930 und 1977 gehen von folgenden Zahlen aus:

- 1930 745.421
- 1956 384.708
- 1966 382.595
- 1977 358.732 (Deutschsprachige Minderheiten, 1989: 175)

WAGNER ERNST (1990: 11-12) berücksichtigt nur Siebenbürgen. Es wurden

- 1941 248.000 deutsche Volkszugehörige
- 1977 171.000 gezählt.

Laut der Volkszählung aus dem Jahr 1992 lebten am 7 Januar 1992 noch **119.462** Personen die ihre Angehörigkeit zur deutschen Minderheit angegeben haben. Diese Zahl ist heute überholt wie wir sehen werden. Die sich fortsetzende Emigration hat weiterhin die Zahl der "Deutschen" in Rumänien schrumpfen lassen. Ausserdem kann die Zahl der "Volksdeutschen" sehr ungenau bestimmt werden. Der Grund liegt in der Methodologie der Volkszählung die die Angehörigkeit zu einer Ethnie nur auf Grund der individuellen Erklärung registriert hat. Wenn wir das Kriterium Muttersprache berücksichtigen sind die Zahlen ganz andere (98.530). Aber unabhängig von diesen Schwierigkeiten bleibt eine Tatsache die unleugbar ist: Die deutsche Minderheit in Rumänien ist so zusammengeschrumpft das sogar ihr physisches Überleben in Frage gestellt ist. Die Emigration der Deutschen aus Rumänien gestaltete sich folgendermassen:

JAHR	ANZAHL DER AUSSIEDLER	GEBLIEBENE BEVÖLKERUNG	% der Aussiedler in der deutschen Bevölkerung
1977	9809	322.396	2,95
1978	10.993	311.403	3,40
1979	8.617	302.786	2,76
1980	13.608	289.178	4,49
1981	9.948	279.230	3,44
1982	10.954	268.276	3,92
1983	13.441	254.835	5,01
1984	14.425	240.410	5,66
1985	12.809	227.601	5,32
1986	11.034	216.567	4,84
1987	11.639	204.928	5,37
1988	10.738	194.190	5,23
1989	14.598	179.592	7,51
1990	60.072	119.520	33,44
1991	15.567	103.953	13,02
1992	8.852	95.101	8,51
1993	5.945	89.156	6,25
1994	4.547	84.609	5,37
	247.596		68,94

(Die Tabelle berücksichtigt nicht die Geburten - und Sterberaten)

VORBEMERKUNGEN ZU EINEM FORSCHUNGSPROJEKT

Der absolute Höhepunkt der Auswanderungswelle war 1990. In diesem Jahr sind offiziell 60.072 rumänische Staatsbürger deutscher Nationalität emigriert, das waren **33,44%** der damaligen deutschen Bevölkerung. Wenn 1977 als Bezugsjahr angenommen wird dann ist zwischen 1977 und 1994 **68,94%** der deutschen Bevölkerung ausgewandert. Ich möchte aber unterstreichen das in dieser Statistik diejenigen Personen nicht registriert sind die , juristisch gesehen, das Land illegal verlassen haben. In Wirklichkeit ist die Zahl der Aussiedler bedeutend grösser. Das kann man den Daten entnehmen die von den Regierungsstellen der B.R.D. angegeben werden. So z.B. war die Zahl derer die in Deutschland registriert wurden im Jahr 1990 fast doppelt so groß wie die Zahl die in den rumänischen Statistiken geführt wird. Die genaue Zahl wird sehr schwer zu bestimmen sein .

Emigriert sind aber nicht nur die Rumäniendeutschen sondern auch viele andere Bürger und Bürgerinnen Rumäniens. Auch in ihrem Fall können wir annehmen das in Wirklichkeit die Zahl der Ausgewanderten grösser ist als die in der Statistik geführte.

JAHR	INSGE SAMT	Rumänen	%	Deutsche	%	Ungarn	%	Juden	%	Andere	%
1975	10.701	3.274	30,59	4.292	40,10	701	6,55	2.176	20,33	258	2,41
1976	9.336	3.201	34,28	3.200	34,27	759	8,12	1.999	21,41	177	1,89
1977	17.810	4.778	26,82	9.809	55,07	1.417	7,95	1.404	7,88	402	2,25
1978	19.780	5.856	29,60	10.993	55,57	1.361	6,80	1.201	6,07	369	1,86
1979	17.084	6.134	35,90	8.617	50,43	1.058	6,99	978	5,72	297	1,73
1980	24.712	8.276	33,48	13.608	55,06	1.388	5,61	1.087	5,61	353	1,42
1981	20.886	8.260	39,54	9.948	47,62	1.329	6,36	1.008	4,82	341	1,63
1982	24.374	9.750	40,00	10.954	44,94	1.855	7,61	1.401	5,74	414	1,69
1983	26.300	9.592	36,47	13.441	51,10	1.697	6,45	1.187	4,51	383	1,45
1984	29.894	10.667	35,68	14.425	48,25	2.540	8,49	1.729	5,78	533	1,78
1985	27.249	10.274	37,70	12.809	47,01	2.432	8,92	1.159	4,25	575	2,11
1986	26.509	9.412	35,50	11.034	41,62	4.144	15,63	1.086	4,09	833	3,14
1987	29.168	11.477	39,34	11.639	39,90	3.845	13,18	1.274	4,36	933	3,19
1988	37.298	12.879	34,53	10.738	28,78	11.728	31,44	1.048	2,80	905	2,42
1989	41.363	14.745	35,64	14.598	35,29	10.099	24,41	1.008	2,43	913	2,20
1990	96.929	23.888	24,64	60.072	61,97	11.040	11,38	745	0,76	1.184	1,22
1991	44.160	19.307	43,72	15.567	35,25	7.494	16,97	516	1,16	1.276	2,88
1992	31.152	18.104	58,11	8.852	28,41	3.523	11,30	224	0,71	449	1,44
1993	18.446	8.814	47,78	5.945	32,22	3.206	17,38	221	1,19	260	1,40
1994	22.479	14.447	64,26	4.576	20,35	3.200	14,23	-	-	-	-

In der Zeitspanne 1975 - 1994 emigrierten aus Rumänien insgesamt **575.630** Personen (laut offiziellen Angaben). Davon waren:

Rumänen	213.135	37,02%
Deutsche	255.117	44,31%
Ungarn	74.816	12,99%

Demographisch gesehen besteht die deutsche Bevölkerung aus

- Personen: 119.462 d.i. 0,5 % der Gesamtbevölkerung Rumäniens am 7 Januar 1992
- Männer: 53.969; 45,176%
- Frauen: 65.493; 54,823%

Davon leben

- in der Stadt: 80.244; 67,171%
- auf dem Lande: 39.218; 32,828%

Die deutsche Bevölkerung nach Geschlecht, Altersgruppen und Erwerbskategorien

Altersgruppen	Deutsche Bevölkerung			Erwerbstätige			Nichterwerbstätige		
	Insgesamt	Männer	Frauen	Insgesamt	Männer	Frauen	Insgesamt	Männer	Frauen
Rumänien	119462	53.969	65.493	44.477	25.942	18.535	74.985	28.027	46.958
0 - 4	5.247	2.654	2.593	-	-	-	5.247	2.654	2.593
5 - 9	5.455	2.766	2.689	-	-	-	5.455	2.766	2.689
10 - 14	6.700	3.475	3.225	12	6	6	6.688	3.469	3.219
15 - 19	7.407	3.910	3.497	2.530	1.463	1.067	4.877	2.447	2.430
20 - 24	8.132	4.355	3.777	6.242	3.568	2.674	1.890	787	1.103
25 - 29	4.916	2.646	2.270	4.205	2.458	1.747	711	188	523
30 - 34	6.281	3.244	3.037	5.385	3.025	2.360	896	219	677
35 - 39	7.752	3.900	3.852	6.773	3.634	3.139	979	266	713
40 - 44	5.967	3.034	2.933	5.147	2.815	2.332	820	219	601
45 - 49	6.805	3.451	3.354	5.603	3.094	2.509	1.202	357	845
50 - 54	10.340	5.091	5.249	5.693	3.835	1.858	4.647	1.256	3.391
55 - 59	10.554	4.808	5.746	2.181	1.505	676	8.373	3.303	5.070
60 - 64	10.572	4.409	6.136	580	470	110	9.992	3.939	6.053
65 - 69	7.675	2.096	5.579	70	40	30	7.605	2.056	5.549
70 - 74	5.285	1.324	3.961	24	13	11	5.261	1.311	3.950
75 und älter	10.361	2.799	7.562	29	13	16	10.332	2.786	7.546

Die Bevölkerung ist strukturell überaltert. **28,37%** der Personen sind im Alter von über 60 Jahren. Wenn wir die Altersgrenze bei 50 Jahren festlegen dann ist **45,86%** der Bevölkerung im Alter von 50 und älter. In dieser Kategorie überwiegen die Frauen: **17,18%** der Gesamtbevölkerung und **31,34%** der weiblichen Bevölkerung. Die Mehrheit der Frauen im Alter von 70 Jahren und älter sind in der Regel alleinstehende Frauen die auf Hilfe angewiesen sind. Im allgemeinen ist die materielle Lage der älteren Leute in Rumänien kritisch. Zu dem gesellt sich noch eine weitere Schwierigkeit, die diese Bevölkerungskategorie auf Landesebene in Kauf nehmen muß: eine unzureichende und lückenhafte ärztliche Versorgung und ein schwaches Netz

sozialer Dienstleistungen. Initiativen versuchen diese Lage zu mildern(siehe nur die Altersheime die gebaut oder erneuert wurden und werden; das Essen auf Räder etc.). Auf lange Sicht aber wird sich die Frage der Finanzierung solcher Einrichtungen stellen. Denn nur aus privater Hand sind sie auf die Dauer sicher nicht zu halten. 44.477 Personen waren erwerbstätig, d. h. 37,23% der deutschen Bevölkerung aus Rumänien. 74.985 Personen (d. h. 62,76%) waren zur Zeit der Volkszählung nicht erwerbstätig. Das bedeutet ein Abhängigkeitsverhältnis von 1,68 zu einer erwerbstätigen Person. Auf Landesebene ist die Lage in dieser Hinsicht folgende:

NATIONALITÄT	ERWERBSTÄTIGEN	NICHTERWERBSTÄTIGE
RUMÄNEN	46,55%	53,44%
UNGARN	43,00%	56,99%
ROMA	28,90%	71,09%
DEUTSCHE	37,23%	62,76%
LANDESDURCHSCHNITT	45,88%	54,11%

Es ist klar daß der Druck dem die erwerbstätige Bevölkerung ausgesetzt ist um den Unterhalt der restlichen Bevölkerung zu sichern, sehr groß ist. Auch hier ist ersichtlich das sich diese Bevölkerungsgruppe aus eigenen Kräften kaum behaupten kann. Oder anders formuliert: sie könnte ohne Unterstützung, aus dem Inn- und Ausland, nicht einmal einen minimalen Lebensstandard aufrechterhalten, geschweige denn Gemeinschaftseinrichtungen wie z.B. Kirchen, Schulen usw., Kultureinrichtungen und Tätigkeiten, tragen. Die Distribution der deutschen Bevölkerung nach Altersgruppen im Vergleich zur Landesbevölkerung zeigt noch klarer die Deformationen an denen sie leidet.

ALTERSGRUPPEN	DEUTSCHE BEVÖLKERUNG (in%)	DURCHSCHNITTSWERTE RUMÄNIEN (in %)
0 - 4 Jahre	4,39	7,1
5 - 9 Jahre	4,56	7,3
10 - 14 Jahre	5,60	8,4
15 - 19 Jahre	6,20	8,4
20 - 24 Jahre	6,80	9,0
25 - 29 Jahre	4,11	5,5
30 - 34 Jahre	5,25	6,8
35 - 39 Jahre	6,48	7,5
40 - 44 Jahre	4,99	6,7
45 - 49 Jahre	5,69	5,1
50 - 54 Jahre	8,65	5,9
55 - 59 Jahre	8,83	6,0
60 - 64 Jahre	8,84	5,4
65 - 69 Jahre	6,42	4,5
70 - 74 Jahre	4,42	2,4
75 und älter	8,67	4,0

Die Altersgruppen die die biologische Reproduktion der Bevölkerung sichern sind im Falle der deutschen Bevölkerung auch strukturell schwach. In diesen Bedingungen, ohne die weiterhin zu erwartende Emigration in Betracht zu ziehen, ist ein zahlenmäßiger Aufschwung der deutschen Minderheit in Rumänien nicht zu erwarten. Das zeigen die folgende Tabellen:

Das generative Verhalten der deutschen Bevölkerung

Altersgruppe	Frauen im Alter von 15 Jahren und älter Insgesamt	Frauen die keine lebenden Kinder geboren haben	Anzahl der lebend geborenen Kinder	Anzahl der lebend geborenen Kinder bei 1000 Frauen
15 - 19 Jahre	3.497	3.391	129	36,9
20 - 24 Jahre	3.777	2.553	1.700	450,1
25 - 29 Jahre	2.270	722	2.730	1.202,6
30 - 34 Jahre	3.037	610	4.975	1.638,1
35 - 39 Jahre	3.852	612	6.964	1.807,9
40 - 44 Jahre	2.933	401	5.555	1.894,0
45 - 49 Jahre	3.354	475	6.578	1.961,2
50 - 54 Jahre	5.249	825	9.775	1.862,3
55 - 59 Jahre	5.746	1.051	10.014	1.742,8
60 - 64 Jahre	6.163	1.458	9.897	1.605,9
65 - 69 Jahre	5.579	1.587	8.121	1.455,6
70 - 74 Jahre	3.961	1.226	6.066	1.531,4
75 Jahre und älter	7.562	2.431	13.138	1.737,4

ALTERS GRUPPE	Anzahl der lebend Landesdurchschnitt	geborenen Rumänen	Kinder bei Ungarn	1000 Frauen Roma	Deutsche
15 - 19 Jahre	67,0	59,6	56,6	361,5	36,9
20 - 24 Jahre	646,8	631,7	582,3	1.607,3	450,1
25 - 29 Jahre	1.513,1	1.488,3	1.428,4	3.001,2	1.202
30 - 34 Jahre	1.967,4	1.941	1.883,3	3.743,8	1.638,1
35 - 39 Jahre	2.140,3	2.119,3	2.051,7	4.002,4	1.807,9
40 - 44 Jahre	2.286,8	2.274,1	2.172,3	4.034,9	1.894,0
45 - 49 Jahre	2.343,4	2.348,5	2.136,2	3.873,4	1.961,2
50 - 54 Jahre	2.281,4	2.288,3	2.060,5	3.742,9	1.862,3
55 - 59 Jahre	2.197,0	2.203,1	1.987,2	3.648,7	1.742,8
60 -64 Jahre	2.159,4	2.171,0	1.966,6	3.530,8	1.605,9
65 - 69 Jahre	2.260,7	2.282,1	2.046,2	3.620,0	1.455,6
70 - 74 Jahre	2.411,4	2.440,2	2.228,0	3.649,2	1.531,4
75 Jahre und älter	2.772,1	2.845,3	2.314,5	3.765,5	1.737,4

Was die **Religion** betrifft so sind in der deutschen Bevölkerung

70.983 Personen: (59,34%) römisch-katholisch

27.313 Personen: (22,86%) evangelisch A.B.

8.126 Personen: (6,80%) orthodox.

Die restliche Bevölkerung verteilt sich auf andere Konfessionen.

Davon leben **80.244** (67,17%) Gläubige in **der Stadt** und zwar sind *48.020 römisch-katholisch* und *15.177 evangelisch A.B.* Auf dem **Land** leben **39.218** Gläubige (32,83%) davon sind *22.963 römisch-katholisch* und *12.136 evangelisch A.B.*.

Betrachten wir den Bildungsstand der deutschen Bevölkerung so ergibt sich folgendes Bild. Im Vergleich zu anderen Ethnien haben wir in der deutschen Bevölkerung einen Schulabschluss der über dem Landesdurchschnitt liegt.

SCHUL ABSCHLUSS				
NATIONALITÄT	HOCHSCHULE	GYMNASIUM LYZEUM	GRUND-SCHULE	OHNE Schulab- schluss und ohne Angaben
Bevölkerung im Alter von 12 Jahren und älter	5,1	66,6	23,6	4,7
JUDEN	34,5	52,7	10,6	2,2
ARMENIER	26,8	57,9	13,9	1,4
GRIECHEN	18,0	64,4	14,4	3,2
DEUTSCHE	6,8	74,3	17,1	1,8
RUMÄNEN	5,3	66,5	23,7	4,5
UNGARN	3,6	74,6	19,8	2,0
ROMA	0,1	35,6	37,5	26,8

Die Struktur der deutschen Bevölkerung im Alter von 12 Jahren und älter nach Schulabschluss ist folgende:

		Deutsche Bevölke- rung	Hoch- schule	Post-Lyz. Schulen	Lyzeum	Berufs- schule	Gymna- sium	Grund- schule	Ohne Schulab- schluss	Keine Anga- ben
INS	Insges	106.207	7.184	2.317	20.360	14.200	42.078	18.203	1.151	714
GE	Männer	47.233	4.086	1.630	8.462	10.356	15.364	6.695	373	267
SAMT	Frauen	58.974	3.098	677	1.898	3.844	26.714	11.508	778	447
	Insgs.	71.190	6.687	2.105	7.407	10.282	23.307	10.270	539	503
STADT	Männer	31.230	3.784	1.478	7.135	7.245	7.811	3.442	152	183
	Frauen	39.960	2.903	627	10.272	3.037	15.596	6.828	377	320
	Insgs	35.017	497	212	2.953	3.918	18.671	7.933	622	211
LAND	Männer	16.003	302	152	1.327	3.111	7.553	3.253	221	84
	Frauen	19.014	195	60	1.626	807	11.118	4.680	401	127

Die Tabelle die das Schulwesen mit Deutsch als Unterrichtssprache veranschaulicht zeigt ganz eindeutig den Niedergang der Schuleinrichtungen in deutscher Sprache sowohl unter quantitativen als auch qualitativen Aspekten. (siehe Anhang 2)

Der größte Teil der deutschen Bevölkerung aus Rumänien lebt in den Kreisen Temesch, Hermanstadt, Sathmar, Caras-Severin, Kronstadt und Arad und zwar **89.582** Personen (laut der Volkszählung 1992) das sind **74,98%** der deutschen Minderheit. In den 14 Verwaltungseinheiten die in der Tabelle angegeben werden konzentriert sich **95,53%** der

deutschen Ethnie aus Rumänien. Im Kreis Temesch ist das Verhältnis zwischen Deutschen und Nicht-Deutschen 1 zu 26,19, im Kreis Klausenburg 1 zu 523. Im Kreis Vaslui z. B. ist dieses Verhältnis schon exotisch wenn nicht gar astronomisch: 1 zu 16.477.

Wie problematisch und relativ eine Selbstidentifikation, die ja, methodologisch gesehen, die Grundlage der Volkszählung (1992) nach ethnischer Zugehörigkeit.

dargestellt hat, sein kann, zeigen uns die Daten aus derselben Tabelle (Anhang 2). Besonders aufschlußreich sind die Daten aus dem Kreis Sathmar. Hier haben sich 14.351 Personen als "Deutsche" deklariert, davon haben aber nur 5.437 Personen Deutsch auch als Muttersprache angegeben, hingegen 8.512 Personen Ungarisch als Muttersprache. Wenn man den historischen Hintergrund kennt ist das eigentlich nichts auffälliges; aber wenn die genaue Zahl der in Rumänien (noch) lebenden Deutschen bestimmt werden soll, so muß man doch auch andere Kriterien berücksichtigen (Wie z. B. Muttersprache, Religion, Schulausbildung usw.) und eine bestimmte Dosis Opportunismus in Kauf nehmen.

Die Zahlen der Volkszählung aus dem Jahr 1992 die die deutsche Bevölkerung aus Rumänien beschreiben sind, wie schon gesagt, überholt da die Auswanderung zwar zurückgegangen ist aber nicht aufgehört hat.

Wir sind dankbar wenn unsere Datensätze, im Verlaufe der (von uns erwarteten) Diskussionen so verfeinert werden könnten das sie der Wirklichkeit näher kommen und die Lage der Rumänien-Deutschen objektiver beschreiben würden als bisher.

L I T E R A T U R

1. W a g n e r, E r n s t, (1990), *Geschichte de Siebenbürger Sachsen. Ein Überblick.*, Thaur bei Innsbruck.
2. M ü l l e r - L a n g e n t h a l, F r e i d r i c h, f.a., *Die Geschichte unseres Volkes*, Hermannstadt.
3. B o r n, J o a c h i m; D i c k g i e s s e r, S y l v i a (coord.), 1989, *Deutschsprachige Minderheiten*. Ein Überblick über den Stand der Forschung für 27 Länder, Mannheim.
4. *Recensământul populației și locuințelor* din 7 ianuarie 1992, vol I și II, 1994, București.
5. *Anuarul statistic al României 1993*, București
6. *Anuarul statistic al României 1994*, București
7. *Învățământul în România*, 1994, București

Die deutsche Bevölkerung nach Verwaltungseinheiten, Stadt / Land - Verteilung und Muttersprache (Anhang 1)

Kreis	Deutsche		Deutsche Bevölkerung				Muttersprache				
	Bevölkerung	%	Stadt		Land		Deutsch	Rumänisch	Ungarisch	Romani	
			Bev.Anz.	%	Bev.Anz.	%					
Temesch	26.722	3,81	18.923	70,81	7.799	29,18	23.700	2.319	639	16	
Hermanstadt	17.122	3,78	10.754	62,80	6.368	37,19	16.044	1.003	61	4	
Sathmar	14.351	3,58	5.125	35,71	9.226	64,28	5.437	391	8.512	9	
Caras-Severin	11.936	3,17	10.226	85,67	1.710	14,32	10.513	1.338	72	1	
Kronstadt	10.059	1,56	6.120	60,84	3.939	39,15	9.235	670	132	8	
Arad	9.392	1,92	5.190	55,25	4.202	44,74	8.124	847	406	3	
Muresch	4.588	0,75	2.556	55,71	2.032	44,28	4.097	300	187	3	
Bukarest	4.391	0,18	4.301	97,95	90	2,04	2.794	1.539	41	4	
Hunedoara	3.634	0,66	3.343	91,99	291	8,00	2.425	913	288	1	
Maramuresch	3.416	0,63	3.320	97,18	96	2,81	2.460	443	507	4	
Alba	3.243	0,78	2.020	62,28	1.223	37,71	2.828	368	44	1	
Suceava	2.376	0,33	1.482	62,37	894	37,62	1.362	994	5	-	
Bihor	1.593	0,24	1.121	70,37	472	29,62	1.062	184	340	4	
Klausenburg	1.407	0,19	1.373	97,58	34	2,41	1.009	212	181	-	

Das Schulwesen mit Deutsch als Unterrichtsprache (Anhang 2)

Schuljahr	VORSCHULE				GRUNDSCHULE, GYMNASIUM						LYZEUM								
	EINHEITEN		INSCRI- BIERT	LEH- RER	EINHEITEN			SCHULER			LEH- RER	SCHULER							
	Sprache	Deutsche			Deutsch		Inge- samt	Grund- schule	Gymna- sium	Inge- samt		The- oret.	Ind- ustr.	Land- wirt	Wirt- sch.	In- for- mat	Peda.		
			Stadt	Land	Stadt	Land					Deut./ Rum							Land	
1980-1981	55	228	12.998	526	1	10	57	208	34.646	17.089	17.557	1815	5.242	1566	3541	-	35	-	100
1985-1986	33	209	11.586	394	1	9	56	180	24.334	13.857	10.477	1326	6.029	828	4.894	87	-	-	210
1989-1990	32	164	9.850	320	1	7	55	160	21.319	12.498	8.821	1.074	3.910	361	3.399	18	-	-	132
1990-1991	24	106	5.961	286	2	3	37	78	11.183	6.530	4.653	618	1730	1.070	513	-	-	-	147
1991-1992	21	104	6.847	298	5	2	45	52	10.167	6.057	4.110	565	1605	1.304	158	-	-	-	143
1992-1993	22	96	7.051	297	2	2	32	41	10.793	6.370	4.423	596	1.657	1.426	60	-	-	12	159
1993-1994	17	104	6.725	318	2	1	28	33	10.153	6.462	3.691	563	1.931	1.652	46	-	-	59	174

INFRAȚIONALITATEA ÎNTRE PEDEAPSĂ ȘI ALTERNATIVE: O ABORDARE SISTEMICO-FUNCȚIONALISTĂ A INTERVENȚIEI DE TIP ASISTENȚĂ SOCIALĂ

SORINA POLEDNA, RUDOLF POLEDNA

ZUSAMMENFASSUNG. Gesetzübertretung zwischen strate und aternative: ausgehend von der begrifflichkeit einer normativen ordnungsstruktur des sozialen systems aus der perspektive der sozial intervention. Ausgehend von der Begrifflichkeit einer normativen Ordnungsstruktur des sozialen Systems, im Sinne Parsons, und eines autopoietischen Gesellschaftssystems das nicht-normativ funktioniert, haben wir die Problematik des Verhältnisses zwischen sozialer Ordnung, Strafe und Alternativen, vor allem zur Strafe Freiheitsentzug aufgerollt, aus der Perspektive der Sozialintervention, Spezialfall Sozialpädagogik.

După cum bine se știe, viața socială este guvernată de reguli și norme¹. Respectiv, fiecare dintre noi respectă, mai mult sau mai puțin, anumite prescripții normative care definesc un comportament ca fiind adecvat sau inadecvat, permis sau nu într-o anumită situație, într-un anumit context.

Max Weber a introdus în sociologie o categorie fundamentală, destul de vag, poate chiar ne-definită de el, conceptul de **ordine socială**. Acest concept servește la surprinderea structurilor normative. La nivel individual *reprezentarea unei ordini legitime* servește ca și *cadru de orientare a acțiunii sociale*. Validitatea acestei ordini reprezentate la nivelul conștiinței individuale este garantată, în concepția lui Max Weber fie

a. de resorturi interioare (afectiv, valorico-rațional);

b. de așteptări legate de consecințe exterioare pozitive sau negative (adică în funcție de interese).

M. Weber distinge următoarele tipuri de ordine legitimă:

1. **Convenția**. Validitatea ei este garantată prin șansa cuiva de a fi în general dezaprobat, dezavuat de comunitate sau de un grup restrâns de oameni în cazul unui comportament deviant.

¹ Normele sunt *prescripții* cu privire la un anumit comportament, prescripții care au o valabilitate generală și pot fi comunicate și sunt inteligibile ușor tocmai datorită generalității lor. Normele se orientează în funcție de anumite reprezentări axiologice larg răspândite în societate și au drept scop transpunerea în realitate a celor din urmă. Normele încercă să fixeze situațional comportamentul uman, acolo unde acesta nu este fixat deja prin altă modalitate. Prin acesta normele *generează așteptări*. Ele sunt asigurate prin intermediul *sancțiunilor*. [Vezi și BHRDT, HANS, PAUL; 1994: 48 - 65; RADULESCU, SORIN, M.; 1994: 38 - 68].

2. **Dreptul** sau justiția care la Max Weber este de *competența specialiștilor*, iar comportamentul dezirabil din punct de vedere social este asigurat prin *constrângeri* (fizice sau psihice) exercitate de un *aparat specializat* care poate, în ultimă instanță, să și *oblige* individul să respecte normele existente.

Izvoarele legitimității unei ordini pot fi după M. Weber: tradiția, credința afectivă sau valorico-rațională precum și instituirile/reglementările pozitive în a căror legalitate indivizii cred [MAX WEBER, 1984: 58 - 64].

Devianța este definită de regulă ca abatere de la o normă sau un set de norme, acceptate de majoritatea membrilor unei comunități sau societăți. Infracționalitatea, caz particular al devianței, este, prin definiție, încălcarea a ordinii sociale normative, ordine instituită prin legi juridice (la această ordine ne referim în lucrarea de față). Legile juridice sunt *norme* definite de autorități care sunt prezentate cetățenilor ca principii de orientare comportamentală/acțională. Autoritățile *pot* folosi *sancțiuni formale* împotriva celor care *nu se conformează* acestor principii.

De-a lungul timpului modul de definire a încălcării legilor s-a schimbat, ca urmare și pedepsele, sancțiunile au cunoscut schimbări semnificative atât sub aspectul conținutului lor cât și al sensului și scopului aplicării lor. Astfel, dacă în societățile pre-moderne pedeapsa era de o atrocitate inimaginabilă astăzi, dar care tocmai prin această cruzime își anunța scopul: să înspăimânte pe cel tentat să încalce legea și să descurajeze încălcarea ordinii existente, în societățile moderne conținutul pedepsei s-a raționalizat. În prezent ea vizează prioritar două scopuri:

- a. Pedeapsa să fie și să acționeze ca o *pedică* în calea comportamentului infracțional și
- b. Pedeapsa urmărește totodată re-formarea, reeducarea celor care comit infracțiuni.

În contextul mai larg al schimbării ordinii sociale, reconsiderarea sensului, conținutului și formei pedepsei, în direcția sporirii șanselor care i se oferă individului care a încălcat legea de a se integra/reintegra social, în opinia noastră explică nevoia abordării complementare din perspectiva sociologiei și a asistenței sociale a premiselor și a consecințelor individuale și/sau sociale ale fenomenului infracțional.

Încadrându-ne în acest context mai larg dorim să punem în lumină câteva posibile și, credem noi necesare, direcții de discutare și de soluționare practică a relației infracționalitate, ordine socială, reacția socială - sancțiune.

Reperetele pe care le-am avut în vedere în acest sens în lucrarea de față, și care, desigur, nu epuizează nici pe departe aria teoretico-explicativă a problemei în discuție se situează la nivel macro teoretic și social, mai precis în sfera orientărilor sistemico-structuraliste și funcționaliste.²

Parsons arată că ordinea socială se întemeiază pe *integrare normativă*. Scopul oricărui sistem este menținerea stabilității și echilibrului său. Venind pe filieră weberiană, el consideră că acțiunea socială reprezintă elementul definitoriu pentru înțelegerea concepției sale despre sistemul societal.

Elementele acțiunii sunt *actorul* care urmărește anumite scopuri; *situația* în care realizează aceste scopuri și *elementele acesteia* pe care le controlează parțial ca *mijloace* iar parțial trebuie să le ia în considerare ca și *condiții* ale alegerii scopului și mijloacelor de realizare a acestuia; și în sfârșit *normele* față de și în funcție de care își orientează opțiunea. Încă în lucrarea *Structure of Social Action* actul acțiunii face parte dintr-un sistem mai complex al acțiunii în care Parsons mai include sistemul cultural și cel natural. Ulterior în lucrările *Toward a General Theory of Action și Social System* el dezvoltă această concepție. Parsons deosebește aici sisteme culturale, sociale și de personalitate ca tipuri calitativ distincte de sisteme empirice de acțiune care în realitate se intersectează și se întrepătrund.³ La aceasta se mai adaugă sistemul organism comportamental. Fiecărui sistem/subsistem îi revine o cerință funcțională specifică (celebra schemă AGIL).⁴

Funcția principală a sistemului social este integrarea (I), sistemul cultural are funcția de menținere a normelor (L), sistemul personalitate funcția de realizare a scopurilor (G) și în fine organismul comportamental deține funcția de adaptare (A). Conform viziunii sistemice și sistemul social cuprinde o serie de subsisteme, fiecare cu funcția lui corespunzătoare:

- subsistemul care are funcția de conservare a normelor (L)
- subsistemul *comunitate* cu funcția de integrare (I)
- subsistemul *politic* cu funcția de realizare a scopurilor (G)

² O altă posibilitate este oferită de perspectiva individualistă, micro-teoretică. Ea este, în opinia noastră, mai productivă sub aspectul sporului de cunoaștere pe care-l asigură în problema criminalității (dar nu numai) decât perspectiva macro. Preferăm însă *acum* să rămânem în acest cadru teoretic și metodologic pentru că ne asigură reperetele *generale* de abordare a temei.

³ vezi și ENDRUWEIT, G. ș.a. coord.; 1993: 23 - 86]

⁴ Adaption, adaptare

Goal Attainment, realizarea scopului

Integration, integrare

Latent Structure Maintenance, conservarea structurii respectiv a normelor.

•subsistemul *economic*, având funcția de adaptare (A).

1. Subsistemul social care asigură conservarea structurilor și normelor, aprovizionează cu *valori* generale sistemele acționale și *intermediază* între societate și sistemele culturale. Acest lucru se realizează prin transpunerea a ceea ce se întâmplă la nivel social într-un orizont cultural. Acest subsistem conferă valorilor un grad de certitudine absolută prin aceea că le fundamentează, de exemplu, filosofic sau religios. Instituționalizarea unui sistem axiologic imperativ legitimează ordinea socială. Însă, această instituționalizare se realizează atât în sistemul social *cât și* în cel cultural. Credem că aici se poate localiza rolul de mediator între individ și comunitate, individ și instituțiile sociale, al asistentului social, deoarece disfuncționalitățile, la a căror înlăturare el contribuie, se situează, de multe ori la joncțiunea celor două sisteme, la interferența dintre *norme* sociale și juridice și *valori* culturale asimilate prin socializare.

2. Comunitatea are menirea de a realiza integrarea socială a tuturor membrilor societății cu ajutorul *normelor*. Comunitatea reprezintă nucleul societății, ea realizează solidaritatea și conexiunea diferitelor componente sistemice și asigură incluziunea indivizilor în diverse grupuri societale. Parsons afirmă că o integrare clară, prin aceasta înțelegând, pe de-o parte, coerență normativă, iar pe de altă parte, armonie și coordonare socială, face posibilă ordinea socială. În societatea modernă această orientare normativă se realizează în mod special (dar nu exclusiv) prin drept. Dar, credem că nu putem neglija nici dimensiunea weberiană a convenției ce funcționează la nivel comunității, în sensul precizat mai sus, mai ales dacă avem în vedere intervențiile de tip asistență socială comunitară care apelează la resursele profilactice și de tratament existente în comunități. Uneori sancțiunile comunitare convenționale sunt mai aspre decât cele juridice chiar.

3. Subsistemul politic este responsabil pentru definirea și dezvoltarea unor scopuri comune prin producerea de globalitate sau a unui sistem atotcuprinzător. Cu alte cuvinte, dacă societatea agrează indivizii în primul rând prin norme general valabile, atunci comunitatea politică formulează scopurile acțiunii și organizează realizarea colectivă și individuală a acestora.⁵

4. Economia urmărește, spune Parsons, diferențierea rolurilor necesare realizării funcției de adaptare pe care acest subsistem o are. El este legat în mod special de sistemul comportamental. Subsistemul economic realizează satisfacerea nevoilor sociale nu numai prin producția de bunuri ci și prin faptul că definește și avansează așteptări comportamentale

⁵Vezi și triada etică, sociologie, politică la D. Gusti.

reciproce (care nu sunt altceva decât roluri)⁶ în vederea adaptării. Realitatea contemporană demonstrează, cel puțin pentru persoanele de vîrstă de muncă, că șansele pe piața forței de muncă depind, pe de-o parte de competențele celui în cauză, dar, pe de altă parte și de modul în care ele reușesc să corespundă cât mai convingător așteptărilor formulate la adresa lor din partea celorlați indivizi sau grupuri sociale.

În concluzie, la Parsons ordinea socială este posibilă doar atunci când sistemele sociale sunt integrate pe un schelet normativ comun ... Stabilitatea sistemului, în concepția lui Parsons, se bazează pe obligativitatea respectării ordinii normative date. Nerespectarea ei atrage după sine sancțiuni negative, ce pot varia în funcție de situație. Asemenea sancțiuni împiedică, inhibă nerespectarea ordinii normative în dublu sens:

1. Prin aceea că "atenționează" pe cetățeanul bun asupra obligațiilor pe care le are;
2. Pedepsesc acțiuni contrarii, destabilizatoare oricând apar ele.

Sancțiunile sunt răspunsul funcțional la problema stabilității sistemului. Această problemă apare ori de câte ori integritatea societății este periclitată prin devianță, respectiv criminalitate. Însă Parsons nu vede în acest mecanism un mecanism opresiv, coercitiv. El are în vedere mai degrabă o ordine voluntară, în care indivizii trăiesc în armonie cu orientările normative ale societății. Indivizii realizează armonia cu normele, valorile, și rolurile sociale prin *interanalizarea* lor pe parcursul *socializării*. Și această idee apare la Parsons formulată în termeni sistemico-funcționali: un sistem este stabil atunci când diferitele subsisteme se interconectează astfel încât interpenetrarea⁷ diverselor domenii se realizează cu fricțiuni minime.

Un alt sociolog care a marșat pe ideea sistemicității socialului este NIKLAS LUHMANN. Exegeții operei sale susțin că *Teoria generală a sistemelor* [1988, ed.2] gândită de el este la ora actuală cea mai elaborată teorie socială.

Premisa lui Luhmann este contrară celei a lui Parsons. El afirmă că sistemele sociale nu dispun întotdeauna de un tipar normativ și axiologic imperativ și unanim acceptat. Redefinind funcția și structura Luhmann a elaborat un concept de societate non-normativă. Acest lucru este posibil prin faptul că Luhmann nu mai definește sistemul social prin intermediul valorilor și structurii.

⁶ Facem o trimitere la concepția lui Erving Goffman și importanța majoră pe care o acordă interpretării rolurilor în cadrul interacțiunilor din viața cotidiană. *The Presentation of Self in Everyday Life*, 1956.

⁷ La Parsons interpenetrarea desemnează procesele de schimb dintre subsisteme.

Prin sistem social Luhmann înțelege relațiile, conexiunile, interdependențele dintre acțiuni sociale care fac trimitere unele la altele. Atunci când mai multe persoane relaționează acțional apare un sistem social sau/și acțional care se delimitează de *mediul* său. Toate acțiunile care trimit rațional una la cealaltă aparțin aceluiaș sistem. Toate celelalte acțiuni care nu au nici o legătură cu contextul semnificativ dat, fac parte din mediul sistemului. Din acest mediu mai fac parte și toate celelalte entități și evenimente nesociale. Punctul nodal al concepției lui Luhmann este conceperea, reprezentarea unei granițe, *limite* care să permită o *diferențiere între interior și exterior*, între parte și întreg. În această accepțiune ceva este *fie* sistem (aparține unui sistem) *fie* mediu (aparține unui mediu). Luhmann respinge ideea conform căreia sistemele sociale depind cu necesitate de anumite servicii, activități specifice care nu pot fi înlocuite cu altele. Sociologul german afirmă că un sistem social nu se dizolvă cu necesitate dacă se suspendă anumite funcții, deoarece sistemele posedă capacitatea de a înlocui mai multe contribuții deficitare la un moment dat, cu contribuții funcționale alternative.

Un sistem este *complex și diferențiat*. Complexitatea și diferențierea formează în și prin conexiunea lor integralitatea sistemului. Un sistem este complex dacă nu mai poate relaționa fiecare din elementele sale cu fiecare element în parte. Adică, susține Luhmann, un sistem este complex atunci când, în momentul în care dorește să relaționeze elementele sale se vede obligat să procedeze *selectiv* [LUHMANN, NIKLAS, 1980:21].

Un sistem este diferențiat dacă produce în interiorul limitelor sale sisteme parțiale (subsisteme), adică dacă repetitiv reiterează generarea sistemului, adică și mai clar, dacă crează noi diferențe între sistem și mediu (acum intern). Prin diferențiere internă sistemul se automultiplică prin aceea că se reproduce pe sine ca diferență dintre sisteme parțiale/ mediu interior și mediul exterior [LUHMANN, NIKLAS, 1980:21].

Schimbările în privința nivelurilor de complexitate ale sistemului social au loc epigenetic. Creșterea gradului de complexitate ne este rezultanta teleologică a acțiunii sociale și nici consecința continuă a evoluției sociale. Complexitatea este o consecință secundară a schimbărilor structurale, în primul rând a schimbării formelor de diferențiere (segmentară, stratificată, funcțională). Selectivitatea, adică mecanismele de reducere a complexității operează cu o *tipologie a sensurilor*, adică cu entități ce pot fi stabilizate prin referire la tipare familiare și cunoscute. Totalitatea formelor de selecție utilizate într-o societate le vom numi *semantica* acestei societăți. "Prin semantică socială înțelegem deci sensul disponibil, generalizat la nivel mai înalt și relativ independent situațional". [LUHMANN, NIKLAS,

1980:19] Semantica socială permite realizarea comunicării sociale prin aceea că este disponibilă secvențial pentru oricare membru al societății. Dar rolul ei nu se epuizează prin aceasta. Suplimentar semantica socială s-a instituit și ca instanță de *prezervare* a sensului dar și ca instanță de *cultivare* explicită a sensului. Semantica socială este *reală* doar prin trăire și acțiune. Trăirea și acțiunea socială *actualizează* această rezervă de sensuri. Activarea semanticii depinde însă și de îndeplinirea anumitor condiții, respectiv diferențierea clară a anumitor situații, roluri, sisteme parțiale, în care recursul la foliile semantice sociale să dobândească o probabilitate relativ mare. Orice schimbare socială structurală - creșterea gradului de complexitate și diferențiere - atrage după sine schimbarea semanticilor sociale.

Deci, dacă complexitatea socială se modifică și semantica care orientează trăirea și acțiunea trebuie să se adapteze deoarece altfel pierde contactul cu realitatea. Complexitatea este deci, în opinia lui Luhmann, *variabila intervenționistă* care mediază între schimbările structurale evoluționiste și transformările semanticii.[LUHMANN, NIKLAS, 1980:22] Societatea nu se dezvoltă în direcția unor stări anticipate ci se dezvoltă ca o reacție la creșterea permanentă a complexității..

Și un ultim element de care trebuie să ținem cont, din perspectiva temei pe care o discutăm, este următorul: La Luhmann societățile se fundamentează pe *acțiuni comunicative* ca elemente ultime ale socialului.

Pentru Luhmann problema centrală a sistemelor sociale *nu* este problema stabilității (ca la Parsons) ci cum sunt *rezolvate schimbările condițiilor* sistemice și de mediu. Pentru Luhmann nu stabilitatea sistemului este *unitatea de referință* ultimă a analizei funcționale ci *lumea*. Lumea nu este nici sistem nici mediu. Este de fapt unitatea dintre sistem și mediu. Tot ceea ce se întâmplă se întâmplă în lume. Lumea nu are granițe dincolo de care să fie ceva exterior; deci ea nu poate fi depășită. De fapt când Luhmann face referire la lume el se referă de fapt la *complexitatea* ei. Un sistem este *complex* dacă el poate avea mai multe stări. Problema principală a sistemelor sociale rezidă tocmai în *limitarea* posibilităților date; cu alte cuvinte, *complexitatea trebuie redusă*. Cu alte cuvinte: sistemului social îi sunt permise mai puține evenimente și stări decât mediului sistemului. Prin aceea că sistemele reduc complexitatea ele oferă persoanelor implicate jaloane, un ajutor orientativ. Sistemele sociale, spune Luhmann, sunt "insule" de complexitate mai redusă într-o lume supercomplexă. Sistemul se formează prin stabilizarea unei limite între sistem și mediu. În interiorul acestei limite o ordine superioară poate fi păstrată neschimbat. Ordinea superioară a sistemului în raport cu ordinea mediului este generată de limitarea posibilităților la nivel sistemic, adică de

un grad de complexitate mai redus. Însă sistemele sociale concepute ca insule cu o complexitate mai redusă decât mediul nu pot reduce complexitatea decât dacă ele însele sunt complexe sau pot genera o anumită complexitate care le abilitază să reacționeze la schimbările mediului.

Luhmann introduce în terminologia sociologică conceptul de **autopoiesis**, preluat de la biologul H. R. Maturana⁸. Maturana și Varela au utilizat termenul de *autopoiesis* pentru determinarea sistemelor vii. Sistemele autopoietice sunt entități autogenerative și autoconservative. Ele sunt *închise* din punct de vedere *organizațional* și *operațional* și ca atare *autonome*. În același timp sistemele vii sunt *deschise* din punct de vedere *material* și *energetic*. Luhmann definește sistemele autopoietice ca fiind sisteme care produc și reproduc elementele din care se compun din elementele din care sunt compuse. Tot ceea ce asemenea sisteme folosesc ca *unitate* adică, elementele, procesele, structurile și sistemul în sine, este determinat tocmai prin aceste unități din sistem. Altfel spus, nu există nici un fel de input de unitate *în* sistem și nici output de unitate *din* sistem. Sistemele autopoietice sunt sisteme operațional închise, își generează singure componentele printr-un proces recursiv. Din acest motiv asemenea sisteme sunt și autoreferențiale, se referă mereu la sine, recurgând la componentele proprii pentru a se reproduce. La Luhmann închiderea operațională nu este înțeleasă în opoziție *cu* ci ca o condiție fundamentală *pentru* deschidere. Deschiderea, contactul cu mediul, este asigurat prin intermediul reacțiilor la propriile stări interne. Doar închiderea operațională a modului de funcționare asigură sistemelor autopoietice posibilitatea deschiderii spre mediu.

Spre deosebire de Parsons la care sistemul personalitate era încă un sistem interpenetrat al sistemului general de acțiune, la Luhmann conștiința (sistemul psihic) și comunicarea (sistemul social) sunt concepute ca unități autopoietice. Ele reprezintă unul pentru celălalt un mediu reciproc și operează fără să se intersecteze. Ca sisteme închise operațional ele nu sunt conectate linear, însă se irită, stimulează, influențează reciproc.

Aceasta nu înseamnă că ele cad din cer. Comunicarea de exemplu este autopoietică fiindcă ea produce și reproduce elementele din care *se* compune din elementele *din* care se compune. Comunicarea nu se conectează decât la comunicare nu și la conștiință de exemplu. Din acest motiv comunicarea nu poate fi atribuită (nici măcar teoretic) în exclusivitate conștiinței, respectiv subiectului. Această închidere operațională, cum am mai spus, permite

⁸ autopoiesis este lansat de Maturana. El a compus acest termen din cuvintele din limba greacă, *autos* = singur, în sine, și *poieini* = a face.[KNEER, G.; NASSEHI, A., 1993:48]

concomitent și realizarea deschiderii. Deschiderea conștiinței operativ închise înseamnă că conștiința se poate referi la tot ceea ce poate fi gândit, la toate posibilitățile lumii, dar nu poate să o facă decât prin intermediul propriilor operații. Acest lucru este valabil și pentru comunicare. Comunicarea comunică ceva, însă ea nu poate evada din propriul ei mod de operare. Comunicarea nu se poate repercuta altfel asupra realității decât comunicând. Luhmann arată astfel că sistemele sociale sunt sisteme autoreferențiale. Modul lor de operare nu poate fi explicat invocând factori psihici. Logica lor se datorează unei structuri care se consolidează în și prin operații. Sistemele sociale sunt determinate prin *starea* lor, deoarece ele reacționează la propriile stări, adică la ceea ce s-a *comunicat* anterior. Ele sunt sisteme "recursive", adică sisteme care nu sunt epuizate, când le descriem, prin referire doar la structura lor invariantă. Ele generează valori, căi, fâgașe, direcții proprii în contextul cărora anumite moduri de conectare devin mai probabile decât altele.

La Luhmann, spre deosebire de Parsons, structurile nu sunt concepute ca fiind invariante, imuabile, nu sunt valorizate prioritar în raport cu procesele sociale. La Luhmann accentul este pus invers față de Parsons. Parsons a accentuat structura sistemului. Luhmann pune accentul pe operații, pe funcțiile sistemului. Valorizând prioritar, din punct de vedere teoretic, operațiile, în opera luhmanniană *conceptul cheie* al teoriei sale este *conceptul de contingentă*. **Contingent este ceva ce nu este cu necesitate așa cum este și, din acest motiv, ar putea fi și altfel.** Luhmann a subliniat de nenumărate ori că orice rezolvare funcțională a unei probleme este contingentă și ca atare s-ar fi putut adopta o altă soluție dar, în acest caz, acceptând și ideea că consecințele ar fi putut fi altele.

La nivelul sistemului social Luhmann distinge următoarele categorii:

- *Interacțiuni*, sisteme sociale care se formează prin prezența nemijlocită a partenerilor de interacțiune
- *Organizații*, își definesc limitele prin calitatea de membru și prin tehnici de decizie
- *Societate*, sistemul social cel mai cuprinzător.

Aceste sisteme au în comun faptul că sunt organizate autopoietic; în cadrul lor comunicarea se conectează la comunicare; dezvoltă datorită propriei autopoietici o dinamică interioară care nu poate fi redusă la actori individuali sau la comunicarea individuală și nici la o structură normativă dată. Însă aceste sisteme generează structuri și procese prin crearea unor rețele (împletire) și prin recursivitate, *în spatele actorilor*, în sensul ciberneticii de

ordinul doi.⁹ Societatea nu trebuie să fie obligatoriu integrată normativ afirmă explicit Luhmann, distanțându-se radical de concepția lui Parsons în această privință.

Societatea modernă, în viziunea lui Luhmann, este diferențiată funcțional. Aceasta înseamnă că unitatea societății s-a descompus în *diferența* dintre variate coduri funcționale. În jurul acestor coduri se formează subsisteme funcționale, care, la rândul lor, sunt mediu unul pentru celălalt. Mai explicit aceasta înseamnă că, de exemplu, sistemul politic urmează în exclusivitate codul politic, dreptul vede lumea doar din perspectiva conformității cu ordinea de drept, în economie se plătește sau nu se plătește, educația funcționează exclusiv pe baza codului pedagogic, știința deosebește între enunțuri adevărate sau false, ș.a.m.d..

Toate aceste sisteme funcționale generează sisteme autopoietice și îndeplinesc fiecare câte o funcție socială, dar sunt din punct de vedere operațional total separate între ele. De exemplu, ceea ce se întâmplă în final cu o descoperire științifică în sistemul economie nu mai poate fi controlat de către sistemul știință; ce efecte au deciziile politice în sistemul juridic nu poate decide decât sistemul juridic; efectele operațiilor pedagogice în politică, economie și drept se sustrag controlului sistemului educativ.

Acest model al raporturilor reciproce dintre sistem și mediu, a subsistemelor funcționale ale societății îi permite lui Luhmann să considere că unitatea lumii nu mai poate fi formulată și afirmată din nici un punct al acestei lumi. Imaginile centriste asupra lumii, caracteristice epocilor premoderne, se descompun, în epoca modernă, în relații policentrice și policontextuale din perspectiva cărora *unitatea societății* nu mai poate fi gândită fără a lua în considerare și *alte alternative*. Unitatea societății poate fi bineînțeles *gândită* și în continuare. Luhmann nu neagă această posibilitate. El susține doar că nu mai putem găsi **nici un loc** în societatea contemporană din care și în care conceperea acestei unități să poată fi realizată cu pretenția de valabilitate universală pentru toate celelalte locuri (domenii) din societate. Ordinea socială este descrisă de Luhmann, dincolo de orice tip de cauzalitate, ca o întâmplare, contingență sistemică, ca un proces complex și recursiv care generează în permanență noul. Modelul lui Parsons mai permitea aplicarea unui funcționalism cauzal (vezi ingineria socială, cerințele de planificare, dirijare socială). La Luhmann planificabilitatea și dirijabilitatea proceselor sociale este extrem de limitată și pusă sub semnul întrebării. Luhmann preferă o altă cale de intervenție în social, calea "luminismului" sociologic. Important este să înțelegem

⁹ Se referă la raportul dintre controlat și controlor. Raportul este, în această accepțiune, de indeterminare, respectiv reciprocitatea controlului nu mai poate fi descrisă și explicată cu ajutorul teoriei clasice a cauzalității. [Vezi, SOZIOLOGIE, 1994:147 - 150]

ce se întâmplă în societate și să interpretăm observațiile noastre. Cunoașterea complexității și diferențierii funcționale a lumii presupune, nu în ultimul rând elaborarea unor instrumente adecvate de realizare a cunoașterii. Complexitatea realității sociale nu poate fi abordată decât tot cu un instrument teoretic, terminologic nuanțat, extrem de complex.

Perspectiva sistemică nu este singura din care putem aborda raportul dintre sancțiune și ordinea socială. Această perspectivă trebuie completată, mai ales în ceea ce privește infraționalitatea, și cu perspectiva microsociologică și cu cea care încercă să concilieze între cele două. Din perspectivă microteoretică accentul cade pe individ, deopotrivă pe infractor și pe victimă, pe trăirile și frământările sale cotidiene în raport cu o anumită ordine socială.. Din unghiul de vedere al orientării conciliatoare se consideră că structurile și funcțiile sociale există doar în și prin indivizi. Ei poartă în ei structuri, semnificații, simboluri, care dobândesc realitate numai prin acțiunea individuală.

Ceea ce au în comun cele trei orientări majore pomenite mai sus este faptul că, într-un fel sau altul, cultura (ca sistem sau subsistem) joacă un rol hotărâtor în menținerea sau schimbarea ordinii sociale. Sancțiunile, pedepsele, alternativele sunt definite într-un anumit spațiu socio-cultural și se legitimează din această perspectivă și la rândul lor legitimează un set de valori în funcție de care judecă conformitatea sau nonconformitatea unui comportament sau unei acțiuni sociale cu cea dezirabilă din punct de vedere social.

Ce consecințe poate avea pentru discutarea rolului asistenței sociale în conceperea și funcționarea alternativelor la detenție situarea în orizontul paradigmatic schițat.

1. Este o oportunitate pentru a localiza, a plasa, coordonatele asistenței sociale. Ea se situează în sistemul culturii (în sens parsonian) mai degrabă fiindcă la acest nivel pot fi, în mod real și complet, atinse virtuțile asistenței sociale și menirea sa, îmbunătățirea funcționării sociale a individului, grupurilor și comunității.

2. Întemeierea intervenției de tip asistență socială într-o asemenea arie permite, în cazul abordării nevoii sociale și problemelor persoanelor delincvente, găsirea râvnitului și necesarului echilibru între control și sprijin. Mai ales dacă intervenția asistentului social are în vedere atât nevoile delincventului ca persoană individuală cât și nevoia de a asigura, de a spori siguranța comunității.

3. Valorificarea contribuției lui Parsons dar și clarificările aduse de Luhmann referitoare la relația dintre ordine social, control social, comportament individual se poate circumscrie mai bine de ce intervenția asistenței sociale în domeniul infrațional trebuie să vizeze nu doar persoana infractorului, nu doar conexiunile sale cu familia (inclusiv nevoile

acesteia), cu comunitatea ei și relația cu victima și deci și sfera nevoilor sociale ale acestei categorii. Avem în vedere aici setul de alternative subsumate conceptului de mediere, aceasta fiind o alternativă la sistemul clasic de justiție.

Orice intervenție în sfera socialului, de pildă privarea de libertate a individului, trebuie să țină cont de faptul că sistemele sociale fiind închise din punct de vedere operațional și sunt autoreferențiale, nu pot comunica între ele. De exemplu sistemul penitenciar funcționează pe baza unui cod propriu, vehiculează valori și norme proprii, instituite de autorități legale. La acestea se adaugă răspunsurile deținuților la situația detenției, răspunsuri care depind și de modul de socializare, de valorile internalizate înainte de detenție. Iar dacă la acestea mai adăugăm și faptul că prin privarea de libertate ei întrerup comunicarea și cu sistemul de referință obișnuit (familie, prieteni, colegi etc.) devine credem foarte clar că se impune existența mediatorului care să faciliteze comunicarea dintre sisteme făcând posibilă astfel pe de-o parte atingerea scopului pedepsei iar pe de altă parte păstrarea dacă nu chiar sporirea șanselor delincventului de-a depăși comportamentul infracțional și de-a reveni în comunitate fără a reprezenta un pericol sau o amenințare pentru aceasta. Acest mediator, credem noi, este asistentul social specializat în munca cu delincvenții și în abordarea problematicii infracționalității.

CONTRIBUȚII TEORETICE ROMANEȘTI PRIVITOARE LA SOCIETATEA CIVILĂ

NADIA BADRUȘ

RESUMEE: Contributions théoriques roumaines concernant la société civile.

Dans cette étude, l'auteur se propose d'enregistrer les contributions théoriques des sociologues et politologues roumains concernant la société civile. Les deux principaux aspects pris en considération sont: les rapports entre la société civile et l'Etat et le rôle qui revient à la société civile dans la reconstruction démocratique, après la chute du régime totalitaire.

Încercările sociologilor și politologilor români de a defini conceptul de societate civilă apar, în general, după decembrie 1989, într-o perioadă când acesta era (și este încă) evocat cu insistență în mas-media și în discursul public.

O contribuție teoretică totuși anterioară acestui moment se datorează lui Mihai Botez. Aflat în SUA, el a redactat și publicat în 1988 lucrarea "Intelectualii din Europa de Est", în care, deși nu acesta este principalul subiect abordat, se găsesc și câteva referiri la societatea civilă. Cea dintâi, plasată chiar la începutul lucrării, conține ideea că intelectualii ar trebui să aparțină din punct de vedere sociologic de societatea civilă, adică de "societatea independentă de elitele de putere"¹. Este astfel surprisă una dintre trăsăturile esențiale ale societății civile, anume independența față de putere. În aceeași lucrare, autorul propune elaborarea unui "indice de comunizare" care să permită, în diferitele țări comuniste de atunci, măsurarea gradului de "comunizare", respectiv de internalizare a ordinii comuniste. În opinia lui Botez, acest proces se manifestă prin simptome precum: pierderea unor reflexe sociale cum ar fi libera exprimare și libera acțiune în conformitate cu propriile opinii, atrofierea reflexelor necesare competiției deschise, renunțarea la orice participare activă la viața politică (considerată doar drept un ritual impus), transferarea responsabilității pentru propria viață în mâinile altora². Observând că între țările europene comuniste, în 1987, România avea, alături de Albania, "indicele de comunizare" cel mai ridicat, M. Botez face precizarea că opusul acestui indice "ar putea fi considerat ca măsură a societății civile"³.

¹ M i h a i B o t e z, *Intelectualii din Europa de Est*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1993, p.19.

² *ibidem*, p.20-21.

³ *ibidem*, p.122-123 (nota 17).

Această observație ne permite ca, punând semnul minus la semnele specifice ale "comunizării", să obținem unele trăsături ale societății civile. Fără a extrapola prea mult - căci nu trebuie uitat că autorul nu și-a propus definirea societății civile -, încercând să reconstituim viziunea lui Botez despre societatea civilă, obținem următoarele caracteristici: independența față de putere; acțiune și exprimare libere, în conformitate cu propriile opinii; menținerea, respectiv dezvoltarea reflexelor pentru o competiție deschisă; participarea la viața politică; asumarea responsabilității în ceea ce privește propria viață.

Dacă înainte de 1989 Mihai Botez era unul dintre puținii cercetători români (cu rezerva că și el se afla, de fapt, în SUA) care s-a referit la problematica societății civile, din 1990 încoace acest subiect devine unul de interes pentru sociologii și politologii din România. Interesul științific corespunde oarecum frecvenței ridicate înregistrate de apelul la această noțiune în mass-media și în discursul public; căci la începutul anilor '90, "societatea civilă" devine o noțiune la modă și în România.

Dincolo de modă, se înregistrează totuși și eforturi de abordare științifică a acestui concept. Acestea vizează, pe de-o parte, încercări strict teoretice de definire a noțiunii și, pe de altă parte, încercări de a caracteriza realitatea românească și prin prisma acestui concept. Oarecum surprinzătoare și chiar derutantă este opinia exprimată de Mihai Botez într-un mai recent studiu, redactat și publicat după producerea revoluționarelor evenimente din decembrie 1989 și tocmai datorită lor. Aici autorul reia, dintr-o cu totul altă perspectivă, încercarea de a reconstitui starea societății românești dinainte de 1989, ajungând, după cum se va vedea, la o substanțială schimbare de apreciere a stării societății civile de atunci; tot aici, el propune și o eventuală redefinire a acesteia, lăsată însă sub semnul incertitudinii.

Articolul - de fapt, un fragment de studiu, după cum ne lămurește o notă - este intitulat "Protest și societate civilă" și răspunde încercării de a găsi în societatea românească din ultimul sfert de secol faptele sau stările care au făcut posibilă schimbarea radicală de la sfârșitul lui 1989. Mai exact, problema pusă de Mihai Botez este: "fiind date România '93 și societatea civilă de după decembrie 1989, să recitim (...) evoluția acestei societăți în ultimele decenii ale dictaturii, astfel încât prezentul să ne apară măcar drept posibil, dacă nu chiar urmare necesară, firească, inevitabilă, 'a ceea ce a fost' "⁴.

În acest text, autorul modifică radical imaginea despre societatea românească dinainte de decembrie '89, așa cum o prezentaseră numeroase analize, inclusiv ale sale. Nu mai este vorba de o societate caracterizată doar prin aceea că se afla "în curs de comunizare, total

⁴ Mihai Botez, *Dilemele speranței*, Editura Fundației Culturale Române, București, p.146.

controlată de o putere despotică în continuă întărire și, în fond, aproape deloc perturbată de un grup marginal de don-quijoți"⁵. Refuzând acum această imagine asupra societății (în perspectiva căreia explicațiile despre cele întâmplate în decembrie '89 se situează fie în zona miracolului, fie în aceea a "imixtiunii străine"), Mihai Botez optează pentru varianta unor decenii 8 și 9 în care nemulțumirea populară s-a accentuat, dictatura pierzând suportul popular. Reconsiderate din această perspectivă, contestația și disidența nu mai apar drept acțiuni singulare și bizare, ci drept "parte vizibilă a unui enorm ghețar de nemulțumiri"⁶. Noua interpretare a realităților românești din ultimul sfert de veac determină și o regândire a conceptului de societate civilă. Acesta este definit acum cu minime determinări drept "acea parte a țesutului social ce încearcă să-și păstreze normalitatea sub dictatură"⁷. Această definiție laxă îi îngăduie autorului observația că societatea civilă s-a extins continuu în anii '80, urmare a unei tot mai răspândite nemulțumiri, care a cuprins cele mai diverse grupuri: demnitari comuniști vechi și noi, aparatul securității, militarii, aparatul de partid, dar și, bineînțeles, intelectualii, muncitorii și țărani. Pe un ton oarecum dubitativ, Botez e pe punctul să propună o nouă definiție a societății civile: "În sfârșit, mă gândesc și dacă societatea civilă din România, înaintea lui decembrie 1989, nu ar putea fi chiar definită drept *sediul social al nemulțumirii* (de toate tipurile), fapt ce justifică deci retroactiv caracterul ei mozaicat și eterogeneitatea ei structurală"⁸.

În acest mic studiu, meritul lui Botez este de a fi scos în evidență distanța (tot mai mare) pe care populația României o lua față de procesul "de comunizare" la care era supusă, fie prin încercarea de a-și păstra normalitatea, fie (în faza mai avansată) printr-o tot mai generalizată nemulțumire. Este totodată evident că aceste două atitudini, ce se regăseau în societatea românească în ultimele două decenii, reprezintă factori importanți în înțelegerea evenimentelor care au dus la căderea regimului Ceaușescu. Cu toate acestea, a defini societatea civilă (doar) drept "parte a țesutului social ce încearcă să-și păstreze normalitatea sub dictatură" sau ca "sediul social al nemulțumirii" constituie, cred, un procedeu derutant și generator de confuzii, tocmai datorită caracterului prea lax (și deci prea cuprinzător) al definițiilor. Acestea omit trăsături esențiale ale societății civile, precum constituirea ei din asociații voluntare și exprimarea ei în spațiul public.

⁵ *ibidem*, p.148.

⁶ *ibidem*, p.149.

⁷ *ibidem*, p.149.

⁸ *ibidem*, p.150.

Încercarea lui Mihai Botez de a descoperi (chiar spre propria-i surpriză) în România dinaintea de '89 o societate civilă (fie ea și minimal definită) constituie un caz izolat; majoritatea cercetătorilor scot în evidență distrugerea societății civile de către regimul comunist.

Astfel, continuând oarecum ideea antagonismului dintre "comunizare" și societate civilă (așa cum o întâlnisem la Mihai Botez în lucrarea din 1988), sociologul George Voicu scrie referitor la conceptul societății civile: "Lumea comunistă, supusă examenului cu acest concept, prin răspunsul clar negativ pe care l-a dat, dovedea în chip extrem de pregnant artificialitatea sa de conținut și de articulare; 'testul' societății civile devenise astfel o probă forte în formularea diagnosticului politic al acestei lumi. Filosofi și sociologi politici, politiști, în general, au putut astfel demonstra că partidul-stat ocupa și controla practic întregul 'spațiu societal', orice asociere liberă a cetățenilor - chiar și non-politică - riscând disgrația puterii totalitare."⁹

În ceea ce privește stadiul în care se află, respectiv se afla societatea civilă în România, o apreciere larg răspândită (între analiștii români ca și între cei din străinătate) este aceea că, dacă statul comunist a distrus în mare măsură societatea civilă, în România gradul de distrugere a atins cotele maxime, în comparație cu celelalte țări europene ale "socialismului real".

Constatarea distrugerii societății civile de către statul comunist, dublată de aceea că România constituie unul din cazurile limită și totodată exemplare ale acestui proces, și-a pus amprenta asupra modului în care este perceput, de unii analiști, raportul dintre stat și societate civilă în perioada actuală. Putem înregistra, nu o dată, o percepție exclusiv negativă a rolului statului (perceput în continuare după chipul și asemănarea celui comunist), însoțită de o supraevaluare a rolului salvator care ar trebui să revină societății civile (a cărei absență sau slăbiciune ar constitui singura cauză a tuturor relelor).

Un asemenea caz de radicalism teoretic îl reprezintă un articol al lui Stelian Tănase, publicat în "Agora", referitor la situația din România în anii '90-'91. Autorul explică tensiunile ulterioare căderii lui Ceușescu - al căror caz exemplar ar fi Piața Universității - prin conflictul dintre societate civilă și stat. "Contradicția principală a epocii postceaușiste este între *societatea civilă* și *statul* moștenitor al structurilor totalitare. (...)

⁹ G e o r g e V o i c u, "Societatea civilă și partidele politice", în *Sfera Politicii*, 1/decembrie 1992.

Toate evenimentele politice și sociale din ultimile luni nu sînt decît expresia contradicției enunțate mai sus."¹⁰ Urmare a acestei viziuni despre raportul antagonic dintre stat și societate civilă, în care rolul negativ revine statului ("moștenitor al structurilor totalitare"), soluția este văzută în reconstruirea societății civile: "A apărut însă imediat evident că principala noastră sarcină este resuscitarea grabnică a societății civile. Această operă realizată va produce schimbarea raportului de forțe între cele două elemente aflate în conflict: *statul și societatea civilă*."¹¹

Articolul lui Stelian Tănase marchează o poziție extremă în descrierea raporturilor - în cazul lui strict antagonice - dintre stat și societate civilă, respectiv atribuirea unor caracteristici polare de tipul rău/bun. Spre deosebire de această viziune excesiv polarizată, majoritatea politologilor și sociologilor încearcă să ofere o perspectivă mai bogată în nuanțe asupra acestor raporturi, eliberată totodată de patima angajării politice.

Astfel, politologul Ovidiu Trăsnea subliniază complementaritatea celor două. Într-un articol dedicat mai ales evoluției statului în perioada actuală, el scrie: "Evoluția statului în această destul de lungă perioadă de tranziție este în mod organic corelată cu evoluția societății civile. În această perspectivă a unui raport de reciprocitate, statul și societatea civilă sînt concomitent subiect și obiect."¹² În opinia autorului, acest raport de reciprocitate se întemeiază pe caracterul comun al țelurilor urmărite: "Îndeplinindu-și funcțiile reformatoare (...), statul este chemat să realizeze (bineînțeles, nu singur) democrația și economia de piață și să creeze cadrul conjugării lor. În aceeași direcție se realizează și acțiunea societății civile care are nevoie vitală de democrație pentru autoafirmare și de privatizare pentru consolidare."¹³ În cazul acesta, statul la care se face referință se află în procesul autoconstrucției ca stat de drept, proces ce "nu poate fi (de)săvîrșit fără aportul constructiv al societății civile"¹⁴. Dat fiind că există pericolul alterării raporturilor de reciprocitate, datorită absenței capacității statului de a se autolimita, societății civile îi revine sarcina suplimentară de a "cere (și la nevoie impune) statului *curajul autolimitării* și datoria abținerii de la abuzul încălcării (sau subordonării) celorlalte sfere sociale și ale vieții personale"¹⁵.

Din păcate, autorul se oprește prea puțin asupra dificultăților pe care societatea civilă, ea însăși abia în proces de constituire și încă fragilă, le întâmpină în încercările de a impune

¹⁰ Stelian Tănase, "Societatea civilă românească și violența", în *Agora*, 3/1991, p.25.

¹¹ *ibidem*, p.27.

¹² Ovidiu Trăsnea, "Statul și tranziția", în *Sfera Politicii*, 3/februarie 1993.

¹³ *ibidem*.

¹⁴ *ibidem*.

¹⁵ *ibidem*.

limite acțiunii statale. Ceea ce merită reținut din acest studiu este reciprocitatea raporturilor dintre stat (înțeles ca stat de drept în proces de autoconstituire) și societate civilă, cele două acționând complementar pentru atingerea unor scopuri comune; de asemenea, ideea că societății civile îi revine sarcina de a semnaliza și împiedica eventualele încercări ale statului de a depăși anumite limite (deși nu este clar cine și cum stabilește aceste limite și nici ce mijloace are societatea civilă de a duce la bun sfârșit o asemenea acțiune).

Tot în contextul eforturilor de definire a raporturilor dintre stat și societate civilă se înscrie și precizarea sociologului Călin Anastasiu cu privire la poziția și rolul deținute de societatea civilă în regimuri politice diferite: "În regimurile comuniste societatea civilă trebuie considerată în același fel ca în cele absolutiste: ca o forță antagonică, capabilă de a remodela relațiile de putere. În democrație ea este parte integrantă a sistemului de guvernare."¹⁶

Această idee sugerează că rolul pe care și-l asumă societatea civilă depinde de percepția pe care aceasta o are asupra regimului politic: autoritar sau democratic. Cum în perioada de tranziție statul însuși este în proces de autodefinire și autoconstruire, cum unele (moștenite) obiceiuri autoritare (ca de exemplu tendința spre o excesivă centralizare) alternează cu începuturile unor manifestări mai liberale, nu trebuie să ne mire că, la rândul ei, societatea civilă oscilează între antagonism (mai ales în anii '90-'91) și complementaritate, în funcție de modul în care (pe drept sau pe nedrept) este perceput statul.

O altă principală temă abordată de cercetători este aceea referitoare la importanța care este atribuită emergenței societății civile. Mai precis, întrebările care se pun sunt: reprezintă societatea civilă singurul factor care asigură un regim democratic? sau factorul cel mai important? sau doar unul dintr-un mai cuprinzător complex de factori?

În cadrul acestei dezbateri, aș cita pentru început răspunsul dat la această întrebare de Doina Cornea care, fără a se număra printre specialiștii în domeniu, a reprezentat înainte de căderea regimului Ceaușescu una dintre figurile cele mai proeminente ale firavei noastre disidențe, rămânând și după aceea una din personalitățile de seamă ale societății civile românești. Această poziție n-o împiedică însă să observe că în procesul de instaurare a democrației rolul principal îl deține cadrul politic, societății civile revenindu-i (abia) un rol secund. La o întrebare referitoare la condițiile ce trebuie împlinite pentru ca un regim politic, în particular cel românesc, să fie considerat (de ea) democratic, Doina Cornea răspunde: "Prima condiție este, după mine, pluralismul politic în cadrul unui stat de drept, și pun cu bună știință acest lucru înaintea structurării societății civile - sindicate, asociații, ligi etc. - ,

¹⁶ Călin Anastasiu, "Comunism târziu și societate civilă", în *Agora*, 1/1992, p.57.

pentru că el o condiționează cu necesitate."¹⁷ Prioritatea este deci acordată factorului politic (stat și regim pluralist), considerat a reprezenta premisa necesară structurării societății civile.

Pe o poziție analoagă - dar, datorită contextului, mai bogat nuanțată și argumentată - se situează și Călin Anastasiu care evidențiază inadecvarea, în condițiile postcomunismului, a unei teorii centrate exclusiv pe societatea civilă și ignorând "rolul crucial al instituțiilor politice tradiționale - cum sînt partidele, parlamentele și guvernele - în constituirea și stabilizarea unei ordini democratice"¹⁸. O asemenea teorie, apreciază autorul, "trece cu vederea faptul că societatea civilă însăși are nevoie de o anumită ordine legală și politică în cadrul căreia să se poată dezvolta" și totodată "tinde să romantizeze societatea civilă, ignorînd diviziunile ei interne, tendințele sale uneori antidemocratice, precum și rolul guvernelor de a veghea pentru ca unele asociații nonguvernamentale să nu pună în pericol funcționarea democrației"¹⁹.

În atitudinea care mizează exclusiv pe societate civilă, Călin Anastasiu vede o prelungire a respingerii etatismului comunist, neadecvată în condițiile actuale și contraproductivă politic. O asemenea orientare s-a manifestat fie în planul limbajului, prin chiar alegerea numelor noilor actori politici (forum, alianță) ce marca o reticență față de partide, fie în cel practic: s-au creat largi alianțe, fără programe politice clare, ce-și propuneau să reprezinte întreaga societate civilă. Dar, subliniază Călin Anastasiu, "societatea civilă nu poate funcționa ca un substitut pentru instituțiile unui sistem politic pluralist: partide, parlament, guvern. În ultimă instanță, un asemenea model se dovedește contraproductiv pentru instituționalizarea democrației în societățile postcomuniste întrucît supraestimează unitatea societății civile."²⁰ Concluzia autorului este că regenerarea societății civile reprezintă doar una din părțile procesului de democratizare, acesta din urmă avînd nevoie de dialogul dintre societatea civilă și sistemul politic.

Alți autori consideră că reconstruirea societății civile reprezintă factorul primordial în procesul de instaurare a unui regim democratic. Astfel, Dan Oprescu, evidențiind faptul că în România nu există o societate civilă de sine stătătoare, scrie: "(re-)construcția societății civile românești trebuie să fie principala direcție strategică a perioadei următoare (ca și a celei prezente). Privatizarea (mică, mijlocie și mare), dizolvarea planificării centralizate, crearea de zone autonome din punct de vedere economico-administrativ, depolitizarea armatei și a poliției, separarea puterilor în Stat, sindicate reale, regenerarea Bisericii (ortodoxe, greco-catolice etc.), presă independentă ș.a. - toate acestea reprezintă elemente ale (re)construcției

¹⁷ D o i n a C o r n e a, *Libertate?*, Humanitas, București, 1992, p.117.

¹⁸ C ă l i n A n a s t a s i u, "Societatea civilă și instituțiile politice", în *Sfera Politicii*, 4/martie 1993.

¹⁹ *ibidem*.

²⁰ *ibidem*.

societății civile, iar ceea ce este bun sau rău pentru țară se cuvine judecat în funcție de acest criteriu."²¹ Pentru acest autor, procesul de (re)construcție a societății civile este nu numai criteriu de evaluare a evoluției unei țări, ci și condiția sine qua non a democrației, nefiind de imaginat o democrație fără societate civilă: "Fără o societate civilă nu poate ființa un regim politic cu adevărat democratic; toate celelalte 'soluții' (de felul unei forme de guvernământ monarhice, sau Emil Constantinescu drept Președinte etc.) sînt false drumuri de urmat, dacă sînt considerate esențiale și chiar scopuri în sine."²² Omițând alți factori, D. Oprescu consideră că în procesul construcției democratice societatea civilă nu este numai o condiție necesară, ci și una suficientă: "Dacă există o societate civilă, mai devreme sau mai tîrziu va veni și democrația (Spania, Chile, Coreea de Sud etc.); dacă nu - nu."²³

Un alt cercetător care acordă un rol însemnat societății civile în procesul de instaurare a unui regim democratic este Aurelian Crăiuțu. Dar, spre deosebire de articolul lui Oprescu citat deja, articolul lui Crăiuțu, intitulat "De la clientelism politic la societate civilă", este mai nuanțat în formulare, iar argumentația are susținere bibliografică. O primă parte a acestui studiu, asupra căreia nu ne vom opri aici, consemnează starea actuală a societății civile în România. O a doua parte a studiului este consacrată scopului pe care trebuie să-l urmărească și căilor pe care trebuie să le urmeze societatea românească, spre binele ei. În acest demers ambițios, autorul ia drept principiu călăuzitor aserțiunea lui Robert D. Putnam: "A fi fericit înseamnă a trăi într-o comunitate civică". Însușindu-și total această afirmație, Crăiuțu consideră că țelul pe care societatea românească trebuie să-l urmărească este făurirea unei societăți ordonate, guvernată de câteva principii și instituții politice agreate prin consens de toți cetățenii și care ar permite un pluralism rezonabil (excluse fiind doar doctrinele politice incompatibile cu principiile ce au constituit obiectul consensului). În acest cadru s-ar dezvolta și consolida trăsăturile civice, a căror enumerare prilejuiește autorului descrierea unei societăți cu totul diferite de cea prezentă.

Astfel, în această societate (propusă drept țel), "Legăturile orizontale de cooperare trebuie să se întemeieze pe egalitate politică și încredere reciprocă, pe solidaritate civică și civilitate, limitând astfel într-o măsură cât mai mare clientelismul și corupția politică"²⁴.

²¹ D a n O p r e s c u, "Indicații prețioase (I)", în *Dilema*, 29/1993.

²² i d e m, "Indicații prețioase (II)", în *Dilema*, 30/1993.

²³ *ibidem*.

²⁴ A u r e l i a n C r ă i u ț u, "De la clientelism politic la societatea civilă", în *Litere, arte, idei (Cotidianul, Supliment cultural)*, 33/1994

De asemenea, stilul politic ar trebui să fie cât mai puțin ideologic și cât mai mult pragmatic; indivizii ar trebui să fie informați și disponibili față de valorile culturii politice de tip participativ, păstrând în același timp un solid respect față de legi; ar fi de dorit ca orientările și valorile individualiste să fie preeminente față de cele colectiviste; funcționarea instituțiilor ar trebui să fie dominată de raționalitate, predictibilitate și responsabilitate; în sfârșit, societatea civilă ar trebui să limiteze orice formă de voluntarism și arbitrar politic, înlocuind personalizarea excesivă a raporturilor clientelare prin mecanisme impersonale.

Aceasta este, în opinia lui Crăiuțu, societatea-model pe care trebuie să ne propunem să o construim. Pentru a atinge acest scop, un rol important revine societății civile, astfel că autorul consideră ca deosebit de importantă consolidarea acesteia.

Considerând că fragilitatea societății civile continuă să fie "cel mai important obstacol în calea normalizării contextului politic", Crăiuțu declară explicit că se desparte de cei care consideră depășită strategia întemeiată pe societate civilă. Cu toate că autorul recunoaște și importanța care revine, în paralel, și dezvoltării instituțiilor politice, preeminența o are, după cât se pare, societatea civilă. "Regenerarea societății civile nu e, firește, decât o parte a procesului actual de democratizare a Estului Europei, însă e posibil ca ea să fie tocmai partea cea mai importantă."²⁵ - scrie Crăiuțu.

El subliniază de asemenea faptul că dezvoltarea trăsăturilor civice pare a fi cea mai potrivită soluție alternativă la mișcările național-populiste de factură colectivistă ce constituie o amenințare crescândă în Estul Europei. Cu aceasta, autorul evidențiază și alternativa în fața căreia se află societățile est-europene: dacă nu se realizează consolidarea trăsăturilor civice (bazate pe responsabilitate individuală, participare, negociere, compromis pozitiv), se lasă loc liber unor mișcări colectiviste care, propunând preținse valori absolute, deschid calea unor conflicte violente.

Deși recunoaște importanța unor valori comunitare, autorul pledează pentru o politică a scepticismului, datorită pericolului care există ca "binele comun", valorile comunitare să fie acaparate de către discursurile naționaliste. La capătul prezentării acestui amplu și bogat studiu - în mare măsură o pledoarie pentru societatea civilă -, nu putem să nu remarcăm că doar viitorul va arăta dacă și în ce măsură societatea românească se va înscrie pe traiectoria evolutivă propusă (sperată?) de Crăiuțu.

²⁵ *ibidem*

Un studiu recent (poate cam stufos și pe alocuri neclar) al lui Ilie Bădescu se referă și el, deși într-o formă indirectă, la societatea civilă. Referirea este conținută în tipologia societăților actuale realizată de autor, conform căreia există trei tipuri de societate. Potrivit formulării autorului: "Din punct de vedere logistic, lumea se împarte astăzi în trei zone după cele *trei tipuri logistice de societăți*"²⁶. Cele trei tipuri sunt (în ordinea propusă de I. Bădescu): 1.societățile care au intrat în era corporatistă, adoptând "logistica corporativă" drept principiu și formă de organizare; 2.societățile ce se află încă în tipul democrațiilor industriale; 3.societățile ce se află încă în era maselor. Enumerarea pare să conțină și o ierarhizare, cel dintâi tip de societate (cel corporatist) fiind considerat cel mai evoluat; această sugestie este întărită de folosirea, (doar) în celelalte două cazuri, a adverbului "încă".

Nu există nici o referire la societatea civilă în cazul societății corporatiste și nici în acela al societăților aflate în era maselor. Între aceste două tipuri de societate - corporatistă și a maselor, lipsite ambele de societate civilă - se situează democrațiile industriale, al căror model exemplar este considerat a fi fost cel britanic.

În descrierea lui Ilie Bădescu, acest tip de societate "se bazează pe principiul separării *puterii publice*, cu autocontrol lăuntric, de *societatea civilă a indivizilor* autonomi, 'liberi' adică să adopte, prin decizie *rațională*, forma de asociere dictată de logica *intereselor* și realizată sub forma *rațională* a contractului"²⁷.

Deși în acest articol autorul nu se pronunță explicit, rămânem cu puternica impresie că tipul de societate corporatist este considerat cel mai evoluat, iar cel reprezentat de democrațiile occidentale (în funcționarea cărora societatea civilă joacă un important rol) doar ca un tip societal ce există "încă".

Bădescu lasă, din păcate, fără răspuns (cel puțin în acest text) întrebări precum: ar trebui, în opinia lui, societatea românească să-și propună drept țel modelul societății corporative? se poate sări peste etapa democrațiilor industriale și trece direct din societatea maselor (caracteristică societăților comuniste) în cea corporativă?

Deși întreaga orientare a articolului citat sugerează că autorul înclină să dea răspunsuri afirmative la ambele întrebări, trebuie să așteptăm ca viitoarele publicații ale lui I. Bădescu să ne aducă o afirmare mai limpede a opiniilor sale. Până atunci putem doar să constatăm cât de diferite sunt punctele sale de plecare de acelea ale sociologilor deja citați, pentru care

²⁶ I l i e B ă d e s c u, "Logistica instituțională și structurarea câmpului politic", în *Sociologia Românească* 4/1994, p.334

²⁷ *ibidem*, p.334

construirea societății civile reprezintă un factor important și necesar în evoluția de dorit a țării.

Reiese astfel că nici în breasla restrânsă a sociologilor nu există un minim consens referitor la acest subiect sau, în perspectivă mai largă, la evoluția dezirabilă a țării. Extrapolând această situație la întreaga societate românească (incomparabil mai vastă și mai variată decât grupul restrâns al sociologilor și politologilor), ne vine greu să acceptăm că aceasta își va fixa drept țel de atins și va evolua către o societate descriabilă în termenii vreunui abstract model teoretic.

SOCIOLOGIA EDUCAȚIEI ȘI ILUZIA SOCIETĂȚII MERITOCRATICE: REZULTATE ALE STUDIILOR RECENTE PRIVIND RAPORTUL DINTRE ȘCOALĂ ȘI MOBILITATEA SOCIALĂ

MARIA GEORGESCU

ABSTRACT. Sociology of Education and Meritocracy Society Illusion. The results of recent studies concerning the relation between Education and Social Mobility. As a synthesis of some empiric researches taken into consideration we present here some main conclusions:

(I) In the most of the industrialised countries the inequality of the opportunities within the superior/tertiary education has remained remarkably stable between the social strata;

(II) Only in Sweden and Holland (maybe in England too) a diminution of the educational inequalities could be found due to the insistent politics for the social welfare;

(III) Surprisingly, the social politics in the former socialist countries didn't produce similar progresses;

(IV) The differences between sexes concerning the education have diminished, existing even a favourable modification for women in some of these countries;

(V) The impact of the reforms within the education upon the modification of the educational stratification is unimportant. Even in Sweden and Holland the decline of the inequality of opportunities can't be ascribed only to the reforms in education but also to some special social politics.

De la bun început vom menționa că studiile recente privind raportul dintre școală și mobilitatea socială permit relevarea următoarelor constatări:

- În majoritatea țărilor industrializate inegalitatea șanselor educaționale în cadrul învățământului terțiar (superior) a rămas, în mod remarcabil, stabilă, în perioada de la începutul acestui secol și până în prezent.

- Doar în Suedia și Olanda, dintre țările europene, s-ar putea constata o reducere a inegalităților educaționale. Aceste "îmbunătățiri" sunt atribuite politicilor insistente pentru bunăstarea socială.

- În mod surprinzător, politicile sociale din fostele țări socialiste nu au produs progrese similare; constatările conduc spre teza că în socialism nomenclatura acționa efectiv pentru protejarea intereselor propriilor copii, aidoma elitelor din multe țări capitaliste.

- În contrast cu persistența inegalităților de șanse școlare între categoriile de populație distinse pe criterii socio-economice, deosebiriile dintre sexe privind educația s-au diminuat.

Vom porni, în discutarea acestor concluzii extarse din parcurgerea câtorva lucrări sintetice cuprinzând informații referitoare la problematica ce ne interesează aici, cu acea

surprinzătoare constatare referitoare la situația din fostele țări socialiste în comparație cu statele occidentale, în ceea ce privește relația dintre originea socială, educație și statusul de destinație. În lucrarea editată de Jules Peschar, *Social Reproduction in Eastern and Western Europe* (1990), se supune testării empirice teza, emisă, în 1982, de sociologii polonezi, în frunte cu Simkus, care afirmă existența următoarei deosebiri majore între țările socialiste și cele din Europa de Vest: “În țările socialiste relația dintre originea socială – a se citi ocupația tatălui – și poziția ocupațională (stausul fiului - n.n.) este mai slabă decât în țările nesocialiste. Efectul direct este aproape absent. În țările socialiste relația dintre educație și ocupație este mult mai puternică decât în țările nesocialiste” (Apud J.Peschar, p.128). În ceea ce privește relația dintre originea socială și nivelul educațional al fiului, element necesar pentru a înțelege toate elementele lanțului de relații, sociologii polonezi nu avansează nici un fel de concluzii.

Peschar procedează la o trecere în revistă a mai multor studii privind legătura dintre origine, ocupație și destinație. Pentru început se face referire la un studiu comparativ între Austria și Polonia, publicat de Haller și Mach în 1984, studiu ce urmărește două cohorte de indivizi: născuții între 1945-49 și, respectiv, între 1950-54. Observăm că referirile se fac la anii de după al doilea război mondial, când Polonia a trecut la socialism, proces peste care s-a suprapus și o serie de alte fenomene precum reconstrucția în urma pierderilor și migrația, astfel încât efectul diferiților factori este greu de izolat.

Prin anii 1945-49, Polonia avea un nivel de inegalitate și o situație generală apropiate de cele ale Austriei, dar în cursul anilor 1950, s-au produs transformări revoluționare, conducând la o egalitate vizibil mai mare și la un grad sporit de “meritocrație”. În perioada următorilor 15 ani, în Polonia a predominat stabilitatea relațiilor dintre variabilele de status, inegalitățile menținându-se mai puțin pronunțate decât în Austria. În schimb, pe la începutul anilor 1970, încep să apară, în Polonia, multe schimbări cu efect de sporire a inegalităților de șanse și de declin al meritocrației, astfel încât în această perioadă aproape că se atinge nivelul imediat postbelic al inegalităților, în alocarea statusului. Aceste date, chiar dacă ele sunt bazate pe rezultatele limitate referitoare la cohorta 1970-71, au dat naștere la serioase dubii privind capacitatea statelor socialiste de a învinge inegalitățile și de a introduce meritocrația.

Cât privește situația comparativă din Ungaria și Olanda, aceasta este descrisă de Peschar, după un studiu din 1984, unde se invocă o cercetare întreprinsă asupra a șapte cohorte de vârstă, pentru perioada 1920-1960. S-a constatat că în Ungaria prestigiul ocupațional al tatălui asupra educației fiului are un efect aproape constant de-a lungul timpului, în vreme ce în Olanda se înregistrează un declin drastic. Referitor la relația dintre

educație și ocupație, aceasta s-a dovedit a fi mult mai strânsă în Ungaria decât în Olanda, aspect care e valabil pentru *toate cohortele* studiate.

Jules Peschar prezintă în formă de sinteză o serie de ipoteze și concluzii ale studiilor anterioare, menționând interesul cu care teoreticienii s-au preocupat de diferențele dintre țările socialiste și cele occidentale, în ceea ce privește alocarea statuturilor sociale. În esență, s-a susținut că în statele socialiste gradul inegalității șanselor școlare ar trebui să fie mai scăzut iar legătura dintre educație și nivelul ocupațional atins mai strânsă. Aceste aspecte erau puse pe seama unor mecanisme precum politicile sociale vizând în mod direct reducerea inegalităților, o birocratizare mai puternică și lipsa unor canale alternative pentru mobilitatea socială. Pornind de aici, Peschar își centrează studiul asupra a două probleme: gradul de asociere și modificările în asocierea dintre educație și ocupație.

Întâi de toate, în concordanță cu așteptările, rezultă, din situația comparativă, că relația dintre educație și ocupație este realmente mai strânsă în Polonia decât în Olanda (când se aplică instrumente standardizate precum scorul prestigiului ocupațiilor al lui Treiman). În al doilea rând, se constată că în Polonia, această relație este relativ constantă în timp. Deci cel mai de seamă aspect este lipsa unor schimbări semnificative în asocierea dintre educație și ocupație de-a lungul timpului. Nu există, din acest punct de vedere, o distincție clară sau un contrast între situația din Polonia antebelică și cea socialistă – postbelică.

“La începutul acestui studiu - concluzionează autorul menționat – a existat presupunerea că relația dintre educație și ocupație va fi mult mai puternică în statele socialiste, prin comparație cu cele nesocialiste. Pe baza rezultatelor noastre această presupunere nu poate fi susținută.”

Altă lucrare de referință apărută recent este cea a lui Jan O. Jonsson și Colin Mills: *Social Class and Educational Attainment* (1993), reprezentând o perspectivă istorică și comparativă între Suedia și Anglia. Autorii pornesc de la următoarele puncte de vedere:

(i) Diferențele mai mici între condițiile economice și materiale ale claselor sociale ar putea conduce spre diminuarea inegalităților între copiii născuți în clasele respective, în ceea ce privește nivelul educațional atins.

(ii) Cohortele succesive de părinți au înregistrat o sporire a nivelului școlarizării, indiferent de originea socială. Aceasta, împreună cu generalizarea științei de carte și accesul mai ușor la resursele culturale lasă să se întrevadă posibilitatea manifestării unei convergențe a resurselor culturale familiale între clasele sociale.

(iii) Este în general acceptată teza că organizarea sistemului educațional influențează inegalitățile școlare. Cel mai important lucru în acest sens este gradul de selectivitate și diferențiere în interiorul școlii.

(iv) Este posibilă existența unei asocieri pozitive între expansiunea educațională și egalitate. Dacă limitarea accesului educațional afectează mai mult copiii cu origine socială inferioară, aceștia pot beneficia relativ mai mult decât ceilalți atunci când se deschid oportunități educaționale.

(v) Trecerea la societatea postindustrială înlocuiește valorile “particulariste” cu valori “universaliste”; una din consecințele acestei schimbări ar putea fi o selecție școlară mai puțin dominată clasial.

Rezultatele la care au ajuns cei doi autori sunt destul de diferite de cele ale altor cercetători asupra problemei; ei resping concluziile pesimiste după care “inegalitățile educaționale descresc doar din momentul în care participarea celor mai privilegiate clase atinge saturația de 100% la un nivel educațional dat”. În altă ordine de idei, deși se așteptau să descopere diferențe semnificative între Suedia și Anglia, prima dintre aceste țări fiind recunoscută pentru politicile sale în direcția eliminării inegalităților în fața învățământului, autorii mărturisesc, în chip de concluzie, că au găsit “evidențe că inegalitatea ieșirilor educaționale – fundamentate clasial – a fost în declin, de-a lungul timpului, în cadrul ambelor națiuni” (p. 420-421).

Discrepanțele între rezultatele menționate și cele ale altor cercetări sunt puse pe seama utilizării altor seturi de date, altor perioade de timp și altor metode statistice; dar cel mai important aspect ce trebuie invocat este că Jonsson și Mills au definit nivelul educațional atins în termenii supraviețuirii în sistemul de învățământ după anumite puncte de răscruce ale acestuia, și nu în termenii nivelului de calificare sau al școlii urmate, așa cum se procedează în general. Punctele majore de ramificare ar fi în număr de trei:

Mai întâi, este vorba de momentul în care copilul alege între – pe de o parte – rutele sau drumurile ce conduc spre porți deschise unei cariere universitare sau – pe de altă parte – cele ce se finalizează rapid prin intrarea pe piața muncii sau asigură o pregătire mai scurtă, profesională. Autorii au în vedere aici continuarea sau nu, după terminarea școlii obligatorii, a rutelor academice.

Al doilea punct major de selecție este intrarea la facultate, adică trecerea unui examen de admitere în învățământul superior.

În sfârșit, a treia situație de ramificare este reprezentată de completarea, finalizarea acestui nivel.

În prima parte a studiului, sunt prezentate dovezi care arată că “prăpastia” în desăvârșirea educației între copiii proveniți din clasa celor angajați în servicii și copiii originari din alte clase s-a micșorat enorm. De asemenea, s-au micșorat distanțele relative între clase, iar asocierea între originea socială de clasă și probabilitatea de supraviețuire în cadrul unui anumit nivel educațional a slăbit.

Descoperirea surprinzătoare a autorilor menționați o constituie constatarea că, în ciuda turturor așteptărilor, “Anglia a cunoscut o egalizare mai mare decât Suedia” (p. 422), propoziție care contrazice alte constatări, pe baza cărora am formulat a doua aserțiune dintre cele enunțate la începutul acestui articol.

În final vom prezenta succint o lucrare de sinteză editată de Jossi Shavit și H. Peter Blossfeld în 1993, *Persistent Inequality*, în cadrul căreia sunt analizate rezultatele unor studii similare asupra dezideratelor educaționale din 13 țări: SUA, fosta RFG, Olanda, Suedia, Anglia și Țara Galilor, Italia, Elveția, Taiwan, Japonia, Polonia, Ungaria, fosta Cehoslovacie, Israel. Variatele studii cuprinse aici relatează asupra unor modele diferite de modificare ori de stabilitate a parametrilor nivelului educațional atins și în ceea ce privește modelele tranziției educaționale în aceste societăți.

Cele treisprezece țări au fost clasificate, după criteriul sistemului lor economico-cultural, în următoarele grupe majore:

1. Țări capitaliste vestice (SUA, RFG, Anglia și Țara Galilor, Italia, Elveția, Olanda și Suedia);
2. Țări capitaliste non-vestice (Japonia, Taiwan);
3. Țări socialiste (Polonia, Cehoslovacia, Ungaria);
4. Alte țări (Israel).

Națiunile enunțate nu constituie un eșantion reprezentativ pentru societățile industriale, dar manifestă variații considerabile – motiv pentru care au fost alese – în privința următoarelor aspecte: nivelul industrializării (de pildă, Anglia în comparație cu Taiwanul), sistemul politic (democrații occidentale, state nedemocrate, state socialiste), structura sistemului distributiv (bazat pe piață sau centralizat), organizarea sistemului de învățământ (centralizat la nivel național, în majoritatea țărilor, descentralizat în SUA, regional în Germania și Elveția), angajamentele publice formulate pentru o egalizare a șanselor.

Shavit și Blossfeld au încercat să construiască o schemă comună a tranziției educaționale, bazată pe distincția dintre învățământul primar, secundar și terțiar. Ei au alcătuit următoarele grupe de tranziție:

- de la absența oricărei școlarități până la învățământul primar complet;
- de la învățământul primar la orice educație post-primară;
- de la orice educație post-primară la desăvârșirea educației secundare;
- de la o formă finalizată secundară la educația terțiară.

Rezultatele acestui studiu comparativ de anvergură sunt sintetizate în tabelele 1 și 2.

Tabelul 1 prezintă constatările majore *privind expansiunea sistemului educațional*. Așa cum se poate vedea, expansiunea educațională este universală și manifestă o intensitate puternică în toate țările, indiferent că ele sunt capitaliste ori socialiste, vestice sau nevestice. Nivelul mediu al școlarității cunoaște o creștere (coloana a II-a); în toate cele 13 țări, învățământul primar și diferitele forme inferioare ale învățământului secundar au devenit obligatorii (coloanele a III-a și a IV-a). Aceasta înseamnă că în respectivele societăți decizia în legătură cu continuarea educației copiilor nu mai este luată de la o vârstă foarte fragedă, fapt cu implicații deosebite asupra egalității șanselor educaționale.

În toate țările, expansiunea a fost puternică la nivelele inferioare ale învățământului secundar, mai puțin pronunțată la nivelele lui superioare și modestă la nivelul învățământului terțiar. În unele țări, educația de nivel terțiar a crescut puțin sau chiar deloc (Olanda, Taiwan, Ungaria și Polonia). Sistemul educațional apare mult mai deschis la bază decât la nivelele mai înalte. Aceste etaje superioare nu cunosc o expansiune atât de rapidă încât să absoarbă proporțiile sporite ale absolvenților treptelor inferioare ale sistemului școlar, strangularea devenind de-a dreptul severă îndeosebi în zona de tranziție de la învățământul secundar la cel superior. Prin urmare, nivelele superioare ale învățământului rămân în continuare exclusiviste. “Acest model de expansiune înclină mai degrabă spre argumentele teoriei reproducției – spun autorii – decât spre cele ale teoriei modernizării.” (p. 14)

În mai multe țări, precum Germania, Elveția, Suedia, Polonia, Israel, modelul de expansiune educațională menționat a fost însoțit de dezvoltarea unui învățământ profesional ca alternativă la traiectoria academică a învățământului secundar. Un asemenea învățământ profesional deschide oportunități de anagajare într-o paletă largă de meserii, motiv pentru care el s-a dovedit atractiv pentru copiii proveniți din straturi sociale inferioare, oferindu-le accesul rapid la o calificare și la un loc de muncă.

În ultima coloană a tabelului 1 sunt prezentate sintetic modificările referitoare la inegalitatea șanselor educaționale între bărbați și femei. Zece din cele treisprezece studii au prezentat date pentru ambele sexe, fapt care permite să se evidențieze cu mare claritate tendința de reducere a diferențelor de educație între bărbați și femei. În anumite societăți ca, de pildă, cea americană, germană, ungară, poloneză și suedeză, nivelul mediu al educației feminine l-a depășit pe cel masculin, ceea ce dovedește că femeile au fost cele care au profitat în mod special de expansiunea educațională din țările industrializate.

Cât privește *modificarea efectelor originii sociale asupra nivelului educațional (cel mai înalt) atins*, prezentăm o imagine globală în tabelul 2. Modificările în egalizarea șanselor educaționale, în legătură cu efectele originii sociale asupra nivelului școlar dobândit, au fost operaționalizate ca diferențe între cohorte.

Expansiunea educațională fiind un proces de lungă durată în toate țările industrializate, este de așteptat ca inegalitatea șanselor educaționale între straturile socio-economice să scadă în timp. Urmărind cohortele studiate, se constată efectiv un declin al efectelor *educației tatălui și ocupației tatălui* în mod special în Olanda și în Suedia. În șase dintre țările avute în vedere – Germania, Marea Britanie, Elveția, Ungaria, Polonia și Israel – nu s-au constatat modificări semnificative ale efectelor originii sociale asupra nivelului educațional, pe baza nici unui indicator. În celelalte cinci țări, rezultatele au fost de descreștere a efectelor unei variabile, dar de stabilitate sau creștere a efectelor celeilalte: este cazul Italiei, Statelor Unite, Taiwanului, Japoniei și Cehoslovaciei.

În majoritatea situațiilor, expansiunea educației nu a condus spre o egalizare sporită a șanselor educaționale între categoriile socio-economice distinse. Exceptând Suedia și Olanda, consideră autorii (și Marea Britanie - conform cu Jonsson), studiile nu relevă declinul consistent așteptat al asocierii între originea socială și nivelul educațional, stabilitatea în timp – din acest punct de vedere – rămânând caracteristica mai multor societăți.

CONCLUZII

Pornind de la rezultatele la care au ajuns autorii menționați, putem evidenția următoarele șapte constatări majore, referitoare la relația dintre școlă și mobilitate.

1. Studiarea schimbărilor în cadrele procesului de învățământ relevă două aspecte: o egalizare a șanselor educaționale între straturile socio-economice, în Suedia și Olanda, pe de o parte, și o stabilitate virtuală în alte țări.

2. Recunoașterea unanimă a expansiunii educaționale, aspect valabil atât pentru țările industriale sau post-industriale, capitaliste ori foste socialiste, vestice sau orientale: sistemul educațional s-a dezvoltat mai rapid la nivelele sale inferioare și prezintă tendința evidentă de strangulare cu cât urcăm spre treptele sale superioare.

3. Analiza regresiei lineare a nivelului educațional dobândit dovedește că în Suedia și Norvegia există un declin general al efectelor originii sociale asupra primelor două momente sau puncte de ramificare în tranziția de la un nivel de învățământ la altul. În majoritatea cazurilor însă, efectele menționate s-au dovedit stabile.

4. Efectele originii sociale sunt mai puternice la începutul carierei educaționale individuale și slăbesc pe parcurs, afirmă Shavit și Blossfeld, deoarece persoanele care studiază sunt, pe măsura creșterii în vârstă, tot mai independente de originea familială, luând și fixându-și singure deciziile educaționale.

5. Dacă efectele originii sociale slăbesc pe măsura tranziției educaționale individuale, în schimb, aceste efecte aproape că nu se modifică în cadrul cohortelor analizate. Stabilitatea asocierii între originea socială și educație dovedește clar că selecția educațională favorizează în continuare copiii din clasele sociale privilegiate.

6. Cât privește nivelul educațional al femeilor și bărbaților, s-a constatat o egalizare între sexe, ba chiar o modificare a inegalităților de instruire în favoarea femeilor, în unele state.

7. În sfârșit, impactul reformelor în domeniul învățământului asupra modificării stratificării educaționale este neglijabil; aceste reforme nu au redus inegalitatea șanselor în fața învățământului. Chiar în Suedia și Olanda, scăderea inegalității șanselor nu se poate atribui doar reformelor din învățământ, ci, mai curând, unor politici speciale.

BIBLIOGRAFIE

1. J o n s s o n, J a n O. și M i l l s, C o l i n (1993) *Social Class and Educational Attainment in Historical Perspective: a Swedish English Comparison* în "The British Journal of Sociology", vol. 44, nr. 2-3.
2. P e s c h a r, J u l e s (1990) *Social Reproduction in Eastern and Western Europe*.
3. S h a v i t, Y și B l o s s f e l d, H. P. (1993) *Persistent Inequality*, Oxford, Westview Press.

Tabelul 1. *Tendențe în expansiunea sistemului educațional în 13 țări*

Țara	Cohortele	Modificarea nivelului educațional	Primar	Secundar	Terțiar	Gimnazial	Liceal	Modificări între sexe
Țări capitaliste vestice								
S.U.A.	1910-1964	++	universal	++	++	+		-
Germania	1916-1965	++	universal	++	+	+		-
Olanda	1891-1960	++	universal	++	+	0		-
Suedia	1902-1967	++	universal	++	+	+		-
Marea Britanie	1913-1952	++	universal	++	+	+		nestudiat
Italia	1920-1967	++	universal	++	++	+		-
Elveția	1950-1960	++	universal	+	+	+		-
Țări capitaliste non-vestice								
Taiwan	1920-1968	++	universal	++	+	0		nestudiat
Japonia	1905-1950	++	universal	++	++	+		nestudiat
Țări socialiste								
Cehoslovacia	1918-1957	++	universal	++	+	+		-
Ungaria	1910-1960	++	universal	-+	-+	0		-
Polonia	1912-1969	++	universal	++	+	0		-
Alte țări								
Israel	1900-1970	++	universal	++	++	++		-

Legenda:

- ++ expansiune pronunțată
- + expansiune
- 0 expansiune scăzută sau absență
- descreștere pronunțată
- + contracție medie, urmată de expansiune universal - adică generalizat

Sursa: Shavit și Blossfeld, p.13

Tabelul 2. *Tendențe în dependența nivelului educațional de originea socială*

Țara	Modificarea variabilelor independente		Variabile adiționale
	Educația tatălui	Ocupația tatălui	
	Țări capitaliste vestice		
S.U.A	0	-	Educația mamei (-); Origine agricolă (-);(fermieri)
Germania	0	0	nici una
Olanda	-	-	nici una
Suedia	-	-	Dimensiunea comunității(-)
Marea Britanie	0	0	nici una
Italia	-	+	nici una
Elveția	0	0	nici una
	Țări capitaliste non-vestice		
Taiwan	-	0	Educația mamei (0); Origine agricolă (0); (fermieri)
Japonia	-	0	Etnicitate (-); Rezidență urbană (-)
Țări socialiste			nici una
Cehoslovacia	-/+	0	nici una
Ungaria	0	0	nici una
Polonia	0	0	nici una
	Alte țări		
Israel	0	0	Origine agricolă (-);(fermieri)

Legenda:

- + Sporirea dependenței
- Scăderea dependenței
- 0 Absența modificărilor în cadrul dependenței
- /+ Scădere inițială, urmată de creșterea dependenței

Sursa: Shavit și Blossfeld, p. 16

INTELLECTUAL STRATEGIES DURING THE COMMUNIST RULE AND TRANSITION TO DEMOCRACY

A Comparative Perspective: The Cases of Romania and Hungary

Irina Culic

REZUMAT: Analiza comparativă a strategiilor (în termenii lui Bourdieu) intelectualului de-a lungul regimului comunist, în România și Ungaria, arată o convergență, pe de o parte, a tipului de rezistență, pe de altă parte, a tipului ideal de model de definiție a valorilor, reprezentat de modelul occidental. În timp ce în Ungaria acesta a determinat definiția unei atitudini radicale, decisivă pentru luptele derulate în perioada de tranziție între comuniști și opozanți, și a format intelectuali ca politicieni profesioniști, în România a fost caracterizat de lipsă de pragmatism și elitism, conducând la ieșirea intelectualului din scena politică a tranziției de după 1989. Fundamental în modelarea strategiilor intelectualilor din cele două țări considerăm că este tipul de control exercitat de conducerea comunistă: simbolic-ideologic în România, rezultând în atomizarea societății, 'tăcerea intelectualului' și disidența de sertar, centralizare extremă, controlul de tip materialist (control prin consumerism) practicat în Ungaria a lăsat posibilitatea formelor de organizare independente și a criticii radicale a guvernului.

I.

Announced by the early Middle Ages, the intellectual, as a sociological type, was born at the cross between the XIIth and XIIIth centuries. He is the product of the medieval *urbis*, developed in the urban schools of the XIIth century and reigning in the universities beginning with the XIIIth century. The term is referring to those whose profession is *to think, and to teach to others their thought*.

The appearance of the intellectuals is the result of a new division of labour, following the cleavage monastic school - open urban school, and the break within the conception that science is not for sale, being a gift of God. The intellectuals, town people, are therefore craftsmen, they are 'word-merchants'. Above all they are 'organic' intellectuals, politically enclosed in the double laic-church bureaucracy, they are servants of the state and of the Church. But stimulated by the intellectual function, by the university liberty, they become a kind of 'critical' intellectuals, the edge of critique being heresy¹.

Determined by and determining the double structure of the state and the Church, the intellectuals will reach a central position in the society of the period of Enlightenment, functioning as producers and disseminators of knowledge. *Les philosophes de la république des lettres* will constitute specialised enclaves, forming professional (artistic) genres.

¹Jacques LeGoff, 1994, Preface.

The intellectual strategies and a certain experience, articulated in a particularly-defined vision of the world, will fulfil the marriage of the intellectuals with the state, following two achievements of the early modern times: the emergence of a new type of *state power*, enjoying enough resources to shape and administer the social system according to a *pre-conceived model of order*, respectively the establishment of a *relatively autonomous, self-managing discourse*, able to generate such a model complete with the practices it requires². The typically modern strategy of the intellectual work would be best characterised by the metaphor of the '**legislator**' role: producer of authoritative statements which arbitrate in controversies of opinions, legitimated by superior (objective) knowledge, to which intellectuals have better access.

The post-modern view of the world is one of unlimited number of models of order, each one generated by a relatively autonomous set of practices. Order does not precede practices and hence can not serve as an outside measure of their validity. There is no test of legitimacy, except for the one implied by a 'community of meanings'. The metaphor which best characterises the strategy of the post-modern intellectual work is that of the '**interpreter**' role: translating statements made within one communally based tradition, to be understood in frameworks of knowledge based in other traditions. Instead seeking for the best social order, the content of this strategy is to facilitate communication between 'sovereign' participants and their concern lies in the accuracy of the process. The linguistic model, and its 'interpretations': the contingent, symbolic-interactionist, ethnomethodological, etc. conceptions of the social realm, are the paradigms within which the work of the post-modern intellectual is shaped.

With its bourgeois social origin and sharing a humanist liberal tradition, the intellectuals of the East are naturally opposed to a communist system that blame their origin, their culture and their ideology. As the distance between East and West magnified, the phenomenon being expressed with as much intensity in Brezhnev's doctrine, as in the act of the erection of the Berlin Wall, the schemes of resistance for the Eastern intellectuals simplified: the recourse was to be found in the Western-type, liberal-democracy. The cases of Romania and Hungary, analysed in a comparative perspective, offer an interesting view on how the ideological struggles of the socialist state, at one side, and the intellectuals, comprising the different factions that shaped in the field of symbolic-political field, on the

²Zigmunt Bauman, 1987.

other side, conducted to a particular (and possibly, expected) outcome in what concerns the national ideology and the social system generically called post-communism.

First of all it will be specified the conceptual framework and the *discourse* that will be used, which will define *the system of possibility for knowledge*, in the terms of Michel Foucault³, the system of rules that permit us to produce statements, and order them through value judgements. More specific, we believe that the intellectual activity (no matter how 'active' the intellectual might be) is conditioned. It presupposes or introduces value-systems, even when it pretends to be neutral. The product of the intellectual activity is impregnated with politics, the culture in its common sense, (and not anthropologic or other), is more of a form of praxis, than a set of concepts whose meanings must be explained. The truth of the intellectual statements has also a *political* status. More than that, the ideology sustained by one faction or another, represents the means of reproducing their social order. The analysis done by Bourdieu⁴ concerning *grands écoles* and the strategies of reproduction of the means of domination is extremely relevant here.

We will try to give an operational definition of the intellectual, focusing on the strategies employed from the position they occupied in the state-socialist system, when acting according to the concepts of their ideology. Most of the definitions (e.g. persons belonging to social groups that offer an interpretation of the world for their society (Mannheim, Bauman), educated persons united by a charismatic sense of vocation and a certain set of values and morals (Gella), individuals with a subjective sense of alienation from, and critique of, the power, standing at the basis of their vocation, etc.) are exercises that would define a frontier between these persons themselves and all the others. All these definitions, that are composed of 'feature' and 'role' statements, are **self-definitions**. For Bauman, the essence of this type of definitions, and of the anxiety that accompanies them, concerning who is and who is not an intellectual, is to legitimate a separate status for knowledge as a societal value and to place in the heart of the social superiority this element of the intellectual praxis.

We conceive the intellectual as a competitor for the privileged place of *maker and transmitter of discourses*, possessor of the means by which the society is understood by its members, through human subjectivity. The space it occupies is that of *symbolic significance*

³See Michel Foucault, 1977 and 1980, also Quentin Skinner, 1991.

⁴Pierre Bourdieu, 1989 and 1994.

and *legitimation*⁵, and it may be both the place where the existent power is served, or the place where alternative consciences or images of the social reality are formed.

We would disagree with analysts that conceive intellectuals as a class⁶, and in general would be very cautious using the term 'intellectuals' in a context that suggests improperly a united collectivity⁷. I believe that the intellectual's formation hardly accepts the internalisation of a class-conscience, and the struggles for the legitimation of their 'interpretation' of the social world (including certain attempts to gain power) can not converge in a class act.

II.

1. The historical intellectual avatars

There is a certain similarity in the intellectual currents that modelled the Romanian and Hungarian conception of the social and political order, from the turn of the XXth century to the raise of the communist rule in the 40s.

Less obsessed by the political aspects of the national problem and producing different national discourses than the ones that circulated in the 19th century, the Romanian between-war intellectuals were divided. The right-oriented scholars, extremely talented high intellectuals, included the charismatic philosopher Nae Ionescu, Nichifor Crainic, who promoted a Romanian 'spirit' (*duh românesc*) rooted in orthodoxy, developing the current called 'gândirism', that would be re-lived during the hard intellectual struggles of the 80s, Lucian Blaga ('Cultural Anthropology'), who developed the theory of the 'cultural matrix' and identified a Romanian cultural space ('spațiul mioritic'). They tried to define a specific Romanian spirituality and to turn back the country's culture to its traditional origins, 'perverted' by the Occident.

More durable effects had the work of the intellectuals that promoted a modernism of Western type, such as Eugen Lovinescu, Constantin Rădulescu-Motru.

⁵Here I acknowledge as theoretical framework Bourdieu's theory on social space, based on the fundamental concepts of habitus, capital (symbolic/ economic, cultural, social), field, strategy.

⁶For example Gyorgy Konrad, Ivan Szelenyi, 1979.

⁷Katherine Verdery, 1994, also rejects the 'collectivisation' of the 'subject' which is the intellectual, suggesting instead a structural or relational space, that defines the intellectual not by his intrinsic qualities, but through the position it occupies in the system of dependencies represented by the societal configuration (p. 37). See also Bauman, 1987.

Hungary's⁸ intellectual trajectory at the beginning of the XXth century include the group of intellectuals formed around the journal 'Nyugat', and, in the same time, a movement self-proclaimed 'radical bourgeoisie', which was the first to start a series of social and political analyses in which the Hungarian situation was compared with an Occidental general model conceived as desirable. Beyond the political realm, researchers in the social sciences were also referring to this model⁹. In the 30s a *narodnik* (populist) type of movement emerged for the first time, formulating a precise concept of the Eastern model. In this period also came out the idea of a model that would surpass both the Western and Eastern models, that is '**the third way**'. Though it varied from one author to another, it was generally based on a moral critique of the capitalism and the socialism. Without any real political effects, this organic intellectual movement (named *nepi*) found its counterpart in another movement self-named *urbanism*.

As we may notice, the intellectuals in both countries were trying to define a model for the social order, their alternatives approaching either the Western model or a model rooted in tradition. We believe that the framework of the interwar period is of great importance in what concerns the intellectual strategies during late-communism and the early period of transition, because it seems to represent the point of return to the 'innocence' that is the source of legitimation for the intellectual activity transgressing the realm of politics in the late 80s, and is also responsible for the 'utopian' determination of the intellectual models opposed to marxism-leninism.

2. The installation of the communist control over the intellectual institutions

The late 30s and early 40s (1938-1944) were a period of dictatorial regimes in Romania (the royal dictatorship, the national-legionary state, the military dictatorship). Based on certain promises and conditions that were discussed at the talks from Cairo in April 1944, Romania declared in August 1944 war against Germany. Eventually, though, the armistice conditions meant the abandon of Romania to the Soviets. Adding the hesitation of the president of the National Peasant Party to take the power in August 1944, that led to a vacuum of power of which profited the Communist Party, and the Soviet interference in the internal affairs of Romania (January 1945), in March 1945 was formed the first government led by Communists (Petru

⁸This outline of the Hungarian intellectual evolution owes much to Melegh's article (1994), published in Durandin's collection of texts on Eastern European intellectual commitment under the totalitarian rule and transition.

⁹E.g. Lajos Leopold, 1914, on the "pretended Capitalism".

Groza), legitimated by Great Britain and United States. We may say that the Communists¹⁰ conquer in Romania followed perfectly the general model in East-Europe. Though the elections of November 1946 were falsified¹¹, London and Washington signed the peace treaties with Romania, thus giving legitimacy to a government and Parliament of which they declared that were not representative. The king will be forced to resign and in December 30, 1948 is set up the Popular Democracy. This scenario was more or less shared by Hungary. The Soviet occupation of Hungary¹² seemed an equivocal liberation, though the Hungarian public opinion was shared into three feelings: the liberation, expressed by 'friends' of the Soviet Liberator; the traumatised, who expected a less humiliating and more authentic liberation, and the enemies of any kind of liberation achieved with the help of the Soviets¹³. The analysis can be deepened here, but I will restrict to mention an atypical case worth to be noted, that of Istvan Bibó. Making his distance from the communists, he highly valued the virtuality of the social liberation of 1945, and explained it in the historic context and situation of Hungary (e.g. the agrarian reform only became possible after 1945). On the intellectual dimension, the 50s were marked by the placement of a soviet system of appointment for the Universities and intellectual sites, where every intellectual profession received its political and ideological supervising structure (e.g. Writers Union for men of letters, research institutes, state enterprises for music and art-business, etc.). The new institutions became the scene of ideological struggles, conducted by the Stalinist state, and proceeded to the elimination of the real or supposed enemies, starting with the ones associated with the previous regime, the moderates, even the very respectable left-intellectuals, who were suspected of reticence.

The heroic interlude of 1956, where the intellectuals from the party played an important role, will leave a legacy that will determine the political struggles of the late 80s, and will achieve the link that is always a source of legitimacy for every part looking for power, that is, the link with the masses¹⁴. The same course of events took place in Romania.

¹⁰Less than 1,000 in 1944.

¹¹The Democrat National Front allegedly won by 79,86%.

¹²This understanding follows mostly the article of Pierre Kende, 1994.

¹³The Jewish problem can be inserted in this point of the analysis in relation with the raise of the communists in Hungary, problem that is also notable for the Romanian case, where the high proportion of non Romanian-ethnics in the leadership of the early Communist Party permitted the perception of the communist rule as a foreign occupation and the later divorce from the Soviet Union.

¹⁴In the politics "of the calendar" and confrontation between the communist regime and the opposition, that took the form of "who mobilises the greatest number of people", the moment of the reburial of Imre Nagy, the prime-minister of the 1956 uprisal, (June 16, 1989) was the hottest point in the part played by the masses in the period of transition.

Starting with the execution or imprisonment of the pre-communism political leaders and intellectual elite (that did not or could not choose the exile), the communists erased any intellectual trait of the Romanian society, including the young students and educated peasants even¹⁵. The same control as in Hungary will be implemented in the intellectual (cultural) life of Romania. The regimentation marks its start with the set up of the Writers Union in March 1949, and the School for Literature and Literary Critique, which represented a subaltern school for agitation and accelerated propaganda of the Central Committee. The practice of 'rehabilitation' of the writers (and intellectuals) from the 50s, supposed to mean the regain of the professional rights, can be considered as a tactique equivalent to interdiction or physical imprisonment. Also, the 1956 acts of solidarity with the Hungarian revolution were severely punished. This bleak period of 'consolidation of the system', always referred to as 'the obsessive decade' (*obsedantul deceniu*) will end with the general amnesty in 1962.

3. The apparent liberation. Types of social control.

It is interesting to compare the opening of the 60s in both countries, linked with the names of Ceaușescu, respectively Kadar, and the different and most interesting course of the events that their regimes followed. Hungary's intellectual argumentation became shaped by the idea of the 'third way', and it took the concrete form of the democratic socialism. Melegh (1994: 17) suggests three essays as examples for this approach. The first, belonging to Istvan Bibo, speaks of a more 'human' Western democracy, combined with the restriction of the private property. The second was published in Paris under the pseudonym Rakovsky, written by Janos Kis and Gyorgy Bence, and the third, the study of Gyorgy Konrad, seeks a 'republic of intellectuals'.

All those and other parallel works, based on the development of the Occidental type model, ascribe an important role to the intellectuals in the social organisation and change. They all bear an utopian trait, conceiving the intellectuals as social engineers (e.g. the radical bourgeois Oszkar Jaszi), which, through their proposed ideologies, would conduct the hoped social and political changes.

¹⁵It is hard to imagine the atrocious experiment called 'the Pitești phenomenon' (fenomenul Pitești), comprising in camps of re-education, where the intellectuals were humiliated, tortured both physically and psychically to the limit of human bearing, except that they were not allowed by any means to commit suicide, in order to acknowledge anything that their torturers asked them to and to become torturers themselves. (See Virgil Ierunca, 1991, Fenomenul Pitești, Humanitas, București).

The further evolution of the political and economic situation will shape the way the intellectuals will define themselves in the 80s and complete their profile as *political* actors. This will also mark the start of the transition on Hungary, in which the act of the intellectuals as political actors was decisive in what concerned the outcome of the transition.

The progressive opening of the 60s, which could not erase the traumas of the 'obsessive decade' (*deceniul obsedant*), will rise the idea of *opposition by means of aesthetic values*. Katherine Verdery (1994) offers here an interpretation that I believe decodifies best the politics of the party concerning the intellectuals, though it provoked debates that hurt many intellectuals that, caught in the system, resisted only through strategies that faded away their innocence and gave an ambiguous feature to their resistance or opposition. The relaxation of the conditions of cultural productions aimed to create a *cultural bureaucracy*, needed to *maintain and deepen the penetration of the party ideology at all levels of society*. Still, that apparent liberalisation could not keep the pace with the number of intellectuals that wanted more influence and more rights. This phenomenon became evident by 1968, when at the Writers Conference, younger writers tried to win top positions in the literary institution and asked for a total abolition of censorship, decentralisation of the institutions of literary production and the democratisation of the access at publication. The number of intellectuals attempting to enter the existing perceived system of privileges increased. This intensified the struggles among the intellectuals, and between the intellectuals and the party. The ideological 'indicatives' of the Party Congress in 1969 were followed by the 1971 Theses of July, which practically started an offensive against the autonomization of the culture and accentuated the necessary socio-political role of the intellectual production. The next years followed a series of assaults to the independence of the intellectual institutions: Writers Union, the Romanian Academy, whole fields like sociology and psychology, historical research, cultural publications. The 80s mark a change in the definition given to culture by the leadership, as a *mass-phenomenon*, and not an elite one. The institutionalisation of the 'Song of Romania', reflected the same mass-phenomenon exalting the popular culture in relationship with its elitist forms. The party leadership also 'defeated' the Romanian Academy, imposing it Elena Ceaușescu, who expropriated the independent funds of the Academy to the central budget, and interdicting any new elections. In this situation of ideological control, the intelligentsia was forced to play the major role, and the intellectual life was so organised as to constrain it to this. A result of the assaults of the party against the independence of the cultural production was the division of the cultural field into conflicting parts. The few positions of

influence were violently disputed, as well as the power to define the fundamental cultural values¹⁶.

The way the communist regime in Romania resisted to a decentralisation following a reform, was owed to its mode of control exclusively *symbolic-ideological*, and not *material*, as was the case of Hungary. It adopted the national ideology as a reference framework not only for its instrumentality. The party was also 'determined' to enter the field of national values under the pressure of the need for intellectuals, which could not be committed in another manner. Their personal interests and traditions of research (mainly in History) made Nation a continuous reality, despite the official interdiction. They were engaged in intellectual conflicts for which, as before, the Nation offered a fundamental language¹⁷. Verdery's thesis is that the national discourse was so powerful in the cultural and political life of Romania that, on the long run, *it subminated the Marxist discourse on which the party-leadership was based*¹⁸.

In this situation of encouragement of the amateurism, between the cult of personality and national ideology, and strict political ideological control in all the intellectual institutions, the strategies chosen by the intellectuals were the elitism, the professional solidarity, which had a particular connotation, the 'silence' concerning the explicit politics-making and the political signification of the text. The 'salvation through culture' (Ion Negoițescu) or 'irresponsible aesthetics' (Matei Călinescu) meant turning away from the history and the politics served by the 'attendants of history' (Noica's pejorative term for politicians), and expressing its more or less political message only through fiction. The solidarity of profession meant a complete limitation to their specific problems, and distance-taking from any member of the community who initiated an open opposition to the communist regime¹⁹.

The intellectual field in Romania, characterised by this extreme control from the party, consequent to the July Theses (1971), tended to polarise between the 'court poets' (intellectuals serving the power, protocronists) and the antiprotocronists, that valued an occidental definition of culture, and affirmed as criteria for authority the scientific

¹⁶A very expressive example is offered by **protocronism**. Verdery (1994) analyses the struggles denominated as among 'foreign imports, "universality" and representativity', ' "fascists", "dogmatic" and "proletcultiști" ', as well as the partisan historiography, the case of Constantin Noica's School of Philosophy.

¹⁷A longer discussion is required here, from a historic perspective of the communist rule in Romania.

¹⁸Verdery, 1994, p. 77.

¹⁹See the cases of Vlad Georgescu, Dorin Tudoran, and especially of Paul Goma.

competence. Still, the ways of symbolic control were such that there were available no alternatives to compromise, except for the exile. There existed a general *complicity*, but not a general *culpability*. The way to oppose to the system was the '*drawer dissidence*'.

In Romania of the 80s, the antiprotocronist intellectuals (including the scholars belonging to Noica's School), occupying a marginal position that permitted them to differentiate and to gain a certain distance in the struggle for the mode of definition of the culture, 'resisted' by affirming, in these struggles for supremacy in their domains, (of which the most significant, in all terms, were history, literary critique and the metaphysical philosophy of Noica's School), that for dominance one needs more than cultural authority universally acknowledged, and this is a *model of public conduct*. Culture became the 'most adequate way to subsist during the interval' (Andrei Pleşu). Liiceanu's 'Jurnalul de la Păltiniş' and 'Epistolar' had a major anti-systemic content. They supported a form of cultural reproduction that was different from the official one (the *paideic* model), in practice and institutions, replaced a way of communication based on indirect suppression with a way that proposed directness and exposure, and democratised the access to philosophy and a certain definition of culture. Proofs of a more *explicit* cultural resistance instead of an implicit one were to come in March 1989, when the poet Mircea Dinescu was excluded from the party and the Writers Union, for, among others, a critical interview towards the regime, published in a French journal. In retort, a group of seven personalities signed an open letter of protest addressed to the president of the Union, a gesture of protest with few precedents in Romania of Ceauşescu.

4. The Hungarian course: control by consumerism and forms of independent organisation

As I mentioned before, the control system of the Romanian regime became exclusively symbolic-ideological. Hungarian bureaucracy, on the contrary, acknowledging its incapacity to supply consumer goods and services, and who was afraid of the social consequences of their absence, allowed *independent forms of organisation, activity and resources*. The '*social contract*' of Kadar was based on the life-standards. I believe that this difference was crucial. By the 80s, the Hungarian intellectuals abandoned their attitude of utopian prophets, for the choice of the '**existent** Occidental' model, which requires 'true and professional' politicians. (Still, on a longer perspective, this seemed to be another utopia in whose name the old society could be left away and the new one be prepared. The liberal,

Occidental models were not at all empirical, on most of the aspects, but *normative*, and did not seem to be the proper analytic instruments for the situation of Eastern-Europe.) The point that symbolically marked the start of the transition was the giving up of the *dichotomy capitalism-socialism*, to be substituted by the opposition East-West, understood as an *opposition between totalitarianism and democracy*. This would be the sign under which the whole strategy of the 'radical' intellectuals from the opposition will act in the process of transition. The change in the analysis of the intellectual started in 1979, when a book comprised of seventy-five essays was published in the form of *samizdat*, in the honour of Istvan Bibo. His work concerning the 'three regions of Europe' only acknowledged two 'precise' models that interpreted the relationship society-state, of the West and of the East. The third one, the 'central' one, was a mixture, a passage-model. The debates started by this study approached the problematic of the embourgeoisement, the true bourgeoisie, opposed to totalitarianism. These debates were also prepared by Hungarian dissidents, e.g. the philosopher Mihaly Vajda, which declared that practice showed that all societies based on the critique of the bourgeois society eradicated all its positive traits, therefore it can not be surpassed. The peak of this debate is reached in 1988, when the liberal opposition (organised in 1977 by populist writers and intellectuals - the Hungarian Democratic Forum) parts with the Alliance of Free Democrats, which separated from the movement of Hungarian Democrats, asserting that there is not a 'third way', and that *'the ways that avoided Europe led precisely to dictatorship or left-totalitarianism'*. By their radicalism, the Free Democrats, who were also struggling with the other members of the Round Table for the *legitimacy* to represent 'the society', during the discussions of the summer of 1989, were able to shape the result of the first free elections. Refusing to sign the agreement of September 18, they launched a referendum challenging the presidential component of the Round Table package, that delayed the date of the elections, made them better known to the public and shattered the hope of the reform communists to become the first communist government elected through free vote.

5. The Romanian course: post-revolution dissidence.

The turn up of Mircea Dinescu on 22nd of December 1989 on the national television saying *'Romanian brothers, the dictator ran away, we are free!'* was followed by the presentation of the poet by Ion Caramitru, one very well known actor, in the following words: *'This is Mircea Dinescu, our national poet.'* The significance of this moment is defined both

by *the return of the poet on the public scene* and the appeal to the national poet, to the *Nation*, which meant a return to 'us', the nation identified with the poet's, the dissident's courage against humility and compromise. The euphoria will be short, the bleak reality will uncover a diffuse feeling of culpability, of guilt. This urgency to enter the field of politics in order to make up for the years of silent passivity will be the leitmotiv of the intellectual's involvement in politics after 1989, shaped in the form of the phenomenon of '*after revolution dissidence*'. It had become possible to repair the mistake of the 'ivory tower', to retrieve a guilty past by entering into a present impregnated with history.

The form of politics that the intellectuals opposed to the second rank communist turned liberal overnight can be best described as 'dissident romanticism'. They followed an elitist, romantic vision of politics, translating the literary message in political words and refusing a changing reality²⁰. The elections of 1992, that opposed the Romanian Democratic Convention to the Democratic Front of National Salvation of Iliescu, meant the loss of the illusion that they could have won the elections²¹. The resign of Ana Blandiana from the leadership of the Party of Civic Alliance marked the retreat of the dissident-writers from the political arena, to the realm of the 'innocents'. One of the reasons they failed was the practice of the *logic of exclusion*, the claim to the monopoly of the truth and values of democracy, that blocked the politic dialogue. They opposed to the parliamentary democracy the romantic model of the 'revolutionary masses', and as Alina Mungiu noticed²², there was a '*hypertrophy of the declarations at the expense of the act*'. Their discourse was penetrated by the theme of the sacrifice, and the confessed desire to return to their destiny of writers, to 'themselves'²³. The counterpart was represented by the 'court poets'²⁴, and their part on the political scene underlined the post-totalitarian crisis. Their power was based on the social capital own due to the existence of a great part of the ex-regime in the new regime, that took the form of a

²⁰Early in 1990 was formed the Group for Social Dialogue, which presented a very high intellectual and elitist discourse. In November 1990 was set up the Civic Alliance, whose leader was Ana Blandiana, who, for example, opposed to the dangerous atomisation of the society the ideal of solidarity as th 'superlativ of liberty'.

²¹A moment that may mark the end of the 'aged childhood' of the opposition may be the death, in November 1995, of Corneliu Coposu, the leader of the National Peasant Party, whose figure was the symbol of non-compromise and resistance during the whole period of communism and after.

²²In 'Sfera Politicii', January, 1993.

²³One of the singular successes was that of Nicolae Manolescu, who offered a consistent, pragmatic discourse, still the double approach civic-politic and the exacerbation of the 'character' made him, like most of the intellectuals, rather a refined spectator of the parlamentarian circus.

²⁴There was the opposition Mircea Dinescu - Adrian Păunescu, the last a servant of the dictator, subject of public lynch, the 'our pig on duty' (porcul nostru de servicii), which in 1992 owned a parlamentarian mandate.

hidden, then open pact with the power, and the weakness of all parts. The most preferred discourse was populist, national and nationalist, the preferred themes were those of the external plot and the diabolization of the other (the foreigner-the absolute evil, the Hungarian-the fascists, the Jew-international plot, the gypsies).

III.

One of the most important ideas that this analysis outline is the prevailing, as a way of resistance and opposition to the communist rule in both countries, is that of the Occidental model. It represented the 'ideal type' that offered a valid alternative and an exemplar definition for values. Even in the open letter sent to Ceaușescu in March 1989, by a group of six ex-officials of the Romanian Communist Party, protesting against his politics, they wrote: 'Romania is and remains a European country [...] You started to change the geography of the rural areas, but you can not move Romania in Africa'. Accompanied by a tendency of returning to traditional values, developed during a whole century of spirituality, it became the last reference point for the intellectuals of a communist system in agony. If in Hungary it helped defining a radical attitude, decisive in the struggles of the transition, and change the intellectual in a real politician, in Romania it was characterised by an elitist and non-pragmatic feature that led to the exit of the intellectuals from the politics of post-1989 transition.

There is also an interesting thing that is worth to be mentioned. The analysis does says almost nothing about the relationship between the intellectuals and the masses. The reason for it is that it did not exist. Except for the competition of who mobilises the most, in Hungary, during June 16, 1988 and June 16, 1989 and the Phenomenon of 'Piața Universității' in Bucharest, the intellectual discourse remained more or less cryptic for the people.

The most important feature that modelled the strategies of the intellectuals during the communist regime, and that was radically different in Romania and Hungary, was the type of control exercised by the communist leadership over the society. While in Romania it was an exclusively symbolic-ideological, and led to total atomisation of the society, to the 'silence' of the intellectuals and 'drawer dissidence', and to extreme centralisation, in Hungary, the materialist control, (control through consumerism) led to the possibility of independent forms of organisation and a radical critique of the government. It is also interesting how the content of the symbolic-ideological control, in the case of Romania, led to the submission of the fundamental discourse of the communist leadership, the marxism-leninism.

The study wants also to suggest that an analysis in the conceptual framework of capital and power (symbolic, economic, social), strategies, fields, can offer prospective insights in what concerns the course of events in this part of Europe.

Bibliography

1. B a n a c h, Ivo, (ed.), 1992, *Eastern Europe in Revolution*, Cornell University Press, Ithaca and London.
2. B a u m a n, Zygmunt, 1987, *Legislators and Interpreters: on Modernity, Post-Modernity and Intellectuals*, Polity Press.
3. B e n d a, Julien, 1993, *Trădarea cărțurilor*, Humanitas, București.
4. B i b o, Istvan, 1991, *Democracy, Revolution, Self-determination: Selected Writings*, Columbia University Press, Boulder, Co.
5. B o t e z, Mihai, 1993, *Intelectualii din Europa de Est* (Intelectualii est-europeni și statul național-comunist), Editura Fundației Culturale Române, București.
6. B o u r d i e u, Pierre, 1983, *The Forms of Capital*, in J.G. Richardson (ed.), "Handbook of Theory and Research for Sociology of Education", Greenwood Press, New York, p. 241-258.
7. *Economia bunurilor simbolice*, (traducere și prefață Mihai Dinu Gheorghiu), Meridiane, București.
8. *Homo Academicus*, Stanford University Press. Stanford, California.
9. *Noblesse d'état*, Seuil, Paris.
10. *Strategies de reproduction et modes de domination*, in "Actes de la recherche en sciences sociales", (105), déc., Seuil, p. 3-12.
11. B o z o k i, A., K o r o s e n y i, A., S c h o p f l i n, G., (ed.), *Post-Communist Transition: Emerging Pluralism in Hungary*, Pinter Publishers, London.
12. B r u s z t, Laszlo, S t a r k, David, 1992, *Remaking the Political Field In Hungary: From the Politics of Confrontation to the Politics of Competition*, in Banach, p. 13-55.
13. C a p e l l e - P o g a c e a n, Antonela, 1994, *Les écrivains roumains et la politique apres décembre 1989. A la recherche de l'innocence perdue*, in Durandin, p. 127-159.
14. D u r a n d i n, Catherine (ed.), 1994, *L'engagement des intellectuels a l'Est*. Memoires et analyses de Roumanie et de Hongrie, éd L'Harmattan, Paris.
15. F o u c a u l t, Michel, 1977, *Discipline and Punishment*, (translation), London.
16. *Power/ Knowledge*, ed. C. Gordon, Hassocks, Sussex.
17. G e o r g e s c u, Vlad, 1992, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Humanitas, București.
18. K e n d e, Pierre, 1994, *Les avatars de l'intelligentsia de gauche hongroise de 1945 a nos jours*, in Durandin, p. 81-95.
19. K o n r a d, Gyorgy, S z e l e n y i, Ivan, 1979, *Le marche au pouvoir des intellectuels*. Le cas des lays de l'Est, Seuil, Paris.
20. L e G o f f, Jacques, 1994, *Intelectualii în Evul Mediu*, Meridiane, București.
21. L i c e a n u, Gabriel, 1983, *Jurnalul de la Păltiniș*, Cartea Românească, București.
22. *Epistolar*, Cartea Românească, București.

23. Meleg h, Attila, 1994, *Le modele occidental*, in Durandin, p.15-24.
24. Mi h ă i l e s c u, Dan C., 1994, *L'intellectuel roumain de 1950 a nos jours*, in Durandin, p. 99-114.
25. P e r i e, Dorin, 1994, *La classe intellectuelle roumaine entre professionalisme et engagement*, in Durandin, p. 25-46.
26. P r z e w o r s k i, Adam, 1991, *Democracy and the Market*, Cambridge University Press, Cambridge.
27. S k i n n e r, Quentin, 1991, (2nd edition), *The Return of Grand Theory in the Social Sciences*, Cambridge University Press, Cambridge.
28. V e r d e r y, Katherine, 1994, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Humanitas, București.

Sorin M. Rădulescu: **Homo Sociologicus**

Autor de referință în literatura sociologică românească, Sorin M. Rădulescu a devenit binecunoscut pentru cercetările și lucrările sale într-un domeniu destul de dificil de abordat în trecutul nu prea îndepărtat al societății noastre, cel al devianței sociale. Deși cea mai recentă carte a sa rămâne circumscrisă acestei zone de interes (sociologia devianței), prin valorificarea caracteristicii actelor și comportamentelor deviante de a constitui clase specifice și oarecum complementare a acțiunii umane în general și a celei sociale în mod special (în sensul weberian a acestei distincții) autorul își propune, și reușește să transgreseze o posibilă cantonare într-un exces de exclusivism tematic. Prin aceasta, "Homo Sociologicus" dobândește o serie de note specifice, în mod obișnuit, unui tratat de sociologie generală. Optând pentru un discurs sintetic-descriptiv ghidat de un model excursiv de tip dihotomic (centrale sunt cuplurile noționale rațional-irațional, logic-ilogic în acțiunea umană, dar și raționalitate individuală-socialitate sau contractualism-liberalism). Sorin M. Rădulescu prezintă, mai mult sau mai puțin rezumativ, paradigmele clasice ale sociologiei, atât în varianta sa structuralist-determinista (Durkheim) cât și în cea acționalist fenomenologică (Weber, Pareto), alături de corolarele lor epistemice moderne (Parsons, Merton, școala de la Chicago, Interacționismul simbolic,...), din prisma conexiunilor acestora cu fenomenul devianței. Finalitatea acestei sinteze nu este însă atât pedagogică, cât pragmatic-aplicativă fiind subsumată opțiunii declarate a autorului pentru o "interpretare unitară a omului ca subiect al sociologiei", și: necesității de a putea răspunde la întrebarea: "De ce perioada prezentă, de tranziție la un nou sistem de ordine socială și politică, este atât de propice răspândirii, la un nivel fără precedent, a fenomenelor de devianță și patologie socială?"

În scopul atingerii acestui deziderat, autorul selectează spre analiză patru teme majore, a căror dezvoltare este precedată de un capitol privind reperele principale ale studiului sociologiei devianței:

- ordinea socială și ordinea normativă; importanța factorului normativ în viața socială și premisele contractualiste ale gândirii sociologice cu privire la ordinea socială;

- raportul dintre rațional-irațional, logic-ilogic în acțiunea umană (tema ce, cu excepția paginilor consacrate perspectivei imitaționiste asupra comportamentului colectiv - Le Bon, Tarde - se constituie într-un capitol dedicat în totalitate sociologiei lui Max Weber și Vilfredo Pareto);

- anomia ca fenomen de dezorganizare normativă și de iraraționalitate a acțiunii umane și consecințelor acesteia asupra tendințelor deviante ale acțiunii individuale;

- rolul controlului social în dirijarea rațională și normală a acțiunii umane.

Din păcate, paradoxal poate, excelența acoperire a dimensiunii sintetic-rezumatice a backgroundului teoretic a unui eventual răspuns la întrebarea menționată, dovada sigură a unei vocații profesionale incontestabile nu reușește să compenseze în întregime insuficiența demersului de tip explicativ-analitic (o excepție în acest sens este subcapitolul intitulat "Manipularea conceptelor și conceptele manipulării").

Violența simbolică în sociologia românească a regimului totalitar"). Nu este exclus, desigur, ca intenția autorului să fi fost aceea de a lăsa, ca exercițiu, cititorului un asemenea demers, el asumându-și doar obligația de a-i furniza instrumentele teoretice necesare.

Fără a avea câtuși de puțin intenția de a minimiza valoarea deosebită a acestei cărți, care prin problematica abordată, actualitatea tematică (autorul sesizează cu pertință ca esența procesului de schimbare socială prin care trece societatea românească astăzi, poate fi circumscrisă la nivel acțional-individual fenomenelor de conformism-nonconformism față de ordinea normativă și setul axiologic dominant), consistența informației științifice și, nu în ultimul rând claritatea și rigoarea discursului face parte din rândul celor mai bune apariții editoriale a ultimilor ani, nu putem să nu semnalăm totuși absența oricărei referințe - într-o lucrare a cărui subtitlu este "Raționalitate și iraraționalitate în acțiunea umană" - la o paradigmă deosebit de actuală și disputată în sociologia contemporană: teoria alegerii raționale. Conceptul central al acesteia este cel de "raționalitate" iar valențele teoretice explicativ-integratoare a comportamentului deviant individual sau colectiv sunt, cel puțin, dificil de contestat.

DAN CHIRIBUCĂ

Gănescu Eleonóra: **O Carte nouă despre o nouă etică**. Ediția originală: GenEthik, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Hamburg, 1987

Este indiscutabil faptul că evoluția civilizației și aplicarea rezultatelor științifice influențează fundamental societatea și au un efect decisiv asupra evoluției istoriei. Kurt Bayertz, profesor de filosofie al Universității din Münster, autorul lucrării “Genethics”, demonstrează că rezultatele cercetărilor și direcțiile cercetărilor prezentate nu reprezintă un domeniu de interes doar pentru științele naturii ci, datorită efectelor lor, sunt o provocare și pentru științele sociale, filosofie și etică.

O problemă foarte actuală, modernă îl îndeamnă pe autor ca în lucrarea sa să pună sub semnul întrebării noțiuni pe care le considerăm stâlpii vieții noastre cotidiene și să atragă atenția asupra necesității fundamentării și construirii unui nou sistem de norme. Cu ajutorul acestuia am fi capabili să ne folosim propriile forțe în așa fel încât să putem menține un echilibru între răspunderile noastre crescânde. Pe de o parte este răspunderea noastră să ne exploatăm cunoștințele în scopuri benefice, pe de altă parte răspundem de eventualele efecte dezastruoase ale aplicării iresponsabile ale cuceririlor tehnicii.

Problema în jurul căreia își construiește argumentația este aplicarea cuceririlor medicinei moderne și geneticii, intervenția artificială în procesul de reproducere al omului. Importanța disputei apărute în jurul problemei intervențiilor constă în faptul că schimbările pe care aplicarea lor le pot cauza în societate depășesc cu câteva ordine de mărime schimbările de până acum, astfel încât se poate vorbi de o schimbare calitativă.

Cu toate că tehnologiile aplicate se bazează pe ultimele rezultate ale cercetărilor științifice, problematica nu este nouă. O parte esențială a lucrării prezintă diferitele comentarii asupra problemicii care se pare că preocupă omenirea de milenii: controlul asupra procesului de reproducție și în final posibilitatea dirijării în mod conștient a evoluției: eugenia.

Această ramură a științei a fost trecută în rândul temelor sensibile, “tabu” de către una dintre cele mai întunecate epoci ale istoriei. În perioada celui de al II-lea război mondial a existat tentativa de a califica masacrul drept “înnobilare a rasei” și de a construi ideologia menită să explice genocidul pe noțiunile eugeniei. Este cunoscut faptul că una dintre argumentele persecuției evreilor în regimul hitlerist a fost faptul că ei reprezintă o “rasă inferioară” și că au fost executați chiar dintre “arieni” un număr mare de infirmi, bolnavi mental, homosexuali din cauza caracteristicilor lor

biologice. Toate aceste orori nu au avut nici o bază sau vreun țel științific.

Cartea lui Kurt Bayertz face cunoscute bazele științifice și filosofice ale eugeniei, evidențiind că este absolut imposibilă aplicarea vreunei strategii eugenice în modul imaginat acum câteva decenii.

Numeroși mari gânditori au fost preocupați de problematică și au prevestit o societate formată din elemente conștient proiectate și construite. Sunt cunoscute utopiile lui Platon și Campanella; problema “înnobilării” rasei l-a preocupat și pe Schopenhauer și Nietzsche. Autorul se ocupă în detaliu de problematica eugeniei în perspectivă istorică. El observă că chiar dacă în opere filozofice apare din timpuri mult mai vechi, eugenia devine o modă în atmosfera apocaliptică de “fin-de-siècle” ca singura posibilitate de a aduce echilibru într-o lume condamnată să degenereze. Sistemul de argumente pe care se bazează teoria degenerării este că singura forță care asigură evoluția este selecția naturală și că în această selecție omul a intervenit dur, asigurând “supravețuirea” unor oameni care în condiții “naturale” nu ar fi avut nici o șansă. Profeția finală prezintă o omenire degenerată, grav bolnavă, dependentă de civilizația creată de ea însăși. Pentru ca acest sfârșit să nu aibă loc, s-au elaborat diferite strategii eugenice, care erau bazate pe idea că membrii considerați de societate ca fiind valoroși trebuiau să dea mai departe calitățile lor unui număr mare de copii iar celor considerați nedemni li s-ar fi interzis să aibă copii. Aceste principii sunt cele care stau la baza unei creșteri conștiente. Lucrarea îl citează pe Max Weber, după care eugenia s-a dovedit din mai multe puncte de vedere o manifestare a “raționalismului occidental” care caracterizează istoria occidentului. Eugenia, împreună cu teoriile evoluției și moștenirii, care constituie bazele sale, este o tentativă a științei de a “demistifica” lumea și, în cadrul ei un domeniu “închis în misticism”, anume sexualitatea, despre care știința nu a prea avut multe de spus până atunci.

După cum subliniază și autorul, aceste concluzii ale raționalizării contrazic normele morale în vigoare.

Un element cheie al moralei occidentale este egalitatea care se bazează pe acea convingere creștină că omul a fost creat după asemănarea lui Dumnezeu. Conceptul egalității nu se referă la faptul că toți oamenii ar fi asemănători ci la faptul că au dreptul la un tratament egal. În acest punct, consideră drept bază inegalitatea biologică, luând caracteristicile biologice drept valori umane fundamentale.

Conform acestora aceia care suferă de boli genetice și pot da aceste boli mai departe în societate prin moștenire aparțin unei categorii inferioare. Datorită sistemului de norme în vigoare, lipsei de cunoștințe și instrumente adecvate realizarea strategiilor eugenice a fost imposibilă, iar unde totuși, au existat tentative, acestea s-au soldat cu eșecuri rușinoase și au cauzat multă suferință.

În prezent se cunosc multe modalități care ar rezolva o parte dintre aceste conflicte. Eugenia de astăzi nu mai este o “prăsiere” ci o intervenție “inginerească” la nivel molecular. Autorul atrage atenția asupra faptului că conceptele eugeniei nu apar niciodată în spațiu vid și nu sunt lipsite de judecăți de valoare, ci sunt întotdeauna bazate pe valori recunoscute în societate și urmăresc țeluri politice.

Rezistența față de aplicarea noilor tehnologii este destul de mare. Ele nu devin în mod natural parte a cotidianului ca alte intervenții medicale. Autorul pune întrebarea dacă nu ne confruntăm cu aceeași problemă care apare la fiecare intervenție tehnologică.

În orice direcție privim, evoluția în știință și tehnică pune sub semnul întrebării punctele de vedere obișnuite din care privim lucrurile și pune în pericol modul în care le tratăm. Demonstrează oare această rezistență altceva decât că nu am învățat încă să ne folosim noile posibilități? Se pare că greutățile aferente acceptării tehnologiilor reproductive pot fi interpretate ca o manifestare emoțională a conservatorismului religios și laic, care a urmărit în forță, dar fără succes toate etapele evoluției științifice și tehnice ale epocii moderne.

Este dificil de contrazis această poziție, pentru că susținătorii intervențiilor moderne nu intră în polemică cu niște opinii personale ci cu instituții morale, care implică obligativitatea de a gândi conform unor norme date.

Motivele opoziției față de intervențiile genetice se află în multe incertitudini legate de acestea. Bayertz le împarte în șase categorii:

1. Incertitudini legate de tehnologii, care ridică problema riscului și siguranței intervențiilor, evidențiind faptul că o eventuală eroare este greu sau imposibil de reparat.

2. Incertitudini politice și sociale legate de faptul că de aceste intervenții poate profita un sistem autoritar și dictatorial. Un exemplu pentru acest pericol este programul de curățire a rasei al regimului nazist.

3. Apar incertitudini psiho-sociale cu privire la faptul că asemenea intervenții s-ar putea să nu rezolve problemele cuplurilor sterile. Conform unor observații, dorința acută a cuplurilor sterile de a avea copii are un fundal neurotic care nu se rezolvă cu o asemenea intervenție. În același timp s-ar putea să periclitizeze stabilitatea emoțională a familiei.

Următoarele trei categorii conțin o serie de incertitudini legate nu de urmările intervențiilor, ci chiar de intervențiile înseși.

4. Se ridică argumentul nenaturaleții acestor intervenții, care profanează ființa umană.

5. Caracterul tehnologic al intervențiilor este de asemenea un argument, subliniindu-se faptul că ele plasează sfera intimă a omului în lumina rece și impersonală a laboratoarelor.

6. Argumentul “hibrismului” care arată faptul că omul trece din poziția de “creație” în rolul Creatorului.

Deoarece unul dintre principalele argumente împotriva intervențiilor este că distruge caracterul natural al omului, esența umană, Bayertz încearcă să definească ce este de fapt “natura umană” și în ce relație se află cu “natura”. Cu cât omul cunoaște mai bine materia și legile naturii, cu atât leagă mai puține valori morale de acestea, constată autorul. Dacă în Evul Mediu, Cosmosul avea o valoare teologică și morală, aceasta a dispărut în prezent, trecând în conștiința noastră din “lumea valorilor” în “lumea faptelor”. Astfel natura se identifică din ce în ce mai mult cu “lumea faptelor” caracterizată de materie, necesitate, obiectivitate și cantitate, și care se opune “lumii valorilor” care stă sub semnul rațiunii, libertății, subiectivității și calității. Încercând să atingă adevărata definiție a omului, Bayertz ajunge la concluzia surprinzătoare că natura umană este de fapt cultura lui și definiția omului este faptul că el se autodefineste.

În acest punct Bayertz pune sub semnul întrebării valoarea normativă a atributului “natural”. El demonstrează cu o argumenție foarte interesantă că atributul universal acceptat al “naturaletii” dispune de fapt de puțină relevanță, chiar dacă “naturaletă” sau nenaturaletă unor intervenții apare ca argument de bază. Unul din argumentele pe care le aduce este faptul că este foarte greu de delimitat comportamentul natural al omului de manifestările sale care nu mai sunt naturale, ca de exemplu trecerea de la faptul biologic al fecundării intrauterine și al sarcinii la faptul social al căsătoriei și familiei. Natura biologică și socială a sexualității nu sunt privite prin prisma istoricului lor, ci li se atribuie valoare normativă. Există puține domenii ale vieții în care “naturaletă” are o influență atât de puternică și de obligatorie, sau invers, în care atributul nenatural trezește atâta repulsie. O comparație istorică și interculturală dezvăluie faptul că perechii natural-natural li se atașează faptele social acceptate și neacceptate.

În același mod, autorul respinge un atribut folosit foarte des la caracterizarea procesului reproductiv: inviolabilitatea, arătând că în termeni absoluți orice intervenție medicală poate fi considerată ca violarea integrității corporale. A

declara corpul uman “inviolabil” ar însemna respingerea oricărei intervenții medicale.

Nu apare relevant la o verificare amănunțită nici argumentul că actul sexual și procesul de reproducție constituie un tot indivizibil.

În final, autorul împarte în două categorii contradicțiile care pun sub semnul întrebării substanțialismul și argumentele aduse în sprijinul conservării “esenței umane”. Primul argument este faptul că nu se pot delimita clar “naturalul” de “artificial” pentru că în fiecare stadiu al vieții există influențe artificiale (putem vorbi, cel mult, de nivel de naturalețe sau artificialitate). Al doilea argument este că fertilizarea intrauterină, deoarece nu caracterizează doar specia umană ci și toate mamiferele, nu poate fi considerată “umană” și nu i se pot atribui valori morale și normative. În același timp teama de faptul că aceste intervenții duc prea departe sunt izvorâte mai mult din prudență decât din respectul acordat “sanctității” ființei umane.

În lucrarea lui Bayertz este analizat și rolul de “Creator” al omului. El prezintă problematica controversată a “jocului de-a Creatorul” fără a dispune de înțelepciunea necesară. Conceptul de “Creator” include cunoașterea universală și cunoașterea urmărilor tuturor acțiunilor, ceea ce în cazul omului este absolut exclus. Omul poate evolua doar cu pași mici, asumându-și întotdeauna riscul și răspunderea. Bineînțeles nu orice risc este justificat, dar nu se pot evita toate riscurile. În același timp, orice intervenție medicală implică un anumit risc, un anumit grad al imprevizibilului pe care ni-l putem asuma, și dacă ne asumăm un anumit grad de risc în orice situație, atunci nu putem atașa valoare normativă unei noțiuni atât de relative ca “puțin” risc.

Intervenția în viața urmașilor noștri, nu este o noutate. Aceasta are loc la toate nivelele începând de la decizia de a-i aduce pe lume până la toate stadiile educării lor. Ce este nou este proporția intervenției. Se pune problema dacă există vreun sistem de valori suficient de sigur, demn de încredere și acceptat care să constituie o bază pentru deciziile noastre la acest nivel. Răspunsul este: nu există.

Creșterea nivelului de cunoștințe atrage după sine creșterea responsabilităților. Este o responsabilitate să decidem de a nu ne folosi capacitatea și cunoștințele. Chiar dacă omul se pare că aspiră la o paradisiacă lipsă de răspunderi, responsabilitatea care apare odată cu știința nu poate fi evitată, și această răspundere nu se deosebește astăzi doar cantitativ de cele de până acum, dar și calitativ, pentru că deschide omului perspectiva controlului asupra “vieții”.

În problemele care apar relativ la domeniul geneticii și tehnicilor reproductive, nu putem aplica normele morale existente, ci trebuie să decidem despre validitatea lor. Deocamdată nu există norme formate și aplicabile prin consens în acest domeniu. Este deci nevoie de formarea și validarea unei noi moralități.

GĂNESCU ELEONORA

NOTĂ:

Ediția originală: GenEthik, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Hamburg, 1987

Ediția în limba engleză: GenEthics, Technological Intervention in Human Reproduction as a Philosophical Problem, Cambridge University Press, 1994